

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

YEZİDİLER, İNANÇ ESASLARI VE RİTÜELLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet AKÇA

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

YEZİDİLER, İNANÇ ESASLARI VE RİTÜELLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet AKÇA

Tez Danışmanı. Prof. Dr. Mustafa ÖZ

İstanbul, 2006

YEZİDİLER, İNANÇ ESASLARI VE RİTÜELLERİ

Onaylayan:

Prof. Dr. Mustafa Öz
(Tez Danışmanı)

Doç. Dr. Mazlum Uyar

Doç. Dr. Ali Durusoy

Onay Tarihi: 28 / 04 / 2006

Bu tez, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tez standartlarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Program Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Öz

ÖZET

Yeni bir din olarak günümüzde yaşayan Yezidiliğin senkretist bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yezidiliğin, içinde bir çok inançtan parçalar barındıran bir din olduğu açıktır. Bu karma yapının oluşumunda Şeyh Adî b. Müsâfir'in büyük etkisi olduğu düşünülse de, en büyük pay Şeyh Adî sonrası halkı yöneten liderlerindir. Adî'den sonra halkı yöneten liderlerin İslami çizgiye bağlı kalmaması ve topluluğu siyasi olayların içine sürüklemesi, Yezidilerin farklı inanç ve kültürlerle tanışmasına neden olmuştur. Ayrıca zaman zaman komşu halklarla girdiği mücadeleler, çatışmalar Yezidi halkının dağılmasını, dağlık bölgelere çekilmesini beraberinde getirmiştir. Bu da onların cahilleşmelerini, ısınmaya başladıkları İslam Dini'nden uzaklaşmalarını doğurmuştur. Bu ve benzeri sebepler sonucu karma bir yapıya sahip din; Yezidilik oluşmuştur.

Yezidiler, dünyayı, melekleri ve Adem'i yaratan, sonrasında bunlarla ilgilenmeyen, faal olmaktan uzaklaşan bir ilah anlayışı içerisindedir. Bununla beraber Yezidiler, tanrı tarafından kendisine alemin kontrolü verilen, itibarı yükseltilmiş ve ilahi vasıflarla donatılmış Melek Tavus'a da iman eder ve ibadetlerini ona yaparlar.

Eğitim hakkı toplumda belli bir zümreye verildiğinden din eğitimi veren kurumları, dini ilmihalleri, kitapları da mevcut değildir. Dinlerini şifahen öğrenmek zorunda olan Yezidilerin ibadetlerinde de ferdîlik esastır ve toplu ibadet edecekleri mabetleri yoktur. Dolayısıyla bir Yezidi, dinini bağlandığı din adamlarından öğrenebilir. Kast sistemini andıran, din adamlarından oluşan dini teşkilatları Yezidiliğin can damarıdır. Dinin canlılığı, dini teşkilatın düzgün çalışmasına bağlıdır. Dini teşkilatlarını eskisi gibi ayakta tutamamaları ve din adamlarına teslimî bağlılığın azalması, dinlerinin unutulmasını beraberinde getirmektedir. Günümüzde Yezidiler incelendiğinde bu çok açık bir şekilde görülmektedir.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI
ÖZET
KISALTMALAR

GİRİŞ	1
I. YEZİDİLİK, İSMİ, MENŞEİ VE TARİHİ	5
A. Yezidilik, İsmi ve Menşei.....	5
1. İsmi Kaynağı.....	5
2. Yezidilerin Menşei.....	9
3. Kurucusu:Adî b. Müsâfir.....	13
a. Soyu, Doğumu.....	13
b. İnanç Yapısı-Dini Hayatı.....	14
c. Tarikatı (Adeviyye).....	15
d. Eserleri ve Tahkiki.....	18
B. Yezidiliğin Oluşumu.....	20
C. Tarihte Yezidiler.....	29
II. YEZİDİLİĞİN İNANÇ ESASLARI VE İBADETLERİ	43
A. İnanç Esasları.....	43
1. Yezidilikte Allah (Tanrı Anlayışı).....	43
2. Yezidilikte Melekler.....	45
a. Melek Tâvus.....	46
b. Diğer Melekler.....	48
c. Sancaklar.....	49
3. Kutsal Kitapları.....	50

a. Kitabu'l-Cilve.....	52
b. Mushaf-ı Reş.....	56
4. Yaratılış Nazariyeleri.....	60
a. Dünyanın Yaratılışı.....	62
b. İnsanın yaratılışı.....	62
c. Tufan Hadisesi.....	65
5. Tenasüh-Hulûl (Cennet ve Cehennem Varlığı).....	66
B. İbadetleri.....	67
1. Namaz.....	68
2. Hac.....	70
3. Oruç	74
4. Zekat.....	75
5. Yezidi Bayramları	76
a. Yezidi Dini Bayramları.....	77
b. Yezidi Folklorik Bayramları.....	80
6. Yezidi Duaları.....	81
a. Abdest Duası.....	82
b. Sabah Duası.....	83
c. Güneş Batış Duası.....	84
d. Telkin Duası.....	85
e. Nikah Duası.....	90
III. DİNİ TEŞKİLATLARI, TOPLUMSAL YAŞAYIŞLARI.....	91
A. Dini Teşkilatları.....	91
1. Mir`ul-Umera ve Mirler.....	92
2. Din Adamları Sınıfı.....	94
a. Peşimamlar.....	94
b. Şeyhler.....	95

c. Pirlar.....	96
d. Kavvallar.....	97
e. Köçekler.....	99
f. Fakirler.....	100
3. Müridler.....	101
B. Toplumsal Yaşayışları.....	102
1. Genel Yasaklar.....	103
a. Yasak Yiyecekler.....	103
b. Yasak Söz ve Fiiller.....	105
2. Evlenme ve Boşanma.....	106
3. Doğum, Vaftiz ve Sünnet.....	109
4. Ahiret Kardeşliği.....	111
5. Yezidiler`de Ölüm ve Ölümle İlgili İnançlar.....	111
6. Dinden Çıkarılma	115
C. Günümüzde Yezidiler.....	116
1. Irak`taki Yezidiler.....	116
2. Suriye`deki Yezidiler.....	118
3. Türkiye`deki Yezidiler.....	119
4. Rusya, Ermenistan ve Gürcistan`daki Yezidiler.....	121
5. Diğer Ülkelerde Yezidiler.....	123
IV. SONUÇ.....	125
BİBLİYOGRAFYA.....	130
EKLER.....	137

KISALTMALAR

a.g.dg.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.mk.	: Adı geçen makale
Ans.	: Ansiklopedisi
b.	: bin
bkz.	: Bakınız
böl.	: Bölüm
bs.	: Basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İbn.	: İbni
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştırmak
Nşr.	: Neşreden
sy.	: Sayı
ts.	: Tarihsiz
Ünv.	: Üniversite

GİRİŞ

“Asr-ı Saadet” diye adlandırdığımız ilk dönemde, İslam toplumunda kısır çekişmelerden elden geldiğince uzak kalınmaya, vahyin insana çizdiği sade ve temel anlayış doğrultusunda bir yol izlenilmeye çalışıldığı bilinmektedir.

İlk dönem olarak isimlendirilen bu dönemin ardından çeşitli bölgelerde yoğun fetih hareketleri gerçekleşmiştir. Kısa denilebilecek bir süre içerisinde Suriye, Mısır, Irak, İran ve Anadolu gibi bölgelerin fethedilmesiyle bir anda farklı kültürlere, din, dil ve geleneklere sahip birçok topluluk, İslam hakimiyetine girmiştir. Fetihler beraberinde ihtida hareketlerini de büyük bir hızla taşımışlardır. Böylelikle, değişik dini-kültürel geçmişlere sahip binlerce kişi müslüman olmuştur.

İslam toplumunun bu genişlemesi ve farklı kültürleri hakimiyet altına alması, önceki temel ve sade anlayışta çeşitli değişikliklerin oluşmasına neden olmuştur. İslam'ın değişik kültürel ortamlarda yayılması ve güçlü-hakim unsur hale gelmesiyle ilk dönem İslam düşüncesi farklı geçmişlere sahip birçok yerel gelenekle yüz yüze gelmiş, birçok bölge halkıyla, toplumla karşılaşmıştır.

Bu fetih ve ihtida hareketleri sonucu İslam'a giren bazı topluluklar, önceki inanç ve İslam'i olmayan gelenek-göreneklerine bir anda sünger çekememişler hatta bazen eski kültürel yapılarına ait çeşitli unsurları, dünya görüşlerini ve çeşitli konulardaki problemlerini İslam kültürü içerisine taşımışlardır. Bununla birlikte İslam'ın gayrimüslimlere tanıdığı hoşgörü sayesinde çeşitli din ve kültürlerin varlığını müslümanlarla aynı coğrafyada sürdürmeleri doğal bir etkileme ve etkilenme ortamını doğurmuştur. Böylelikle, ilk dönem özgün İslam düşüncesinden zaman zaman sapma hareketleri belirmeye başlamıştır. Tabii ki bunda hulefa-i râşidin döneminin sonlarından itibaren baş gösteren siyasal-sosyal kavga ve

çekişmelerin de büyük etkisi vardır.

İfade etmeye çalıştığımız bu akış veya süreç, bu bölgedeki veya dünyadaki tüm din, inanç, gelenek-görenek, kültürler için söz konusudur ki birçok dinin doğum yeri olan ve kültürel yönden de oldukça zengin olan Ortadoğu tarihine bakıldığında da bu görülmektedir.

Bununla birlikte bu etkileme-etkilenme akışı içerisinde, yaşanan bölgelerin coğrafi ve jeopolitik konumları, toplumların birbirleriyle ekonomik, sosyo-kültürel ilişkileri zaman zaman senkretist¹ (Karma) yapıların doğmasına neden olmuştur. Kültürlerin, düşünce akımlarının çeşitli inanç veya dini mezheplerle izdivacıyla senkretist (Karma) akımların-inançların veya yeni dinlerin oluştuğu bir gerçektir.

Gelenekler arası etkileşimler sonucu meydana gelen senkretist yapılar, oluşum biçimi açısından birkaç grupta toplanabilir:

Birincisi; doğal bir etkileme-etkilenme süreci içerisinde komşuluk, ekonomik veya sosyo-kültürel ilişkiler sonucu oluşan senkretist yapılardır ki bu durum farklı kültürlerin özelliklerini taşıyan bazı fikir hareketlerinin, fırka veya mezheplerin oluşmasını sağlamaktadır.²

Bir diğer grup ise; hakim-güçlü zengin kültürün istilasına uğrayan zayıf kültürlerin bir dejenerasyon ve asimilasyon süreci yaşaması sonucu oluşan senkretist yapılardır. Sürgün, istila, işgal, fetih hareketleri gibi nedenlere dayalı göçler sebebiyle farklı toplumların birbirlerine karışması sonucu, güçlü olan toplumların inanç ve kültürü ile zayıf konumda olan toplumların inanç ve kültürü arasında bir etkileşim yaşanır. Bu etkileşimde ise çoğunlukla hakim toplumların inanç ve kültürleri baskın olur.³

Bu durumla karşı karşıya kalan zayıf toplumlar iki türlü refleks

¹ Birbirinden ayrı düşünce, inanç veya doktrinleri kaynaştırmaya çalışan felsefe sistemi (Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB, Ankara, 1996); Farklı geleneklerin birbirini etkilemesi sonucu oluşan yeni kültürel yapıları, gelenekleri veya düşünce ekollerini ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. Şinasi Gündüz, **Mitoloji İle İnanç Arasında**, s. 39, Samsun-1988.

² Ş. Gündüz, a.g.e., s. 40.

³ Ş. Gündüz, a.g.e., s. 40.

verirler. Bazı toplumlar bu etkileşime şiddetle karşı çıkarak aşırı muhafazakar bir tutum içerisinde, her türlü diyalog ve toleransa karşı, dışa kapalı bir tutumda kalabilirler.⁴

Bazı toplumlar ise bu etkileşime açık bir tutum sergiler ve zamanla yozlaşma, asimilasyon veya başkalaşım yaşayabilirler. Bunun sonucunda ise, tarihte bir çok defa görüldüğü gibi bazı düşünce ekolleri, mezhep hareketleri, dini akımlar ortaya çıkar.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus ise; yeni bir inanca giren halk ve topluluğun eski inanç ve yaşam tarzlarıyla yenisi arasında bir uzlaşma yolu aramasıdır. Bu uzlaşma bilinçli bir şekilde sağlanabileceği gibi, farkında olmadan da gerçekleşebilir. Bu durumla karşı karşıya kalan halk veya toplulukların eskiye ait olan inanç, gelenek-göreneklerini gömlek değiştirir gibi bir kenara atmadıkları görülmüştür. Bazen topluluklar, terk ettikleri inanç ve yaşam biçimlerindeki kültürel unsurları, gelenek-görenek ve bilgileri, aleyhinde net bir hüküm bulunmaması, uyuşmada paralellik arz etmesi durumlarında yeni inançlarına taşıyabilmektedirler. Böylelikle eskiye ait değerler yeni inanç sistemi içerisinde eritilebilmektedir. Bazen de kabul edilen inancın bir müddet sonra zayıflaması, hakim-güçlü pozisyonunu kaybetmesi durumunda, eski inanç ve kültür hakim-güçlü duruma doğru yükselir ve topluluk içerisinde eski inançlar canlanıp tam manasıyla senkretist bir yapı oluşur.⁵

İfade etmeye çalıştığımız olgu, bir çok dinin veya mezhebin olduğu gibi tezimizin konusu olan Yezidiliğin de oluşum sürecidir. Bazı Yezidi araştırmacılarının iddia ettiğine göre; ileride Yezidiler olarak bilinecek halk başlangıçta Mazdek-Zerdüşt inancı ve kültürü içinde yaşamaktaydı.⁶ Bu topluluk, 12. yüzyılın başlarında (yaklaşık 1130'lu yıllarda) Şeyh Adî b. Müsâfir'in bölgede Adeviyye tarikatını kurması ve ihtida hareketlerine başlamasıyla İslam Dini'ne girmişti. Bu dönemde halk, kabul ettikleri inanç ile eski inanç ve kültürlerini

⁴ Ş. Gündüz, a.g.e., s. 40.

⁵ Ş. Gündüz, a.g.e., s. 41-42; Mehlika Aktok Kaşgarlı, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi İnanç Yapısı", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sy. 40, s. 48, Şubat-1986.

⁶ Mehmet Aydın, "Yezidiler ve İnanç Esasları", Belleten Dergisi, LII, sy. 202, s. 45, Nisan-1988.

uzlaştırma içerisine girmişler ve eskiye ait bir takım adetlerini yeni inançları içerisine taşımışlardır.

Şeyh Adî'nin otuz yıl kadar süren çalışması vefatıyla sona ermiştir. Bıraktığı topluluk ise çeşitli siyasi mücadelelere, bölge halklarıyla çatışma ve çarpışmalara girmeye başlamış, bu da; Yezidîlerin, sürgün hayatı yaşamasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler ise, hakim-güçlü pozisyondaki yeni inancın (İslam inancının) zayıflaması, eskiye ait inanç ve kültürlerin yeniden canlanıp kuvvetlenmesi sürecini başlatmıştır.

Şeyh Adî'nin vefatından 60-70 yıl kadar sonra⁷, bölge halkını yönetmeye başlayan liderlerin tavır ve tutumları da bu süreci hızlandırmıştır.

Önemli bir husus da; Hasan b. Adî (Tarikatın IV. şeyhi) döneminde, putperest ve Zerdüşt inançları içerisinde olduğu bilinen Tayrahiti Kabilesi'nin Yezidilere katılmasıdır.⁸ Bu katılım, iki inanç ve kültürün, yukarıda bahsettiğimiz etkileme-etkilenme süreci içerisine girmesine neden olmuştur. Bu etkileşim sürecinde daha çok oturmuş durumda olan Tayrahiti inanç ve kültürü baskın çıkmış ve bugünkü Yezidiliğin oluşumunda etkili olmuştur.

Bir diğer önemli husus ise; 13. yüzyılın başlarında çatışma içerisine girdikleri Hristiyan Nastûri Kilisesi, Ermeni halkı ve Süryânilerle, daha sonraki asırlarda Yezidi halkının kucaklaşmasıdır ki, bu da bir etkileşim (aynı zamanda dejenerasyon) sürecini beraberinde getirmiştir.

Tüm bu bilgiler Yezidilik diye adlandırdığımız karma veya karışık inanç sisteminin oluşumunun genel hatları olup, Yezidiliğin oluşumu bölümünde daha detaylı işlenecektir.

⁷ Adî b. Müsâfir takriben 1162 yılında vefat etmiştir.

⁸ Abdulkadir İnan, "Küçük Asya Yezidilerinin Şeytana Tapmaları", Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Yıl 5, sy. 20, s. 40-41, İstanbul-1931.

I. YEZİDİLİK, İSMİ, MENŞEİ VE TARİHİ

A. Yezidilik; İsmi ve Menşei

1. İsmi Kaynağı

Bir çok yönüyle açıklığa kavuşturulamamış bu inanç sistemine ve mensuplarına bugüne kadar birkaç isim verilmekle beraber bu isimler arasında en çok kullanılan ve yaygın olanı **Yezidi**'dir (Bu isim bozulmuş olarak Yezdî, Ezdî veya Ezîdî şeklinde de kullanılmaktadır). Bu ismin kaynağı hakkında ise şu yorumlar yapılmaktadır:

- a. Kutsal kitaplarından, mitolojilerinden (kendi dillerinde) ve bazı dillerdeki isim veya fiillerden bu ismin türediği şeklindeki yorumlar,
- b. Şahıs isimlerinden kaynaklandığı şeklindeki yorumlar,
- c. İran'daki bir şehrin isminden kaynaklandığı şeklindeki yorumlar yapılmaktadır.

a. Yezidilerin günlük konuşma dillerine⁹ baktığımızda yaratıcı veya yarattı anlamlarında "Aez da", "yezdanê" gibi kelimeleri kullandıklarını, aynı şekilde kutsal kitaplarına, mitolojilerine

⁹ Yezidilerin büyük bir çoğunluğu Kürtçe'nin Kırmançi lehçesini kullanmaktadır.

baktığımızda da Ezda, Yezda, Yezdâni¹⁰ gibi benzer isimleri görmekteyiz.

Yezidilerin kutsal kitaplarından biri olan Mushaf-ı Reş' te yaratılış efsaneleri anlatılırken “Yezid” adı zikredilmekte,¹¹ yine inanışlarına göre Ezi¹² (Bazı yörelerde Ezdâ, Yezdan) adlı bir meleğin varlığından bahsedilmektedir. İlahi mertebelere yükselttikleri bu isimler günlük konuşma dillerinde de görülmektedir. Yezidiler kendilerine “Ezdî “, bozulmuş haliyle “Yezdî “ (Allah’a tapanlar-inananlar) demektedirler. Yine “Aez da Huda” (Tanrı beni yarattı) şeklinde bir kullanım söz konusudur. Hatta yeminlerinde dahi bu kullanıma rastlamaktayız. Ana dilleri Kürtçe olan Yezidiler “Bi yezdanê dilovan” (Beni yaratan merhametli tanrının adına) şeklinde yemin de etmektedirler.¹³ Bir başka önemli husus ise mitolojilerinde yer alan Adem peygamberden sonraki ikinci ataları Ezdâ (Tanrı Verdi)’dir. Tüm bu kullanım ve isimlerden dolayı bu topluluğa Ezdâi, Ezîdî veya Yezdânî adı verilmiştir.¹⁴ Günümüze kadar bu isim Yezidi şeklini almıştır.

Yezidilerin konuştukları dillerinde, kutsal kitaplarında mevcut olan bu isimlerin komşu coğrafyalardaki dillerden geçmiş olduğu da düşünülerek ismin ana kaynağının bu diller olduğu da ifade edilmektedir. Bu görüşe göre bu isim Farsça’daki “İzed” (Melek, Tanrı) veya modern Farsça’daki “Yezdan” (Tanrı), Avesta dilindeki “Yazata” (Saygıya, tapınmaya layık olma) veya “Yezatanam”, Pehlevi dilindeki “Yeztân” veya “Yazdan”dan¹⁵ türetilmiştir. Fonetik kanunlara uygun olarak; bu dillerdeki “Tanrı”, “Tapmak”, “Tanrıya

¹⁰ A. İnan, a.g.mk., s. 41; Thomas Menzel, “Yezidiler”, İ. A., XIII, 415, İstanbul-1986; Ahmet Turan, **Güneydoğu Anadolu Yezidileri Tarihçeleri, Coğrafi Dağılımları, İnançları, Örf ve Adetleri**, s. 8, 19 Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi (Doçentlik Tezi), Samsun-1987; Ethem Ruhi Fırlı, “Yezidilik”, Türk Ansiklopedisi, XXXIII, 441, Ankara-1984; Philip G. Kreyenbroek, “Yazidi”, The Encyclopaedia Of Islam (New Edition), XI, 313, Leiden-2001.

¹¹ A. İnan, a.g.mk., s. 23.

¹² M. Aydın, a.g.mk., s. 49-50.

¹³ Torî, **Kürt Kültür Tarihi**, s. 168, İstanbul-1999.

¹⁴ P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313; E. Ruhi Fırlı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, s. 220, 8. baskı, İstanbul 1996; Ahmet Turan, a.g.e., s. 8.

¹⁵ Th. Menzel, a.g.md., s. 415; Mehmed Ali Aynî, **Milliyetçilik**, s. 375, İstanbul-1943; A. J. Carnoy, “Yezidis”, Encyclopedia of Religion and Ethics, XII, 830, Edinburgh-1980; M. J. L. Young, “The Yezidis”, Journal Of The Royal Asiatic Society, No. 1, s. 191, London-1988; Ahmet Turan, a.g.e., s. 8.

Tapanlar” gibi isim veya fiillerden müştak olarak Yezidi şekline dönüştüğü söylenmektedir.¹⁶

b. Bazı kaynaklarda ise Yezidi isminin kaynağı olarak iki kişi (Yezid b. Muaviye ve Yezid b. Ebi Uneyse) gösterilmektedir.

Bu isimlerden biri Emeviler’in I. halifesi Muaviye’nin oğlu olan Yezid b. Muaviye (64/683)’dir. Bu görüşe göre; Emevi soyu için önemli bir isim olan Yezid b. Muaviye’nin bazı taraftarları, Abbasi hanedanlığı iktidarı ele geçirincede pasifizmi tercih ederek şehir merkezlerinden uzaklaşmış, dağlık bölgelere yerleşmişlerdir. Zamanla İslam dışı düşünceleri bünyesine katan bu hareket Yezid b. Muaviye hakkında çok farklı ve aşırı görüşleri benimsemiş ve kendileri “Yezidi” diye anılır olmuşlardır.¹⁷

Bu hususta diğer isim ise Yezid b. Ebi Uneyse’dir. Klasik mezhepler tarihi kaynaklarında genellikle “Yezidi” isminin, Hariciler’in İbadiye kolundan ayrılmış olan Yezid b. Ebi Uneyse ile alakalı olduğu, bu şahsa mensup olanların bu adla anıldığı şeklinde bilgiler yer almaktadır.¹⁸

c. Yezidi ismi hakkında ilginç olan, İran’daki Yezd şehri ve Zerdüştlikle bağlantılı bir görüş de vardır.

Zerdüştükte “Hayır Tanrısı” ya da “İyilik Tanrısı” olarak kabul edilen Yezdan¹⁹ kavramı Zerdüşt’e yakıştırılmakta, hatta Zerdüşt’ün diğer adınının Yezdan olduğu zikredilmektedir. Bu isim, Zerdüşt’ün yaşadığı kabul edilen İran’daki bir bölgeye de “Yezd” olarak verilmiştir. Burası İran’daki 10. eyalet olarak bilinen Deşti Kebir ile Deşti Lut kenarında kurulu bir şehirdir. Burayı, Yezidilerin ilk çıkış

¹⁶ Turgut Akpınar, “**Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri**”, Tarih ve Toplum Dergisi, sy. 133, s. 43, Ocak-1995.

¹⁷ Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, “**Yezidiler**”, Darü’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sy. 3, s. 2, İstanbul-1926; E. R. Fırlalı, a.g.e., s. 221; E. Ruhi Fırlalı, “**Yezidilik**”, Türk Ansiklopedisi, XXXIII, 441, Ankara-1984; İbrahim Ağah Çubukçu, “**Yaşayan Yezidilik**”, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVIII, 23, Ankara-1986.

¹⁸ Ebû’l-Hasan el-Eş’ari, **Makalâtu’l-İslamiyyin**, I, 184, Kahire 1969 (2. bs.); Ebû Mansur el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar** (Çev. E. R. Fırlalı), s. 225, İstanbul-1979; Ebû Muhammed İbn Hazm, **el-Fasl fi’l-Milel**, IV, 188, Beyrut-1986/1406; Muhammed Cevad Meşkûr, **Mevsûatü’l-Firaku’l-İslamiyye**, s. 35, Beyrut-1995/1415.

¹⁹ A. İnan, a.g.mk., s. 41.

yeri olarak kabul eden bazı araştırmacılar,²⁰ bu şehirden gelmelerinden dolayı kendilerine “Yezdîler”, zamanla “Yezidiler” dendiğini söylemektedirler.²¹

Yezidi isminin kaynağı hakkında Yezd şehri, Yezid b. Uneyse veya Yezid b. Muaviye ile alakalı yorumlar yapılsa da bu, tarihi verilerle çelişmekte, örtüşmemekte ve ispatlanamamaktadır.²² Bizce bu isim, Yezidilerin kullandığı dil ve yaşadıkları bölgede kullanılan diğer dillerle alakalıdır.²³

Bu inanç sistemi Yezidi ismi dışında bir kaç isimle daha anılmıştır:

A. İnan, I. Joseph'in “Devil Worship” adlı eserinden naklen; Yezidi diye isimlendirilen taifenin eski hakiki isminin “**Çelebi**” yani “Allah'a iman eden” , “Allah'a ittiba eden” olduğunu (ki Çalap Allah demektir. Aramiler'de “Çelem” telaffuz edilen bu kelime put ve suret manasını ifade ederdi. Kürtçe'ye “Çelep” şeklinde geçmiştir)²⁴ ifade etmektedir.

Bu ismin dışında Yezidiler **Dasnî** , (**Dâsin** veya **Dasenî**) ismiyle de anılmıştır. Şeref Han, Kürt Beylikleri'ni incelerken, Dasni Beyliği adlı bir Yezidi Beyliği'nden bahsetmektedir.²⁵ Bu isim muhtemelen, eski bir Nastûrî piskoposluğa ait bir bölgenin adı olup bu bölgenin civarında yaşadıklarından dolayı bu adla anılır olmuşlardır.²⁶

²⁰ Avusturyalı tarihçi Joseph Hammer bu mezhebi III. y.y. ortalarında İran'da Mani adlı bir kişinin Hindistan'a gidip geldikten sonra; Hıristiyanlık, Zerdüş dini ve Budizm'i karıştırarak, yeni bir din ortaya attığını ve asıl ilkelerin Zerdüşlüğe yakın olduğunu iddia etmektedir. Hammer gerek Mani'nin İranlı oluşu, gerek M.Ö. VII. y.y'da yaşayan Zerdüş'ün(Yezdan) kurduğu ve adını verdiği kent olan Yezd'de yaşayanların inanç, gelenek, örf ve adetlerinin çok benzemesinden dolayı bunlara Yezdî, zamanla Yezidi dendiğini söylemektedir. Bkz. B. Murat Öttemir, **Yezidiler ve Süryaniler**, s. 3, İstanbul-1988.

²¹ C. Meşkûr, a.g.e., s. 35; B. Murat Öttemir, a.g.e., s. 3.

²² Th. Menzel, a.g.md., s. 415; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 2; M. Nuri, **Abede-i İblis Yezidi Taifesinin İtikadı, Adâtı, Evsafı**, s. 5, 51, İctihat Matbaası, İstanbul-1328.

²³ Nitekim Yezidi lideri Muaviye b. İsmail el-Yezidi; Yezid b. Muaviye'nin soyundan gelme vb. efsanelerin, tarih içerisinde devamlı problem yaşadıkları Osmanlı Devleti tarafından, Şii Müslümanları kendilerine karşı kışkırtmak için çıkartıldığını söylemektedir. Bkz. Erol Sever, **Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni**, s. 109, İstanbul 1993.

²⁴ A. İnan, a.g.mk., s. 40; Th. Menzel, a.g.md., s. 415.

²⁵ Şerafeddin b. Şemseddin Bitlisi Şeref Han, **Şerefnâme** (Çev. M. Emin Bozarslan), s. 307-308, İstanbul 1971; A. J. Carnoy, a.g.md., s. 830; Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s. 376; Turgut Akpınar, “**Yezidiler Şeytana mı Tapar ?**”, Tarih ve Toplum Dergisi, sy. 131, s. 15, Kasım-1994.

²⁶ Th. Menzel, a.g.md., s. 415; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313.

Thomas Menzel, Abdurrezzak el-Haseni'nin "el-Yezidiyyun fi Hâdirihim ve Mâdîhim" adlı eserinden naklen; Yezidi mezhebinin tarih içerisinde **Tayrâhîya** olarak da bilindiğini zikretmektedir.

Yezidilerin bir adınının da **Halidi** olduğu bilinmektedir ki Torî, bu adın Urartu devlet tanrısı "Haldi" den²⁷ geldiğini söylemektedir. Farklı düşünen araştırmacılar ise; bu topluluğun h.VI. asırda Hilvan Dağı ve civarında zahidane hayat yaşayıp, genelde 'hal' denen bir bitki ile beslendiklerini ve bu bitkiden dolayı bu kişilere Haldi veya Hâlidî dendiğini düşünmektedir.²⁸

Makrîzi, 1414 yılında Yezidilerin uğradığı bir baskını anlatırken bu halkın **Sohbetiye** olarak da bilindiğinden bahsetmektedir.²⁹

Ayrıca tüm bu isimlerin dışında bu grup, şeytana taptıkları zannıyla **Şeytana Tapanlar (Abede-i İblis)**, güneş-ateş gibi tüm doğal ışık kaynaklarını kutsamalarından dolayı **Ateşperestler** gibi isimlerle de anılmaktadır.

2. Yezidilerin Menşei

Yezidilerin menşei hususundaki genel görüşler şunlardır:

a. Yezid b. Ebi Uneyse ve Yezid b. Muaviye ile alakalı görüşler,

b. Mitolojilerinde yer alan ikinci ataları Ezda'nın soyundan geldiklerine dair bir görüş,

c. Şeyh Adî b. Müsâfir ile alakalı bir görüş.

²⁷ Torî, a.g.e., s. 171.

²⁸ Muhammed Seyyid Kîlânî, **Zeylû el-Milel ve'n-Nihal**, (Ebû Muhammed eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, Kahire 1391/1961 sonunda), s. 534; M. Aydın, a.g.e., s. 35; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 50.

²⁹ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 26; krş. için bkz. Makrîzî, **Kitâb es-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk**, IV, 292-294, Kahire-1972.

a. Genellikle klasik mezhepler tarihi kaynakları, Yezidilerin Hariciyye'nin İbadiyye kolundan ayrılmış olan Yezid b. Ebî Uneyse'nin taraftarları olduklarını söyleyerek menşelerini buraya dayandırmaktadırlar.³⁰

Basra'da doğup büyüyen Yezid b. Uneyse, bir müddet sonra İran'daki Cûr şehrine gider. Burada bazı görüşler ortaya koyar. O, Kur'an-ı Kerim'deki bir ayetten³¹ yola çıkarak Allah'ın Acem'den bir resul göndereceğini, ona gökten bir kitap indireceğini ve şeriatı ile Hz. Muhammed'in şeriatını ortadan kaldıracağını söyler. Tüm bunların ise, bu ayette bahsedilen Sâbii milleti üzerine olacağı şeklindeki görüşlerini açıklar. Bu düşünce etrafında oluşan guruba kurucusunun isminden dolayı Yezidî dendiği ve menşelerinin buraya dayandığı klasik kaynaklarda zikredilmektedir. Bu yorum hiçbir Yezidi tarafından kabul görmediği gibi zaman ve mekan farklılığından dolayı da reddedilebilir olup, isim benzerliğinden öteye geçen bir yanı da bulunmamaktadır.

Bazı Yezidiler ise, Yezid b. Uneyse'den ziyade menşelerini insanüstü bir varlık, ilah olarak kabul ettikleri Yezid b. Muaviye'ye dayandırmaktadırlar.³²

İnançlarında yer alan yedi ilahtan biri, her bin senede bir, bir amaç için yeryüzüne iner, kanunlar koyar ve tekrar kendi yerine; gökyüzüne döner. Bu ilahlardan biri Yezid b. Muaviye şeklinde yeryüzüne, Yezidi soyunun ortaya çıkması için inmiştir. Bu inme hususunda sadece kendi kaynaklarında yer alan, diğer tarihi kaynaklarla uyuşmayan bir hikaye de anlatılmaktadır: Yezid, Muhammed (SAV)'in zamanında dünyaya iner.³³ Allah, Muhammed'in kendine itaatsizliği üzerine ona bir baş ağrısı verir. O zaman hizmetçisi olan Muaviye'ye saçını tıraş etmesini söyler. Muaviye efendisinin saçlarını acele acele tıraş ederken onu yaralar ve başının

³⁰ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 255; Eş'ari, a.g.e., s. 184; İbn Hazm, a.g.e., s. 188; Şehristani, a.g.e., s. 533; C. Meşkûr, a.g.e., s. 35.

³¹ Bakara Suresi 62. Ayette kurtuluşa erenler sıralanır, bunlardan birinin de "Sabiun" milletinden bir grup olduğu zikredilir.

³² A. Teymur Paşa, **el-Yezidiyye ve Menşeu Nihletihim**, s. 30, Kahire 1347.

³³ S. Kılânî, a.g.e., s. 535; C. Meşkûr, a.g.e., s. 34; A. İnan, a.g.mk., s. 26-27.

kanamasına sebep olur. Kanın yere akmasından korkan Muaviye, bunu diliyle yalar. Muhammed; “Ne yapıyorsun?” diye sorduğunda Muaviye; “Kanın yere damlamasından korktum da yaladım” diye cevap verir. O vakit Muhammed; “Sen hata ettin, günahlı oldun. Bu davranışınla soyundan ümmetimle savaşıp onları yenecek bir toplumun meydana gelmesine sebep oldun” der. Bir süre sonra Allah Muaviye’ye bir akrep gönderir. Akrep Muaviye’yi ısırır. Bundan dolayı Muaviye amansız bir hastalığa yakalanır. Tabibler, Muaviye’nin bu hastalıktan ancak evlenmek suretiyle kurtulabileceğini, yoksa öleceğini söylerler. Bunun üzerine Muaviye’yi evladı olmaması için, Hz. Ömer’in Mahuset (veya Mahura)³⁴ adında 80 yaşındaki ihtiyar kız kardeşi ile evlendirirler. Evlendikten bir gün sonra Mahura, 25 yaşında genç bir kıza dönüşür, hamile kalır ve Yezid’i doğurur. Bazı Yezidiler, kendilerinin ve inançlarının temelini, anlatılan şekilde dünyaya gelen Yezid’den kaynaklandığını, bir müddet sonra ise Şeyh Adî ile dinlerinin tamamlandığını düşünmektedirler.

Sadece Yezidilere mahsus bu mantıksız ve garip hikaye, diğer tarihi kaynaklarla da uyuşmamaktadır. Muaviye’nin, Hz. Ömer’in kız kardeşi ile evlenmediği, Yezid’in ise annesinin Meysun adlı bir kadın olduğu vb. çelişkiler ortadadır.³⁵ Ortaya atılan Yezid b. Uneyse ve Yezid b. Muaviye ile alakalı görüşlerin Yezidiliğin oluşumuyla alakasız olduğu gözükmektedir. Bu husustaki bir çok görüşün hayali olduğu, tarihi bilgilerle uyuşmadığı veya mitolojik hikayelerden öteye geçemediği bilinmektedir.³⁶

b. Yezidiler, menşeleri hakkında genel başka bir inancı ise kutsal kitaplarına dayandırmaktadırlar. Kutsal kitaplarında bahsedilen ilk ataları olarak kabul ettikleri Ezdâ (veya Yezdan), Adem ile Havva’nın ilk çocuklarının birbirleriyle evlenmesi sonucu doğmuştur. Bu noktada farklı bir anlatı ise Ezdâ’nın, Adem’in

³⁴ Ahmet Turan, a.g.e., s. 10.

³⁵ Hakkı Dursun Yıldız, **Yezid b. Muaviye**, İ. A., XIII, 411-413, İstanbul-1986; C. Meşkûr, a.g.e., s. 34.

³⁶ Th. Menzel, a.g.md., s. 415, 416.

çocuklarının birbirleri ile evlenmesi şeklinde değil de, Şehid b. Ceyyar (Cerra) adlı çocuğun Melek Tâvus tarafından bir huri ile evlendirilmesi sonucu doğmuş olmasıdır.³⁷ Yezidiler de kendilerini bu Ezdâ'nın³⁸ çocukları olarak kabul ederler. Hatta bazı bölgelerdeki Yezidilerin sorulduğunda kendilerini hala, "Ben Ezîdi" veya "İzdî" diye tanıttıkları görülmekte³⁹ ve menşelerini buraya dayandırmaktadırlar.⁴⁰

c. Yezidiliğin menşei hakkında en önemli şahıs hiç şüphesiz Adî b. Müsâfir'dir. Yezidiliğin ortaya çıkışında Şeyh Adî orijin kabul edilmektedir. Bu mezhebin oluşumunda Şeyh Adî'yi iki farklı noktadan ele almak durumundayız:

Yezidi gözlüğüyle Şeyh Adî'ye baktığımızda, onun insan üstü vasıfları olan hatta ilah kabul edilen birisi olduğunu görmekteyiz. O, Melek Tâvus'dan sonra ikinci ilahtır. Melek Tâvus tarafından kendi kavmini talim ve terbiye için gönderilmiştir. O ölmemiş ve ölmeyecektir.⁴¹ O, Yezidilere dinin gereklerini öğretmek için dünyaya gelmiş, ilahi kitaplarını indirmiş ve katına dönmüştür.

Şeyh Adî'ye araştırmacılar tarafından baktığımızda, onun ehl-i sünnet çerçevesinde bir tasavvuf erbabı olduğunu görmekteyiz. Abbasilerin iktidarı esnasında Şam yakınlarında doğup-büyüyen Şeyh Adî, siyasi mücadelelerin had safhada olduğu merkezden uzaklaşmak istemiştir. Bu arzu ile Beytifar'dan Laleş'e gelir ve orada Adeviyye adıyla bilinecek olan bir zaviye kurar. Kurulmuş olan bu tarikatın inanç şeklinin, bakış tarzının vefatından sonra bazı etkenlerle değişmesi sonucu Yezidilik diye bilinen mezhep zamanla oluşur. İlmi ayakları olan, tarihi verilerle uyuşan bu yaklaşım Yezidilerin menşei ve oluşumu ile alakalı bizce en doğru olan görüştür. Bu hususa daha detaylı olarak, "Yezidiliğin Oluşumu" başlığı altında değinmeye

³⁷ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 22; C. Meşkûr, a.g.e., s. 35.

³⁸ Ezdâ veya bir başka deyişle Yezdan, kabul ettikleri yedi ilahtan biri olup onun soyunun üstünlüğüne inanırlar ve bu soydan gelmeyenlerin Yezidi olamayacaklarını ve bu inanca giremeyeceklerini düşünürler. Bkz. E. R. Fığlalı, "Yezidilik", Türk Ans., XXXIII, 441, Ankara-1984.

³⁹ A. İnan, a.g.mk., s. 40-41.

⁴⁰ M. Nuri, a.g.e., s. 13; Ahmet Turan, a.g.e., s. 80.

⁴¹ A. İnan, a.g.mk., s. 36; M. Aydın, a.g.mk., s. 48-49.

çalışacağız. Yalnız bundan evvel, Şeyh Adî'nin kimliği, inanç dünyası üzerinde durmamızın, Yezidiliğin oluşum aşamasını daha doğru anlayabilmemiz açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

3. Kurucusu: Adî b. Müsâfir

a. Soyu, Doğumu

Şeyh Adî b. Müsâfir (b. İsmâil b. Musâ b. Mervan b. Hasan b. Mervanu'l-Hakkarî, el-Emevî) Lübnan'da, Ba'lebek'in⁴² 60 km güneyindeki Bekaa vadisinin kurak batı yamaçlarında kurulmuş olan Beytifâr (veya Beyt el-Fâr)'da dünyaya geldi.⁴³ Doğum tarihi belli olmamakla beraber 90 yaşlarında(hicri 90, miladi 88) iken 1162 yılında(h. 557)⁴⁴ vefat etmesinden yola çıkarak 1074 (h. 467) dolaylarında doğduğu söylenebilir. Bununla birlikte onun h. 555 yılında 70 yaşında iken vefat ettiği şeklinde rivayetler de vardır.⁴⁵ Beytifâr, Bağdat, Şam, Laleş (Lâliş) gibi şehirlerde hayatını devam ettirmiş, Laleş'te vefat etmiş ve kendi yaptırdığı zaviyesine gömülmüştür. (Doğum=1074/h. 467, Vefat= 1162/557); veya (1072/465, Vefat=1160/555)

Şerafeddin, Ebu'l Fezail, Hâdi olarak da bilinen Adî b. Müsâfir'in nesebi Emevi halifelerinden Hakem b. Mervan (v. 750)'a dayandırılmaktadır.⁴⁶ Tasavvufa meyilli iyi bir Müslüman babadan dünyaya gelen Adî'nin ilginç bir doğumu söz konusu olup şu şekilde

⁴² Th. Menzel, "Adî b. Müsâfir", İ. A., I, 137, İstanbul-1986; John S. Guest, **Yezidilerin Tarihi Melek Tâvus Ve Mushaf-ı Reş'in İzinde**, (Çev. İbrahim Bingöl), s. 42, İstanbul-2001.

⁴³ İbn. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, XI, 243, Beyrut-1977(2. bs); Ebû Abbas Şemseddin ibn. Hallikân, **Vefayâtu'l-A'yân**, (Nşr. İhsan Abbas), III, 254, Beyrut-1968-1972; S. Kîlânî, a.g.e., s. 534-535; Hasan Nasrallah, **Tarîhu'l-Ba'albek**, II, 345, Beyrut-1984; C. Meşkûr, a.g.e., s. 37; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 22.

⁴⁴ Hasan Nasrallah, a.g.e., s. 349; İbn Hallikân, a.g.e., s. 254-255; Süleyman Uludağ, "Adî b. Müsâfir", D.İ.A., I, 381, İstanbul-1988; Th. Menzel, a.g.md., s. 137; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 22.

⁴⁵ İbn. Kesîr, a.g.e., s. 243; İbn. Hallikân, a.g.e., s. 254; M. Cevat, a.g.e., s. 37.

⁴⁶ İbn. Teymiyye, nesebi ile ilgili rivayetlerin tamamıyla asılsız olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbn Teymiyye, **Mecmû'u Fetâvâ** (Nşr. Abdurrahman b. Muhammed), III, 254, Riyad 1381-1386; Krş. için bkz. S. Uludağ, a.g.md., s. 381; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletler Tarihi**, s. 228, İstanbul-1973.

kaynaklarda yer almaktadır: Adî'nin babası olan Müsâfir, Şam'da Beytifâr adlı bir köyde yaşamaktadır. Bir gün hanımına haber vermeden evden çıkarak bir ormana gider ve orada 30 yıl kadar yalnız yaşar. Sonra bir gece rüya görür. Bu rüyada birisi ona şöyle der: “Bu ormandan çık, evine dön, hanımınla birlikte ol. Cenab-ı Allah sana şöhreti her tarafa yayılacak, fazileti doğuda ve batıda duyulacak bir çocuk verecektir.” Bunun üzerine Müsâfir evine döner. Ancak yıllardır nerede olduğunu haber vermeden evini terk ettiğinden hanımı onu eve almak istemez ve ona “şu minareye çıkıp herkese evine döndüğünü haber vermedikçe seni eve kabul etmem” der. Çaresiz kalan Müsâfir, hanımının dediğini yapmak zorunda kalır. Minareye çıkarak : “Ey halk; ben Müsâfir, evime döndüm. Eşimle yeniden birlikte olmakla emrolundum” der. Bunun üzerine bu gecenin ardından, ileride veli mertebesine ulaşacak birçok çocuk doğar. Şeyh Adî'de bunlardan biridir.⁴⁷

b. İnanç Yapısı-Dini Hayatı

Şeyh Adî'nin nesebi Emevi halifelerinden Hakem b. Mervan'a, tarikat ve hırka silsilesi Ebu Saîd Harrâz vasıtasıyla Hz. Ömer'e dayandırılmakla beraber İbn Teymiyye bu bilgilerin asılsız olduğunu,⁴⁸ şeyh Adî ve ona tabi olanların, İslam'a bağlı salih ve takva sahibi kişiler olduğunu belirtir.⁴⁹

İlk dini bilgilerini doğduğu yer olan Beytifâr'da ve Şam civarlarında alan Adî, 30 yaşlarında devrin ilim merkezi sayılan Bağdat'a gider, burada bir sûfi halkasına katılır. Abdulkadir Şehrizûrî, Ebu'l Vefa Hulvânî, Abdulkadir Sühreverdî, Ukeyl el

⁴⁷ Abbas el-Azzâvi, **Tarih el-Yezidiyye**, s. 46, Bağdat-1935; Krş. için bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 12; Hayri Başbuğ, **Yezidilik İnanç**, s. 27-28, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1987.

⁴⁸ S. Uludağ, a.g.md. s. 381; Osman Turan, a.g.e., s. 228.

⁴⁹ İbn Hallikân, a.g.e., s. 254-255; S. Kîlânî, a.g.e., s. 534.

Münbecî, Gazzali, Abdulkadir Geylanî gibi kişilerle tanışıp Hammad ed-Dabbas, Hamid el-Endelüsî gibi şahıslardan da dersler alır.⁵⁰

Yezidilerin onu, ölümünden sonra aşırı hürmet ve bağlılık neticesinde kutsîleştirmeleri hatta ilahlaştırmalarına karşın⁵¹ Şeyh Adî, hayatı boyunca ehli sünnet akidesine bağlı kalmış⁵², zamanın önemli şahısları tarafından övgüye mazhar olmuş hatta Abdulkadir Geylanî onu devrin mana sultanı olarak kabul edip, “Şayet peygamberlik çile çekilerek kazanılan bir şey olsaydı, onu Adî elde ederdi” demiştir.⁵³

Orta boylu, esmer tenli olarak tasvir edilen,⁵⁴ hayatın kargaşasından kaçan, bazen dağ başlarında bazen de sahralarda yalnızlığa dalan tasavvuf erbabı Adî, takvası, zühdü, tevazuu, bidatlardan olduğunca uzak durması ile tanınmış, Ebu'l-Ferec, Muhammed b. Şîrâzî ve Şeyhulislam Hakkârî⁵⁵ gibi sünnilerin izinden gitmiş biridir.

c. Tarikatı (Adeviyye)

Bağdat'ta katıldığı ders halkaları bir müddet sonra şeyh Adî b. Müsâfir'i tatmin etmeyecek ve kalabalık bir kabile ile hacca gitmeye karar verecektir. Daha sonra dört sene kadar Medine'de kalır.⁵⁶ Bağdat, Halep, Şam gibi şehirleri dolaşır, nefsini ıslah etmek ve sükuneti tatmak için siyasi gürültü içerisindeki bu bölgelerden ayrılarak 1130 yıllarında Musul'un doğusunda bulunan ve bugün Şeyhan nahiyesine bağlı, kaynak kitaplarda Hakkari diye adlandırılan Laleş(Leyluş)'e gider.⁵⁷ Yapı itibari ile münzevi bir hayatı sevmesi

⁵⁰ İbn. Kesîr, a.g.e., s. 243; İbn Hallikân, a.g.e., s. 254; Hasan Nasrallah, a.g.e., s. 345; C. Meşkûr, a.g.e., s. 37; S. Uludağ, a.g.md., s. 381.

⁵¹ İbn. Kesîr, a.g.e., s. 243; İbn. Hallikân, a.g.e., s. 254-255; M. Cevat, a.g.e., s. 37.

⁵² M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 50.

⁵³ M. Nuri, a.g.e., s. 76; S. Uludağ, a.g.md. s. 381; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 3; S. Kîlânî, a.g.e., s. 535.

⁵⁴ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 3; Ahmet Turan, a.g.e., s. 13.

⁵⁵ S. Uludağ, a.g.md., s. 381.

⁵⁶ S. Uludağ, a.g.md. s. 381; Ahmet Turan, a.g.e., s. 12.

⁵⁷ Bu yer Kuzey Irak'taki Duhok ilinin 29 km. doğusunda, Musul'un 60 km. kadar kuzeyindeki Ba'zrî mevkiinde bulunmaktadır. Laleş, yaklaşık 700 metre yüksekliğindeki tepelerle çevrili olan, 3 km. kadar uzunluğunda bir vadidir.

nedeniyle tek başına dağlarda ve ıssız yerlerde uzun bir süre nefsini ıslah etmek için çile doldurur. Bu sırada böcekler, haşarat ve vahşi hayvanlarla da dostluk kurarak birlikte yaşadığı söylenir.⁵⁸ Netice itibariyle burada, Laleş'te bir zaviye kurar.⁵⁹

Şeyh Adî bu zaviyeyi kurmakla beraber, “Yezidiler ve İnanç Esasları” adlı eserinin 34. sayfasında Mehmet Aydın şunları nakletmektedir : “Sem’anî’den Azzavi’nin naklettiğine göre, şeceresi Halid b. Velid’e varan Hakkarili Ebu’l-Hasan Ali (h. 409-484) Sincar’da⁶⁰ inzivaya çekilmiş ve orada çok sayıda mürid elde etmiştir. Meşhur Şeyhulislam İbn Teymiyye⁶¹ (1263-1328) bu zattan Adî b. Müsâfir’in öncüsü olarak bahseder” diyerek, Şeyh Adî’den evvel bu bölgede İslamlaştırma faaliyetlerinin olduğunu belirtir.⁶² Bu ön çalışmanın ardından Şeyh Adî, Adeviyye veya Sohbetiyye (Hatta Haldî) olarak bilinecek olan zaviyesini burada kurar ve kısa bir sürede şöhret bulur. İrşadından dolayı şöhreti artarak her taraftan ziyaretine gelinmeye başlanır.⁶³ Şeyh Adî’nin mistik çileleri, oruçları, kerametleri,⁶⁴ onun bu çevrede kısa zamanda büyük bir dini otorite olmasını sağlamıştır.

⁵⁸ M. Nuri, a.g.e., s. 76.

⁵⁹ İbn. Kesîr, a.g.e., s. 243; İbn Hallikân, a.g.e., s. 254-255; S. Kîlânî, a.g.e., s. 534-535; Hasan Nasrallah, a.g.e., s. 345; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 5; M. Cevat, a.g.e., s. 37.

⁶⁰ Sincar, Musul’un kuzeybatısında ve ona bağlı bir ilçedir. Mezopotamya’da bir ova ile bir dağın ve bunlara nispetle Musul vilayetine tâbi bir kazanın ortak ismidir. Sincar kazası Telafer namında bir nahiye ile 72 köyden meydana gelir. Kazanın iskana elverişli yeri Belât köyüdür. Bu köy, Sincar dağ eteğinde ve gayet verimli bir ovanın kenarında olup, su kaynakları bakımından zengindir. Yezidiler Sincar’a “Şenxar” veya “Şengar” da demektedirler.

⁶¹ İbn. Teymiyye, **Mecmûatu’r-Resaili’l-Kübra**, I, 273, Kahire-1328.

⁶² Hatta Sem’anî, Ebu’l-Hasan Ali’nin ölümünden bir hayli zaman evvel yöreyi gezdiğini, burada Yezid taraftarı bir çok kişiye rastladığını, bu kişilerin kendilerine Yezidi adını verdiklerini söylemektedir. Bkz. M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 50.

⁶³ İbn. Hallikân, a.g.e., s. 254; İbn. Kesîr, a.g.e., s. 243; A. Teymur Paşa, a.g.e., s. 3; M. Cevat, a.g.e., s. 37.

⁶⁴ “Kitabu’l-Menakıbı’ş-Şeyh Adî” adlı eser R. Frank ve R. Lescot tarafından tahlil edilmiş ve onun kerametleri uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu kerametlere göre o; yılanları ve vahşi hayvanları uysallaştırıyordu. Muhatabının düşüncelerini okuyabiliyordu. Kerpiç topraklardan sular çıkartabiliyor. Bir hizmetçisinin göğsüne elini koyarak ona K. Kerim’i ezberletmiş, müridlerinin uzaklarda olan kişileri görmesini sağlayabiliyordu. Ölülerle konuşabiliyor, düşman elindeki bir müridi esaretten kurtarabiliyordu. Kaybolmuş kişileri aynada gösterebiliyor, körlerin gözlerini açabiliyor, istediği zaman ortadan kaybolabiliyordu. Hatta ölen bir kürdü yeniden dirilttiği, kendisini ve bütün müridlerini koruyan bir imtiyaz beraatını Allah’tan aldığı, bir ışığın onu havalara götürdüğü şeklinde kerametlerinden bahsedilmektedir. Krş. için bkz. Hasan Nasrallah, a.g.e., s. 346-347; M. Aydın, a.g.mk., s. 37; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 52, 55; Ayrıca Şeyh Adî’nin kerametleri için bkz. Abdülkadir Geylânî, **Kalâidü’l-Cevahir (Cevherden Gerdanlıklar)** (Çev. Naim Erdoğan), s. 300-317, İstanbul-1972; H. Başbuğ, a.g.e., s. 32-46.

Bu tarikat sert kurallarla bezenmiştir. Mesela Adeviyye mensupları her yıl seksen gün oruç tutmak, sert zeminlere serilmiş kilimler üzerine yatmak, asla kan dökmemek, nefsini kesinlikle köreltmek, dünyaya sırtını dönmek, dünyayı terk etmek, hatta bunu halka belirtmek için özel kıyafetler giymek vb. kurallar içinde yaşarlardı. Tarikatın yeni salikleri ise çok sert bir disiplinle karşı karşıya kalırlardı. Ve üstlerine karşı kayıtsız-şartsız itaat etmek zorundaydılar. Hatta her mürit kendini, ölü gibi yıkayıcısının eline bırakmalıdır. Mürid, her türlü şahsi iradeden yoksun, üstlerinin elinde, hiçbir kişiliği olmayan biridir.⁶⁵ Şeyh Adî'ye göre mürid; mutluluğu-sevimliliği ile fakirlere ışık tutan, nezaketi-dünyaya ilgisizliği-iyi davranışları-her şeyde alçak gönüllü olması ile sûfilerle, uysallığıyla evliyalarla, sükuneti ile marifet ehliyle, tevhidiyle ise makam sahipleriyle olan kişidir.⁶⁶ Müridler her türlü bidat sayılabilecek şeyden kaçınmalıdır, özellikle de toplu şekilde yapılan, gösterişe kaçan zikir, bidat kabul edildiğinden uzak durulmalıdır.

Şeyh Adî müritlerine: “Şeyhlerin yiyerek, içerek, uyuyarak, vurarak ve çarparak şeyh olmadıklarını bilakis onların zahidane bir hayat, çile ve gayretlerle şeyh olduklarını”⁶⁷ söyleyerek, Allah aşkı için kendi hayatlarını telef etmelerini, onların kusursuz olmalarını ister çünkü ona göre “iyi müslümanda kusur olmaz.”⁶⁸

Kurmuş olduğu Adeviyye adı verilen tarikat, vefatından kısa bir müddet sonra ikiye ayrılıp dağılma ve yok olma eğilimi içerisine girmiştir (ki bunu, Yezidiliğin oluşumu ve tarihi bölümü içerisinde ele alacağız.)

⁶⁵ M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 56.

⁶⁶ Ahmet Turan, a.g.e. s. 14.

⁶⁷ M. Aydın, a.g.mk., s. 37; A. Geylâni, a.g.e., s. 300.

⁶⁸ Ahmet Turan, a.g.e. s. 48.

d. Eserleri ve Tahkiki

Takriben 1072-1074 (h. 465-467) senelerinde Beytifar'da doğup, 1160-1162 (h. 555-557) de vefat eden, Yezidiler için ve Yezidiliğin oluşumunda önemli görünen, Adeviyye tarikatının kurucusu olan Adî b. Müsâfir'in bize kadar gelen dört eseri bilinmektedir:⁶⁹

1. İ'tikâdü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a
2. Âdabü'n-Nefs
3. Vesâya eş-Şeyh Adî Bin Müsâfir ile'l-Halife
4. Vesâya li-Mürîdihî Kâid ve li-Sâiri'l-Müridîn

“İ'tikâdu Ehli's-Sünne” adlı eseri tamamen Ehl-i Sünnet inancına sadık kalınarak yazılmıştır. Hatta bir çok konuda selef itikadı ile yetinilmiştir. Kendisinden evvel yaşamış şeyhlerin fikir ve düşüncelerinden ayrılmadığını, bunları tekrarlamakla yetindiğini belirterek her türlü yenilikten kaçındığını ifade etmektedir. Bir iman risalesi şeklinde kaleme alınmış eser, daha sonra Allah'ın birliğinden ve Allah'ı bilmeye bizi götüren vasıflardan bahseder. Allah'ın varlık ve hakikatine bizi götüren iki vasıta vardır :

- Semi'
- Akıl

Bu hakikate, ya gelenekçiliği ve bize bu yolla gelenleri inceleyerek ya da akıl vasıtasını kullanarak ulaşabiliriz.⁷⁰ Daha sonra Adî, Allah'ın sıfatlarını inceler ve yenilmez, tartışılmaz, başlangıcı ve sonu olmayan kudretinden bahsederek “Şeytanı ve kötüyü yaratan Allah'tır” neticesine, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden örnekler vererek ve de “Kötülük Allah'ın iradesi dışında mevcut olabiliyorsa o zaman Allah güçsüz olmalıdır” şeklinde kıyaslama yaparak varır ve bu konuyu işler.⁷¹

⁶⁹ S. Uludağ, a.g.md. s. 381; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 4.

⁷⁰ M. Aydın, a.g.mk., s. 36; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 4; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 53.

⁷¹ M. Aydın, a.g.mk., s. 36; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 53.

Bu eserin ikinci kısmının konusu imandır. Ona göre iman; niyet, ikrar ve amel (pratik)'den müteşekkil olup artması ve azalması söz konusudur. İman itaatle artar ve itaatsizlikle de azalır. Adî'ye göre Müslümanlar sadece Kur'an'ı ve Sünnet'i rehber alıp dört halifenin hayat kurallarına ve tecrübelerine göre hareket etmelidir.⁷² Şeyh Adî eserini, müritlerinin bilmesi gereken diğer hakikatleri sıralayarak bitirir.

Adî'nin ikinci eseri "Âdabu'n-Nefs"; nefis terbiyesini konu almaktadır. Birinci eserinde ele aldığı imanın doktrinel yönünü, bu eserinde pratikle tamamlar. Salih bir kulda olması gereken on özel kaideye temas eder. Bunların üzerinde durduktan sonra şeyhlik mertebesine ulaşmada uyulması, yapılması gerekenlerden bahsederek müritlerinden kendilerini Allah'a adamalarını ister ve zikrin bidat olması hususundaki görüşlerinden bahseder.⁷³

Halifeye nasihatler şeklindeki "Vesâyâ ile'l-Halife" adlı eserinde ise amel-iman uygunluğu üzerinde durup, yaşantısı ile şer'i emirler arasında uygunluk olmayan, nehiylerden kaçınmayan, kendisinden küçük bidatler sadır olan kimseye kolaylık gösterilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁴

Şeyh Adî'nin dördüncü eseri ahlaki tavsiyeleri içermektedir. Adî, Kâ'id adlı birine hitaben yazdığı bu eserinde tüm müritlerinden, şer'i hükümleri göz önünde tutmaları ve onlara sarılıp aşırı gitmemeleri şeklinde tavsiyelerde bulunmaktadır.⁷⁵

Bu eserlerin dışında, Adî b. Müsâfir'in vefatından sonra müritlerinden biri tarafından kaleme alındığı düşünülen, şeyhin menkıbelerini ve kerametlerini içeren "Kitabu Menâkıb eş-Şeyh Adî" bir eserden de bahsedilmektedir.

⁷² Şeyh Adî, ilk dört halife gibi Muaviye'ye de saygı gösterir. Hem Hz. Ali'nin hem de Muaviye'nin iyi niyetli imamlar olduğunu kabul eder.

⁷³ M. Aydın, a.g.mk., s. 36-37; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 54.

⁷⁴ Ahmet Turan, a.g.e., s. 16.

⁷⁵ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 5; Ahmet Turan, a.g.e., s. 16.

B. Yezidiliğin Oluşumu

Karma bir inanç sistemi ve din olarak karşımıza çıkan Yezidiliğin Şeyh Adî ve Adeviyye ile bir ilişkisi olması kesin olmakla birlikte, bu ilişkinin niteliği (ne şekilde olduğu) açık değildir. Sünni bir şahsiyet olan Şeyh Adî'nin tarikatı Adeviyye'nin şer'i esaslara aykırı bir oluşum içerisine girmesi, daha sonraları yeni bir dine dönüşmesi kafaları karıştırmış hatta başka bir Adî adlı şahsiyetten bahsedilmesine, çeşitli yorumlar yapılmasına neden olmuştur.

Bize göre ise Yezidiliğin oluşum aşamasında aşağıdaki dört unsur önemli etkenlerdir:

1. Bölgedeki Şii propagandası (13. yüzyılda ise sünni-yezidi çekişmesi)
2. Çeşitli halklarla Yezidilerin çatışma içerisine girmesi, zaman zaman baskınlarla karşılaşp sık sık yer değiştirmeleri.
3. Bölge halkının ve zahidane bir hayat süren tarikat müritlerinin dini bilgiden uzak olması, tarikatın, cahil ve siyasi amaçlarla hareket eden şeyhler tarafından yönetilmesi.
4. Bir başka önemli husus ise Tayrahitiler, Mazdekler, Zerdüştlük vb. inanç ve kültürlerin Yezidileri etkilemiş olmasıdır.

Bilindiği kadarıyla Şeyh Adî, bu tarikatta otuz sene kadar irşada devam eder. İslamiyet'ten uzak olan halkı bilinçlendirir, bölgeyi küçük bir dini merkez yapar. Hayatının son dönemine doğru ise yeğeni olan, Beytifar doğumlu Sahr Ebu'l-Berekat, Adeviyye tarikatına katılmak için Laleş'e gelir. Kısa bir süre içerisinde tarikatta kendini gösterir. Müsâfir'in vefatının hemen ardından

herkes Sahr Ebu'l-Berekat'a, Adî'nin arzusu olması dolayısıyla bağlanır ve ona tarikatın yeni lideri gözüyle bakılır.⁷⁶

Şeyh Adî gibi bidate ve aşırı doktrinlere düşman olarak sünni çizgide yol alan Sahr Ebu'l-Berekat, uzun süre tarikatı kurulduğu çizgisinde yaşatır. Böylece onun zamanında da Laleş dini merkez olma karakterini korur.⁷⁷

Sahr'dan sonra tarikatı, oğlu Adî b. Ebu'l-Berekat yönetmeye başlar. O da Şeyh Adî ve babasının yolundan ayrılmamış ve ehl-i sünnete bağlı kalmıştır. Yezidiliğin oluşumundaki etkenleri ele almadan evvel unutmamak gerekir ki, Adeviyye tarikatı ne kurucusu Şeyh Adî döneminde ne Sahr Ebu'l-Berekat ne de Adî b. Ebu'l-Berekat döneminde sünni çizgiden uzaklaşmamıştır. Yalnız, tarikat Adî b. Ebu'l-Berekat dönemiyle birlikte yavaş yavaş siyasi kimliğe bürünmeye başlamıştır.

1. Tamamıyla tarikata mürit olmasalar da bölge halkı, Şeyh Adî'ye karşı bir sevgi ve saygı içerisindeydiler. Şeyh'in vefatından sonra müritlerden ve bölge halkından bazıları ona üstün vasıflar isnat etmiş hatta onun bir peygamber olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bununla birlikte bölgede Şiilerin Muaviye ve oğlu Yezid aleyhindeki propaganda ve faaliyetlerini hızlandırması, müritlerini, Emevi soyundan geldiğini bildikleri Şeyh Adî hakkında sevgi-saygı ölçüsünü aşıp, onu yüceltme hatta ilahlaştırmaya kadar götürmüştü.⁷⁸ Bu dönemde şeyhin faziletleri abartılmış, kerametleri dilden dile nakledilmiş, kendisi velilerin en üstünü olarak görülmüş hatta Şeyh Adî'nin söylemediği bir çok şeyi içerdiği bilinen “Kitabu Menakıbi'sh-Şeyh Adî b. Müsâfir” adlı eser tarikat mensuplarından biri tarafından bu dönemde (12. veya 13. yüzyılda) yazılmıştır.⁷⁹

2. 13. yüzyılda Musul ve civarında kuvvetlenen bu tarikat siyasi olaylarda gözükmeğe başlar, çevresindeki güçler tarafından bir

⁷⁶ M. Aydın, a.g.mk., s. 38-39; O da: eş-Şatanavfî, **Behcetü'l-Esrar** (Kahire, ts), s. 215`den naklen; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 56-57.

⁷⁷ M. Aydın, a.g.mk., s. 39; A. Azzavi, a.g.e., s. 42-45.

⁷⁸ Th. Menzel, a.g.md., s. 137-138; S. Uludağ, a.g.md. s. 381; Mahmut Bilge, **Yezidiler, Tarih-İbadet-Örf ve Adetleri**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşğın), s. 30-31, Ankara-2002.

⁷⁹ M. Aydın, a.g.mk., s. 41.

tehdit ve tehlike unsuru olarak görülmeye başlanan tarikat, sindirme ve susturma amaçlı baskınlara maruz kalır.⁸⁰ Bu baskınlardan ilki Adî b. Ebi'l-Berekat döneminde gerçekleşir. Adeviler o bölgede bulunan Nastûri İsâsabra (Ischo Sabra) manastırına 1219-1220 yıllarında saldırırlar. Herkesi öldürürler yalnız olay sırasında kaçarak kurtulan bazı keşişler ve İsâsabra'daki hadiseleri öğrenen Ermeniler derhal Moğol emirine şikayete giderler.⁸¹ Moğollar'ın gönderdiği birlikler tarafından manastır geri alınır ve Adî b. Ebi'l-Berekat öldürülür (1221). Müslümanlar, Moğollar ve Ermenilerle bu tür çatışmalar bu tarihten sonra sıkça görülmeye başlar ki bu, din adamlarının öldürülmesine, bölge halkının dağlık, yüksek bölgelere kaçışmasına ve iyice cahil kalmasına sebep olur. Savunma psikolojisi içerisine giren halk, liderlerine aşırı sevgi-saygı beslemeye başlar. Böyle bir kaos içerisinde şaşkın kalan cahil halkın, bazı etkileşimler sonucu Adeviyye'den Yezidiliğe doğru geçişi zor olmasa gerek.

3. Savunma psikolojisi içinde bulunan halkın ve zahidane bir hayat süren tarikat müritlerinin, dini bilgidan iyice uzaklaştığı bir ortamda, cahil-siyasi amaçlarla hareket eden şeyhler tarafından yönetilmeye-yönlendirilmeye başlaması da önemli bir etkindir.

Böyle bir yönetime Şeyh Hasan b. Adî (ö. 1254) örnek olarak verilebilir. Onun dini bir kişiliği olduğuna dair görüşler varsa da, Şeyh Hasan'dan itibaren Adeviyye ifrata kaymış ve sünnilikten uzaklaşmıştır. Şeyh Hasan'ın müritleri arasındaki gulüvv hareketine kayıtsız kalması,⁸² toleranslı davranması, onun hakkındaki eleştirileri beraberinde getirmiştir. Onun tamamen sapık olduğunu iddia edenler çıkmıştır. İbn Şakir bir rivayetinde Şeyh Hasan'dan, "Bizzat kendisi sapık olmasaydı, hiç olmasa müritlerinin aşırı eğilimlerini ılıştırmaya çalışırdı" diye bahsetmiştir. M. Aydın'dan naklen; Ebu'l-Firas

⁸⁰ Ahmet Turan, a.g.e., s. 25.

⁸¹ M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 57.

⁸² Bu kayıtsızlık ve aşırı gitme hususunda A. Azzavi, a.g.e., s. 81-82'den naklen şunları ifade etmektedir: Şeyh Hasan ile Şeyh Adî arasındaki mesafe baş ile ayak arasındaki mesafe kadardır. Adeviler ona karşı aşırı gitmişlerdir. Bir gün bir vaiz gelir, öyle şeyler söyler ki Şeyh Hasan bayılır ve şuurunu kaybeder. Müritler vaizin üzerine atılır ve onu öldürürler. Hasan kendine gelir ve yapılanı görüp "Bu da nedir?" der, müritler "Bu köpektir. Şeyhimizi nasıl ağlatabilir" derler. Bunun üzerine Şeyh Hasan hiçbir şey söylemez.

Ubeydullah ise daha da ileri giderek, Adeviyye'nin bu şeyhini gulüvvü yaymakla itham etmiştir. Müritlerinin içinde bulunduğu bu duruma hiç bir olumlu müdahalede bulunmamasını, onun politik fikirlerden dolayı böyle davrandığı yani bu oluşuma müsaade ettiği şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.⁸³ Zaten Şeyh Hasan bir siyasi çekişme sonucu Musul Atabeyi'nin yolladığı bir birlik tarafından öldürülmüştür(1254).⁸⁴

Yezidiliğe doğru başlayan bu yöneliş özellikle Şeyh Hasan b. Adî b. Berekat b. Ebi'l-Berekat zamanında hızlanmıştır. Bu devirde Şiiler'in Emevi soyuna, özellikle de Yezid b. Muaviye'ye saldırıları üzerine, sünni anlayış kötüye kullanılarak bu defa Yezid b. Muaviye savunulmaya başlanmış, Şeyh Adî b. Müsâfir ve Yezid b. Muaviye hakkında aşırı görüşler ortaya atılır olmuştur.⁸⁵

Bunlarda Şeyh Hasan'ın etkisi büyüktür. Thomas Bois, Şeyh Adî hakkında yapılan aşırı kültlerin onun zamanında oluştuğunu söyler.⁸⁶ Aynı şekilde İbn Teymiyye, Şeyh Hasan'ın Adî öğretisine birçok ilaveler yaptığını, Şeyh Adî b. Müsâfir'in ölümünden yüzyıl sonra tarikatın, son derece ehli sünnete aykırı hareketler ürettiğini söyleyip onlara İslam'ın en basit vecibelerini hatırlatma lüzumu görmüştür.⁸⁷

4. Unutulmaması gereken bir başka etken ise; aynı bölgelerde yaşayan Mazdekler, Zerdüştlük, Tayrahitler gibi inanç ve kültürlerdir. M. Aydın'dan naklen Jaques Jarry, Yezidilerin VI. yüzyılda İran'dan kovulan ve Bizans topraklarına yerleşen Mazdekler'in bir devamı olduğunu, bunların Jüstinien zamanında Kuzey Suriye'ye yerleştiğini, Şeyh Adî'nin bu bölgedeki Mazdek

⁸³ A. Teymur Paşa, a.g.e., s. 57; M. Aydın, a.g.mk., s. 39-40; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313; E. Sever, a.g.e., s. 12; M. Bilge, a.g.e., s. 30-31.

⁸⁴ M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 57.

⁸⁵ Şeyh Adî'nin kendilerine rızık verdiğini, Allah ile birlikte oturup soğan-ekmek yediğini, kendilerine tabii olanlardan beş vakit namazı kaldırdığını, zinayı helal saydığını Şeyh Adî'yi ve müritlerini Allah'ın göğe çağırdığını, Şeyh'in iki müridiyle çıktığını, öldükten sonra Allah'ın onu yanına aldığını, bir gün Kâbe'yi haccetmek üzere zaviyesinden çıkıp Mekke'ye doğru biraz yol aldıktan sonra geriye dönerek müritlerine bu yolculukta Melek Tavûs'a ulaştığını, cemaatinden namaz, oruç, zekat gibi ibadetleri kaldırdığını söylemişlerdir. Bkz. M. Nuri, s. 52; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 6; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 58-59.

⁸⁶ M. Aydın, a.g.mk., s. 42.

⁸⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 300; M. Aydın, a.g.mk., s. 42; M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 58.

kökenli yerlilere İslam'ı empoze ettiğini, fakat çok hızlı bir şekilde Mazdekizm'in eski geleneğinin tekrar canlandığını ve bugünkü Yezidiliğin İslam-Mazdek gnostisizmi şeklinde ortaya çıktığını ifade etmektedir

Ayrıca 13. yüzyılın başında (1206 yılında) putperestlik ve Zerdüştlük dinlerini tatbik eden Tayrahitiler'in, Adeviyye hareketinin çığırından çıkma zamanı olarak gösterilen Hasan b. Adî döneminde Yezidi hareketinin içerisine girdiği söylenmektedir.⁸⁸ Bu dahil olma, Yezidilik içindeki İslami gözükmeyen inanç ve ibadetlerin nasıl yerleştiği hususunu aydınlatmaktadır.⁸⁹ Tüm bunlarla birlikte baskın, çatışma, sürülme vb. şekillerde göç etme durumunda kalan Yezidilerin, bu göçler neticesinde çeşitli bölge kültürleriyle tanıştığı ve etkilendiği de söylenmektedir.

Sıralamaya çalıştığımız dört unsur bizce, Yezidiliğin oluşumunda en önemli ana etkenlerdir. Bu yorumun yanında, genelde Yezidilerin kendilerinin kabul ettiği ve Musul alimlerinden Hayyazzade Muhammed b. Ahmet ez-Zühra'nın "el-Ferîdetü's-Seniyye fî Akâidi's-Seniyye" adlı eserinde de yer alan bir başka izah şöyledir: Şeyh Adî müritlerine; kendisinden sonra insan şeklinde ve kendi suretinde bir şeytanın gelip kendilerini doğru yoldan saptırmaya gayret ve teşvik edeceğini tembih eder ve kesinlikle ona bağlanmamalarını, inanmamalarını söyleyerek Abdülkâdir Geylâni ile birlikte Mekke'ye hacca gider. Oraya vardıktan bir müddet sonra (dört gün sonra) şeytan, Şeyh Adî'nin şekil ve suretine girerek Laleş'te, dergahın müritlerinin şaşkınlığı içinde ortaya çıkar.⁹⁰ Gelenin her yönüyle Şeyh Adî olduğunu gören müritler bir açıklama isterler, bunun üzerine şeytan; yolculuk esnasında kendisine vahiy inip taraftarlarının üzerinden şer'i emirlerin kaldırıldığının bildirilmesi üzerine geri döndüğünü açıklar. Özellikle taraftarlarının

⁸⁸ M. Aydın, a.g.mk., s. 47.

⁸⁹ Tayrahitiler, putperestlik ve Zerdüştlük dinine bağlı bir topluluk olup müslümanlarla arasında büyük bir düşmanlık bulunmaktadır. Hasan b. Adî, iyi ilişkiler içerisine girerek bu topluluğu Yezidiler arasına katmayı başarmıştır. İslamı kabul eden fakat ecdat geleneklerini terk edemeyen Tayrahitiler, Yezidilik içerisindeki bozuk inanç ve ibadetlerin kaynağı olarak görülmektedir. Bkz. M. Aydın, a.g.mk., s. 47.

⁹⁰ M. Nuri, a.g.e., s. 55.

itaat ve hareketlerinden çok memnun olunduğu için günahlarının bağışlanıp, bütün haramların ve şehvetlerin kendilerine mubah kılındığını, haclarını da kendi dağlarında (Laleş'te) yapmalarına izin verildiğini de müritlere söyler. Daha sonra Şeyh Adî kılığındaki şeytan, Şeyh Fahr adında bir adama Yezidilerin kutsal kitabı olan "Kitabü'l-Cilve" adlı kitabı yazdırır. Bu fikirlerin Yezidiler tarafından kabulünü görünce de, ömrünün sonunun yaklaştığını ve bir müddet kaybolması gerektiğini söyleyerek, Şeyh Fahr'ı kendilerine bir önder olarak kabul etmelerini ve kendisinden sonra başka birinin çıkıp kendisinin Şeyh Adî olduğunu iddia edecek olursa, onu kabul etmemelerini, onun şeytandan başkası olamayacağını ve kesinlikle cezalandırılması gerektiğini söyleyerek bir müddet sonra ortalıktan kaybolur.

Bu süre içerisinde Şeyh Adî ise hac görevini yapıp dört sene kadar Medine'de kalır. Daha sonra Laleş'e döndüğü zaman müritlerinin şeytan tarafından kandırıldığını görünce son derece üzülür. Müritlerini toplayarak vaaz ve nasihatte bulunmaya çalışsa da artık ona inanmazlar hatta şeytan olduğunu düşünerek kovarlar.⁹¹ Tüm gayret, çalışmasına, müritlerine verdiği dini bilgi, vaaz ve nasihatlere rağmen toplumun doğru yoldan sapıtması Şeyh Adî'yi çok üzer, huzur ve rahatını, yeme ve içmesini bırakarak ölmek ister. Şeytan, Şeyh Adî'nin ölümü esnasında tekrar ortaya çıkarak onlara; "Bu konuştuğunuz kişi şeytan olmayıp gerçekten tapınmaya layık olan Şeyh Adî'dir" diyerek üzüntüsünü halka gösterir. Bu olaydan sonra ölen Şeyh Adî'nin cesedi zaviyeye gömülür ve burası "Kabe'den daha üstün secde edilen kutsal bir yer" olarak kabul edilir.⁹² Anlatılan bu hadiseye dayanılarak Yezidiliğin bu şekilde oluştuğuna dair yorum varsa da bu hadisenin akıl-mantık dışı, gerçeklik payı olmayıp, ilmi izahtan uzaktır.

Sünni bir formatta olan Şeyh Adî'ye ve tarikatı Adeviyye'ye Yezidilerin bu derece sahip çıkması ve İslami çizgideki bir tarikatın

⁹¹ M. Nuri, a.g.e., s. 57-58; A. Azzavi, a.g.e., s. 158.

⁹² M. Nuri, a.g.e., s.58; A. Azzavi, a.g.e., s. 158.

bu hale gelmesinin bazı zorluklar doğurması, eski İslam ulemasını başka bir Adî'nin varlığını kabule sürüklemiş ve bu hususta bazı yorumlar oluşmuştur.

Bir yorumda bir Nastûri keşişi olan Edi adında birinden bahsedilir. Edi, Tayrahiti kabilesinden ve Elkoş (Ayn Sıfni) manastırı çobanının oğludur. Söylendiğine göre bu keşiş İslamiyet'i kabul eder. Bu sırada Ayn Sıfni manastırı baş keşişinin Kudüs'ü ziyarete gitmesinden faydalanarak manastırı keşişlerin elinden alır, tekkeye çevirir, bir müddet sonra da "Kitabü'l-Cilve" ve "Mushaf-ı Reş" adlı kitapları yazarak, Laleş manastırında Müslümanlıkla Nastûriliği telif eden Yezidi mezhebini kurmakla Müslümanlığı sapıklığa sürükler.⁹³

Hacda olan başkeşiş manastıra döndüğünde bu işin sorumlusu olan Edi'yi, Cengiz Han'ın yeğeni Tûmân'ın kumandasındaki Moğollar'a şikayet eder. Edi, Moğollar tarafından 1224 yılında idam edilirse de oğlu, manastırı tekrar ele geçirerek babasının başlattığı hareketi devam ettirir.⁹⁴ Edi adlı şahsın sonraları Adî olarak bilindiği ve Yezidiliğin bu şekilde oluştuğu iddiaları varsa da⁹⁵ bu, ismin tesadüfiliğinden öteye geçirilememiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse; Emevi soyundan geldiği bilinen Şeyh Adî'nin vefatından önce ve sonra bölgedeki Emevi-Şii polemiğinin had safhalara doğru hareketi, bilgiden uzak zahidane hayat süren, çile çeken Adeviyye tarikatı müritlerini ve bölgedeki Şeyh Adî hayranlarını, Emevi soyunu değil ama Yezid b. Muaviye ve Şeyh Adî'yi yüceltme eğilimi içerisine sokar. Bu yüceltme hareketi Adî b. Ebi'l-Berekat (ö. 1221) ve Hasan b. Adî (ö. 1254) devirlerinde genişler. Bu cereyanla birlikte Adeviyye, Yezid b. Muaviye ve Şeyh Adî hakkında İslami olmayan mitolojik hikayeleri bünyesine katmış olmalıdır.⁹⁶

⁹³ Th. Menzel, a.g.md., s. 138; M. Nuri, a.g.e., s. 64; S. Uludağ, a.g.md., s. 381.

⁹⁴ Ahmet Turan, a.g.e., s. 21.

⁹⁵ A. Teymur, a.g.e., s. 31.

⁹⁶ Yezid b. Muaviye hakkındaki aşırılığın Yezidiliğin sonraki dönemlerinde değil de bizzat Şeyh Adî döneminde başladığı da söylenmektedir. İbn Teymiyye; "Adî cahil halkı irşad edip Şiiliğin ifratından kurtarmak isterken onlar bu ölçüyü kaçırıp aşırılığa düştüler ve taraftarları arasında Râfizi Yezidi mezhebi oluşmaya başladı" demektedir. Bkz. Osman Turan, a.g.e., s. 229.

Bu dönemde bölgede önemli bir güç olma sinyalleri veren Adeviyye mensupları ile bölgedeki diğer güçler (Moğollar, sünniler, şiiler, nastûri bir manastır) arasında zaman zaman mücadeleler meydana gelmeye başlar. Bu mücadeleler halkların birbirlerine karşı baskınlar düzenlemesine, öldürme olaylarının gerçekleşmesine kadar gider. Adî b. Berekat, Hasan b. Adî ve bazı liderler bu tür baskınlar sonucu öldürülür. Bu hareketi yola getirmek adına yapılan baskı ve baskınlar, onları yola getirmek, kabuğuna çekilmelerini sağlamak yerine fikirlerini silahla savunmaya sevk etmiş ve İslami kökenli gulüvv hareketi gittikçe çığırından çıkmış, yeni bir din olarak görünmeye başlamıştır.⁹⁷ Bu durum karşısında halk dağlara, yüksek yerlere sığınmaya başlamış, ilmi hayattan uzaklaşıp, savunma psikolojisi içerisinde kendilerini ve liderlerini savunup aşırı bir sevgiyle onlara bağlanmışlardır.

Olumsuz bir psikoloji içindeki halkın başına, sapık düşünceleri olduğu düşünülen, böyle olmasa dahi aşırı cereyanlara müsaade eden Hasan b. Adî ve bu ayardaki şeyhlerin geçmesi de bu süreçte etkili olmuştur. Özellikle Şeyh Hasan'la birlikte Adeviyye, sünni-islam çizgisinden ayrılıp Yezidiliğe doğru bir kırılma, başkalaşma göstermiştir. Adeviyye, kendi içine dönük, dünya olayları ile ilgilenmeyen tipik bir sûfi tarikatı iken Hasan b. Adî zamanında farklı bir dinamik kazanmıştır.⁹⁸ Yezidilikteki yedi melek inancı da bu hususu destekler mahiyettedir. Yedi Melek; Tanrı tarafından yaratılan, evrendeki işleyişi sağlayan ve ilahi vasıfları da bulunan yarı ilahi varlıklardır. Bu melekler bazen yeryüzüne Yezidileri korumak, dinlerini tamamlamak vb. amaçlarla insan bedenine bürünerek inerler. Mesela Şeyh Adî bedenleşmiş böyle bir melektir. Aynı şekilde tarikatın IV. şeyhi Hasan b. Adî de bu meleklerden biridir. İlginçtir ki sünni anlayışta olduğu bilinen tarikatın II. şeyhi Sahr Ebu'l-Berekat ve III. şeyh Adî b. Ebi'l-Berekat için bu tür iddiaları ve inanışları yoktur. Sapık düşüncelerin tarikata girdiği,

⁹⁷ M. Aydın, a.g.mk., s. 40.

⁹⁸ J. Guest, a.g.e., s. 49; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313; E. Sever, a.g.e., s. 12.

değişimin büyük oranda başladığı devir olan Hasan b. Adî için ise bu hulül inancı söz konusu olup ondan sonraki şeyhler için de kısmen devam etmiştir.⁹⁹

Burada bilinmesi gereken bir husus da Adeviyye hareketinin tamamıyla Yezidi inancına bürünmediğidir. Musa ile tarikattan ayrılanlar buna örnek olarak verilebilir. Musa; tarikatın ikinci şeyhi Sahr Ebu'l-Berekat'ın oğullarından biri olup, Adî b. Ebi'l-Berekat (Tarikatın III. şeyhi)'in kardeşidir. Adî b. Ebi'l-Berekat'ın öldürülmesinin ardından Hasan b. Adî ile sapık bir anlayışa sürüklenmeye başlayan tarikat iki guruba ayrılır:¹⁰⁰ Birincisi; İslam şeriatına bağlı grup ikincisi; şeyhlerini takip eden gruptur. Bu iki gurubun bir müddet çatışmasının ardından tarikattan Suriye ve Mısır'a doğru ayrılmalar olur. Musa da, kendisi gibi düşünenlerle birlikte bu harekettten ayrılarak Mısır'a gider ve hayatlarını sünni bir anlayışta devam ettirirler. Bu mücadeleden galip ayrılan diğer Yezidi grup ise, sünni çizgiden uzaklaşmaya başlamış, Hasan b. Adî'nin soyunu mübarek kabul edip Yezidi din adamlarının sadece bu soydan geleceğine inanmaya başlamışlardır.¹⁰¹

Değişik kültür ve inanışlardan etkilenme hususunda bizce en önemli faktör ise; Şeyh Hasan döneminde Tayrahitiler'in Yezidiliğe katılmasıdır. Tarikatın ikiye bölündüğü ve değişime başladığı bir dönemde Tayrahitiler'in bu halka dahil olması Yezidiliğin karma (senkretik) bir inanç haline gelmesinde önemlidir. Bazı araştırmacılar ise Yezidiliğin karma bir inanç haline gelmesine neden olarak; bölge halkının İslamiyet'i kabulünden evvel Mazdek-Zerdüşt kültürüyle yoğrulmuş, gelenek-göreneklerine bu inançların sızmış olmasını göstermektedirler. Hatta bir iddiaya göre Yezidiler, Mazdeklerin torunlarıdır. Dalgalanma içerisine girdikleri devirde bu toplum eski

⁹⁹ Şeyh Hasan ile birlikte, Şeyh Şemseddin, Şeyh Ebubekir, Şeyh Saceddin için de aynı şeyi düşünmektedirler.

¹⁰⁰ Bu ayrılmanın daha önce olduğuna dair görüşler varsa da Sahr Ebu'l-Berekat devrinde böyle bir çatışma bilinmemektedir. Bu ayrılık hareketinin Hasan b. Adî devrinin başlarında olmuş olması bize daha mantıklı gelmektedir. Ki Hasan b. Adî'nin tarikatın başına geçmesi de çok uzun yıllar sonra olmayıp Şeyh Adî'nin vefatından 60 yıl kadar sonradır.

¹⁰¹ M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 51; M. Aydın, a.g.mk., s. 38.

gelenek, görenek ve inançlarını hatırlamış, su üstüne çıkarmış olması, bu mezhebin ortaya çıkış şekli olarak açıklanmaktadır.

Kısaca da özetlemeye çalıştığımız bu unsurlar, bizce Adeviyye'nin Yezidiliğe dönüşmesinin nedenleri ve açıklamasıdır.

C. Tarihte Yezidiler

Tasavvufi bir havada doğup gelişmeye başlayan Adeviyye, kısa bir zaman sonra siyasi kimliğe bürünüp politik olaylarda görünmeye başlamıştır. Bu yön değiştirme sonrası Adeviyye, siyasi alanda mücadelelerde, çatışmalarda gözüktür. Bu şekilde gerçekleşen ilk çatışmaları Adî b. Ebi'l-Berekat zamanında olur.

İlk kurulduğu ana nazaran sayıca çoğalıp kuvvetlenen halk, salt cihat mantığıyla İsa Sabran (Ischo Sabra) adlı Nastûri bir Hıristiyan manastırını basmayı düşünür. Adî b. Ebi'l-Berekat, müritlerinin bu coşkunu önünde duramaz ve bunu eyleme döker. Manastırdaki tüm papazlar öldürülür. Olay sırasında kaçarak kurtulan bazı keşişler ve adı geçen manastırdaki olayları öğrenen Ermeniler derhal Moğol emirine şikayete giderler ve tüm İslami dergahların kendilerine zarar verdiğini söyleyip kapatılması hususunda yardım isterler. Manastır, Moğollar'ın gönderdiği birlikler tarafından geri alınır ve Adî b. Ebi'l-Berekat öldürülür.¹⁰²

Bu tarihten itibaren, kabul ettikleri İslam inancından uzaklaşma eğilimindeki Yezidilerin bölgedeki Türkmenlerle de mücadeleleri başlar. Bu mücadele esnasında bazı Yezidi şeyhlerinin Moğollar ile işbirliğine gittiği de görülür. 1245 (h. 643) yılında Halil b. Bedr el-Kürdî, halifeye itaatten çıkarak Moğollar ile işbirliğine girmiştir. Oluşturduğu kalabalık bir grupla Türkmen Süleyman Şah'ın adamlarına saldırır ve onları katleder. Mücadele savaş halini

¹⁰² M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 57.

aldığında Türkmenler, Moğollardan ve şeyhe bağlı olanlardan 600 kişiyi öldürüp şeyhin başını Süleyman Şah`a götürürler.¹⁰³

Adî b. Ebi'l-Berekat'ın öldürülmesinden sonra Hasan b. Adî'nin tarikatın başına geçmesiyle, bölgesel çekişmelere kayan tarikat önemli bir baskınla daha karşılaşır. Müslüman bir vaiz; Yezidi liderlerinden biri olan Şeyh Ebu Muhammed Şemseddin hakkında kötü konuşmaları nedeniyle Yezidiler tarafından öldürülür ve zaman zaman çevredeki müslüman köyler basılır. Şeyh Ebu Muhammed bu olanların akabinde, Musul valisi Bedreddin Lü'lü tarafından bir baskın sonucu yakalattır. Bedreddin Lü'lü, nüfuzundan çekinerek ilk planda hapsettiği şeyhi daha sonra h.644`de Musul kalesinde boğarak öldürtür. Buna çeşitli şekillerde karşılık verme çabasına giren Yezidiler bir baskınla daha karşılaşır. Aynı vali 1254 yılında Sincar`a yaptığı baskınla bir çok Yezidi`yi öldürür. Cesetler, ibret alınması için çeşitli şekillerde sergilenir. Ayrıca bir çok Yezidi ve Hasan b. Adî esir alınır ve idam edilir.¹⁰⁴

Yezidiler ile alakalı bir başka önemli hadise 1256 senesinde gerçekleşir. Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus bu sene içerisinde Sultan hanı muharebesinde Baycu`ya mağlup olunca emirlerinden Ali Bahadır`ı şarka; Ağaçeri ve sair Türkmenler ile Kürtler ve Yezidilerden asker toplaması için gönderir.¹⁰⁵ O da Şeyh Adî'nin torunlarından Şerafeddin Muhammed`i Harput`a, Kürt reisi Şerafeddin Ahmed`i de Malatya`ya asker toplaması için yollar. Fakat Malatya halkı Kılıç Arslan`a sadakat yemini ettiklerinden İzzeddin Keykavus`un adamlarını tanımazlar. Harput şehrindeki adamlarının da Moğollar tarafından perişan edildiği haberi gelince II.İzzeddin Keykâvus`un ordusu Malatya`yı kuşatma altına alır. Bir müddet sonra kıtlık çekmeye başlayan halk Sultan İzzeddin`in hakimiyetini tanımak zorunda kalır.¹⁰⁶ Bundan iki yıl sonra (1259 yılında) Hülagü Han

¹⁰³ Osman Turan, a.g.e., s. 230-231, 236-237.

¹⁰⁴ İsmail Bey Çöl, **el-Yezîdiyye Kadîmen ve Hadîsen**, s. 92, Beyrut-1934; A. Azzavi, a.g.e., s. 46; A. Teymur, a.g.e., s. 19-20; Ahmet Turan, a.g.e., s. 25; M. Aydın, a.g.mk., s. 40; M. Bilge, a.g.e., s. 29.

¹⁰⁵ Osman Turan, a.g.e., s. 229.

¹⁰⁶ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 487, İstanbul-1971.

Musul`dan geçerken bu olayı hatırlar ve Adeviler`i itaat altına almak ister. Hakkari ve Sincar`a saldırarak oraları kana boyar, yağma eder ve ateşe verir.¹⁰⁷

Yezidilerin tarih içerisinde zaman zaman müslümanlarla, zaman zaman ise Moğol veya Hıristiyanlarla çarpıştığı görülmüştür. Bazen de Yezidiler kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp iç çekişmelere girmişlerdir.

1256 yılındaki bahsedilen olayların ardından Türkmenler ile Yezidiler müşterek olarak Hıristiyan ve Moğollar`a karşı mücadele içindeyken iç problemler yaşamaya başlarlar: Şeyh Adî`nin torunlarından olan Abdülaziz, hısımları ile mücadeleye girip onlardan birini öldürür. Akrabaları ise Abdülaziz`i Gazan Han`a şikayet edince Han da Mardin Hükümdarı`nı onun takibine memur tayin eder. Bu durum karşısında Abdülaziz ise, Yezidiler ile dost olan ve Yezidiliğe meyli olduğu rivayet edilen Erzen emiri Salih Bey`e sığınıp, 1319 (h. 719) yılında ölmesine kadar onun yanında kalır.¹⁰⁸

Bir başka iç çekişme ise; Hasan b. Adî`nin oğulları arasında gerçekleşir. Bu oğullardan biri olan Fahreddin, Yezidi şeyhi olan Şerafeddin ve diğer kardeşleri ile bir arada yaşarken, Yezidilerin ara sıra baskınlara maruz kalmasından dolayı Suriye`ye gider. 1275 yılına gelindiğinde, Fahreddin`in Moğollar ile işbirliği içine girmesi ve bir Moğol kızı ile evlenmesi kardeşleriyle problemler yaşamasına neden olur. Bu yıl içerisinde kardeşi Şemseddin`in kendisine karşı ayaklanmasıyla karşılaşır. Fahreddin bu baskından kurtulur ve Mısır`a doğru kaçar. Fakat bir müddet sonra Moğollar ile anlaşmazlığa düşüp 1277 yılında orada öldürülür.¹⁰⁹

13. yüzyıl civarında gerçekleşen bu olayların ardından güçlerini yitiren Yezidiler, 15. yüzyıla kadar Irak, Suriye, Güneydoğu Anadolu`ya yayılmışlar ve beylikler halinde,¹¹⁰ içe kapanık bir

¹⁰⁷ Ahmet Turan, a.g.e., s. 26.

¹⁰⁸ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletler Tarihi**, s. 230, İstanbul-1973.

¹⁰⁹ A. Teymur Paşa, a.g.e., s. 39-40.

¹¹⁰ Yezidiler, 13. yüzyıldaki hadiselerin ardından zamanla beylikler halinde yaşamaya başlarlar. Bu beyliklerden bazıları; Dünbeli Beyliği, Mahmudiye Beyliği, Dasniler dir.

şekilde yaşamaya başlamışlardır. M. Şerafeddin Yaltkaya bu tarihlerde Yezidilerden, -Makrizî'den naklen- şöyle bahsetmektedir:¹¹¹ Makrizî 1414 (h. 817) yılı olaylarından bahsederken Laleş Dağı'ndaki Şeyh Adî'nin kabrinin yıkıldığını zikreder.¹¹² Bu kabrin Yezidilerce kıble kabul edilip, dağılan Yezidi halkının her taraftan bu kabri ziyarete geldiğinden bahsetmektedir. Daha sonra bu halkın Şeyh Adî hakkında aşırı görüşler içine düştüğünü söylemektedir. Hatta onların, kendilerine rızkı verenin Şeyh Adî olduğu, ondan gelmeyen rızkın kabul edilmeyeceği, şeyhin Allah ile beraber oturup ekmek-soğan yediği, beş vakit namazın onun tarafından kaldırıldığı şeklindeki görüşlerini zikretmiştir. Makrizî Yezidi halkının, zinayı kabul ettiğine değinip çocuğu olmayan Şeyh Adî'nin ölümünden evvel, Hasan el-Bevvab'ın sırtını sırtına dayaması suretiyle kendi zürriyetinin Hasan'a geçtiğine ve neslini ona bahşettiğine inanmalarına değinir. Hatta şeyhin vefatından sonra Hasan el-Bevvab'ın evlatlarına Yezidilerin aşırı hürmetlerine ve bu soydan olan erkeklere kendi kızlarını takdim etmeyi, Allah'a yaklaşmak için bir fırsat kabul etmelerine değinip tüm bu nedenlerle olsa gerek, bölgedeki Müslümanların onlara karşı harekete geçmesinden bahseder. Bu hareketi başlatan kişinin İran-Şafi mezhebi fakahasından Celaleddin Muhammed b. İzzeddin Yusuf el-Hılvâni olduğunu ve bu kişinin devlet adamlarını onlara karşı muharebeye davet ettiğini söyler. Bu davete, Cezîre hükümdarı İzzeddin el-Buhtî, Sıraş hükümdarı Tevekkül el-Kürdî, Emir Şemseddin Muhammed el-Cerîd Kîlî, Hasan Keyf hükümdarı ve bölge halkının katıldığını ve bu muazzam kuvvetin Hakkari'ye gidip bunlardan pek çoklarını ortadan kaldırdığını, pek çoklarını esir aldığını zikreder(1414). Daha sonra ise bu ordunun Laleş'e gidip dergahın kapısını yıktığını ve Şeyh Adî'nin kabrinden kemiklerini çıkarıp esir olan Yezidilerin önünde

¹¹¹ Ş. Yaltkaya, a.g.mk. s. 25-27; krş. için bkz. Makrizî, **Kitâb es-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk**, IV, 292-294, Kahire 1972.

¹¹² S. Uludağ, a.g.md., s. 381; Osman Turan, a.g.e, s. 229; Th. Menzel, a.g.md., s. 138.

“İlahlık iddiasında bulunduğunuz kişinin kemikleri bakın nasıl yanıyor, o bizi engelleyemiyor” diyerek yakıldığını zikretmektedir.¹¹³

Zayıflama ve dağılma içerisindeki Yezidilerin karşılaştıkları büyük bir baskın da Hakkari Valisi İzzeddin Şer döneminde gerçekleşir.

Karakoyunlu Kara Yusuf döneminde (1390-1420) Azerbaycan tarafına giden Şeyh Mahmud`a bağlı Yezidi birlikleri, Kara Yusuf`un izniyle bu bölgeye yerleşir ve onun kuvvetleri arasına katılır. Savaş meydanındaki cüret ve girişkenliklerinden dolayı Hoşab Nahiyesi (Van Gölü`nün doğusu) kendilerine verilir. Şeyh Mahmud`dan dolayı da “Mahmudiye Beyliği” diye anılır. Vefatı üzerine, yerine geçen oğlu Emir Hüseyin, Hakkari Valisi İzzeddin Şer`in ordusunu birkaç defa mağlup edip Şenbu vilayetini ele geçirir. Bu durum karşısında İzzeddin Şer, Bitlis Hükümdarı`ndan yardım ister ve güçlü bir ordu oluşturarak Yezidi Mahmudiye Beyliği`ne büyük bir darbe indirir, Emir Hüseyin öldürülür. Mahmudiye Beyliği ancak Emir Hüseyin`in torunu İvaz Bey zamanında toparlanabilecektir.¹¹⁴

Mahmudiye Beyliği İvaz Bey zamanında toparlanmaya başlamışsa da, oğlu Hasan zamanına kadar güç itibariyle fazla yol alamamıştır. Hasan b. İvaz zamanında ise Mahmudi Beyliği çokça güçlenip bölgede itibar sahibi olur.

Şeref Han; Hasan b. İvaz`ın Yezidi inancındaki bidatları ortadan kaldırma, oruç, namaz, hac, zekat gibi İslami emirleri, Ehl-i Sünnet anlayışı üzerinde uygulama, çocukların Kur`an`ı öğrenip-ezberlemesi için her köye medrese ve cami yaptırma gayreti içinde olduğundan bahseder. Bu sünni anlayıştan dolayı Yezidilikten kopmalar da olmuştur. Han Muhammed adlı bir Yezidi şeyhinin Hasan Bey`in faaliyetleri üzerine eski toprakları olan Ağaçkale yöresine yerleştiği, Hasan Bey`in ise bu kopmaya müdahale etmediği belirtilmektedir.¹¹⁵

¹¹³ Ş. Yaltkaya, a.g.mk. s. 25-27.

¹¹⁴ Şeref Han, a.g.e., s. 335-336.

¹¹⁵ Şeref Han, a.g.e., s. 341.

Hasan Bey`in bir müddet sonra Osmanlılara bağlanması ve akabinde Van valisi İskender Paşa`nın ordusuyla savaşlarda başarılar elde etmesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından iltifat görmesine ve ödüllendirilmesine neden olur. Kanuni ona altın bir kılıç hediye etmiş, Diyarbakir vilayetinden yıllık geliri 200.000 akçe olan bazı köy ile mezraları vermiş ve bazı vergilerden onu muaf tutmuştur. Hasan Bey, Osmanlı`ya bağlılığına ve çalışmalarına devam etmiş, 50 senelik liderliği sonucu bölgede güçlü bir konuma yükselmiş fakat Tebriz Fethi (1585 h. 993) sırasında öldürülmüştür.¹¹⁶

Bu bölgedeki bir başka Yezidi topluluğu Dünbelî (veya Dınbılî) Beyliği`dir. Bu beylik Mahmudi beyliğinin gölgesinde kalmıştır. Beylik devamlı olarak Osmanlılar ve Mahmudi Beyliği ile çekişme içerisinde olup Akkoyunlular zamanında onlarla iyi ilişkilerde bulunmuştur. Bu iyi ilişkiler neticesinde kendilerine bazı yerler de tahsis edilmiştir. Mahmudi Beyliği`ne saldırılarda bulunmuşlardır. Yalnız, yukarıda değindiğimiz Mahmudi Bey`i Hasan Bey, Van valisi İskender Paşa ile Dünbelî Beyliği`ne saldırıp onlara büyük bir darbe indirmiştir.¹¹⁷

Dünbelî Aşireti reislerinden Hacı Bey`in oğlu Hacı Bey II, beyliğe reis olduktan bir müddet sonra Safeviler ile Osmanlılar arasında geçen Çaldıran Savaşı`nda (1514) Safeviler ile birlikte çarpışır, başarısızlığa uğrar ve beylik Osmanlılar`a bağlanır.¹¹⁸

Ayrıca Ahmet Turan, bir başka Yezidi beyliğinden; Dasnîler`den bahsetmektedir. Dasnîler`in Hüseyin Bey adlı liderleri başarılı bir yönetim sergileyince, Kanuni Sultan Süleyman, Sohran vilayetini onun yönetimine verir. Bu vilayetin bir Yezidi beyliğine bırakılmasına içerleyen bölgenin Müslüman valisi Emir Seyfeddin, Osmanlı ile olan bağlılığını koparıp Erdelen Hükümdarı Beyke Bey`e iltica eder ve yardım ister. Fakat Beyke Bey, Sultan Süleyman`ın kudretinden korkarak Seyfeddin`e yardım etmekten vazgeçer. Bunun

¹¹⁶ Şeref Han, a.g.e., s. 342-343.

¹¹⁷ Şeref Han, a.g.e., s. 345-348.

¹¹⁸ Ahmet Turan, a.g.e., s. 29.

üzerine Emir Seyfeddin oluşturduğu kuvvetle Erdelen`i ele geçirir. Bunu öğrenen Sohran vilayeti aşiret ve kabileleri onun çevresinde toplanmaya başlar. Güçlendiğini hisseden Emir Seyfeddin bu sefer Yezidi Dasnîler`e saldırır, 500`den fazla adam öldürüp bolca ganimet ele geçirir. Emir Hüseyin birkaç defa asker toplayıp bölgeyi ele geçirmek istediye de bunda başarılı olamaz. Bu ağır yenilginin haberi İstanbul`a ulaştığında Emir Hüseyin çağrılır ve ölümle cezalandırılır.¹¹⁹

Yezidilerin müslümanlarla olan mücadeleleri onların zaman içinde zayıf düşmelerine ve birlik-beraberliklerinin dağılmasına neden olmuştur. Buna rağmen Yezidiler yine de Osmanlı yönetimi için problem oluşturmaktaydı. Şeyhan bölgesindeki Yezidiler kısa süre içerisinde kontrol altına alındığı halde Sincar`ın dağlık kesimindeki Yezidiler devletin otoritesini kabul etmiyorlardı. Dağdaki aşiretler vergi ödemiyor, kervanlara saldırıp köylere yağma ediyorlardı. Mahalli kuvvetlerin asayişini sağlamada yetersiz kalmaları durumunda, bölge valileri vasıtasıyla Yezidiler üzerine kalabalık ordular sevk ediliyordu. Buradaki temel amaç, devlete vergi vermemekte ısrar edenleri yola getirmek, eşkıyalık yapanları cezalandırarak bölgede devletin gücünü ve otoritesini kabul ettirmektir. Ancak, bu askeri operasyonlarla sorunları çözmek, bölgesel istikrarı temin etmek mümkün olmuyordu. Yezidiler ile devlet arasındaki ilişkiler daha da kötüleşiyordu.¹²⁰

1715`li yıllara gelindiğinde tekrar toparlanmaya ve güçlenmeye başlayan Yezidiler müslümanların oturdukları köylere inemez, onlarla fazlaca ilişki içine giremezken fırsat bulduklarında da müslüman halka silahla saldırılar düzenler, öldürürler ve yağma girişiminde bulunurlardı. Bu tutumlarından dolayı Melik Muzaffer Gazanfer Aslan, askerlerini toplayarak Yezidilere karşı hücumla geçer(1715). Yezidiler bozularak kaçar, dağlara çekilirler. Fakat Melik Muzaffer

¹¹⁹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 29; bazı farklılıkları krş. için bkz. Şeref Han, a.g.e., s. 307-308.

¹²⁰ Ufuk Gülsoy, “**Sıradışı Dini Bir Topluluk: Osmanlı Yezidileri (XIX. ve XX. Yüzyıllar)**”, Türk Kültürü İnceleme Dergisi, sy. 7, s. 137, İstanbul-2002.

bunları takip ederek, dağlarda da yakalayarak eline geçirdiğini öldürmeye başlar. Ölüm korkusu içindeki Yezidiler, müslümanların yaşadığı Hâtûniyye kalesine sığınır. Kale içindeki mescitlere kendilerini zorla atmak suretiyle kurtulmak isterler, halktan eman dilerler. Kale halkının Melik Muzaffer ile görüşmeleri sonucu Yezidiler bu baskından kurtulur. Fakat kaleye sığınan Yezidiler bir müddet sonra askerleri öldürmeye teşebbüs edince, sinirlenen Melik Muzaffer askerleri ile kaleye hücum ederek erkekleri öldürür, kadın ve çocukları esir alır.¹²¹

1784 yılında Revandız ve Zeybar kazaları halkının kral muhafızları adlı askeri birlikleri Yezidilere ağır bir saldırıda bulunurlar, 1794 yılında Bağdat valisi Süleyman Paşa tarafından gönderilen kuvvetlerin başında bulunan Lafzullah Efendi de katı ve ağır işkencelerde bulunur, 1806 yılında Bağdat`da vali olarak bulunan Vezir Ali Paşa bu baskının şiddetini daha da artırır, 1811 yılında Bağdat valisi Süleyman Paşa, yine 1839 yılında Bağdat valisi Reşid Paşa aynı şekilde devam eder.¹²²

Osmanlı devletinin güney doğusunda bunlar olurken bir başka yönde, Rusya sınırlarında da Yezidiler gözükmekteydi. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Hasanlı aşiretine bağlı Yezidiler, Doğu Anadolu`da Ruslara yardım ederler, Rus kuvvetlerinin yanında savaşa katılırlar. 1829`da imzalanan Edirne Antlaşması gereği Osmanlı topraklarını tahliye eden Rus ordularının yanında Hasanlı aşiretine bağlı Yezidiler de bulunur. Ruslar Yezidileri Ağrı dağının yamaçlarında, Rus sınırının hemen iç kısmında yer alan Surmalu`ya yerleştirirler. Daha sonra Yezidiler buradan Erivan bölgesine taşınırlar.¹²³

1831 yılına gelindiğinde ise Revandız valisi Muhammed Paşa`nın Yezidileri yok etme girişimini görmekteyiz. Olay iki kabilenin birbirleriyle olan düşmanlığıyla başlar: Yezidi Emiri Ali

¹²¹ Abdurrezzak el-Hasenî, **Tarih`ul-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim**, s. 95-96, Bağdat-1935.

¹²² M. Nuri, a.g.e., s.42-43.

¹²³ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 138; J. Guest, a.g.e., s. 323.

Bey ile çevre kabilelerden el-Kuşeyyin kabilesinin reisi Ali Ağa el-Bâlutî arasında uzun süredir düşmanlık süregelmektedir. Yezidi Emiri Ali Bey düşmanını yok etmek için fırsat gözlemektedir. Fırsatı da bulur ve bir davet esnasında Bâlutî'yi öldürür.¹²⁴ Bu hadise Bâlutî ailesini çok üzer ve intikam alma isteği içinde çevresinden yardım talep eder fakat birkaç kez reddedilir. Son olarak Revandız Emiri Muhammed Paşa'dan yardım ister. O da bizzat kendisinin kumanda edeceği bir ordu hazırlatır ve Yezidiler üzerine yürür. Onları feci bir şekilde bozguna uğratar ve bir kısmını da öldürür. Sağ kalanlar ise, dağ tepelerine ve insanların girmesinin zor olduğu yerlere sığınarak kurtulmak isterler. Emir Muhammed Paşa bunları takip ederek buldukları yerlerden çıkartıp çoğunu yok eder. Ama bu baskından, ölen Yezidi şeyhi Ali Bey'in oğlu Hüseyin Bey kurtulur.¹²⁵

Bu hadiseden kısa bir süre sonra Buhtan valisi Bedir Han Şeyhan'a saldırır. Yezidiler saldırıya karşı direnmeye çalışsalar da çok kayıp verirler ve çok sayıda Yezidi ile birlikte Emirleri Ali Bey tutuklanır. Ali Bey kısa bir zaman içinde Revandız'a götürülerek asılır, bunun üzerine Yezidiler tekrar isyana başlarlar. Her tarafa saldırıp yağma ederler ve Şeyhan'a doğru yol alırlar. Musul kapılarına vardıklarında Fırat yerlileri tarafından durdurulup geri püskürtülürler. Bazıları nehri yüzerek geçer ve hayatlarını kurtarsalar da nehri geçemeyenler yakalanıp öldürülürler.¹²⁶

Yezidilere karşı bu hareket zaman zaman devam eder. 1838 yılında Diyarbakır valisi Hafız Paşa, 1839 yılında ise Bağdat valisi Reşit Paşa güçlenip kendilerine gelmelerine izin vermeden baskınlar düzenlerler.¹²⁷

Bir müddet sonra Yezidilerin ağır vergiler altında ezildikleri, işkenceler ve baskınlarla karşı karşıya kaldıkları şeklindeki şikayetleri üzerine, 1846 yılı Musul valisi Tayyar Paşa, yanına

¹²⁴ Austen Henry Layard, **Ninova ve Kalıntıları** (Çev. Zafer Avşar), s. 195, İstanbul-2000.

¹²⁵ Austen Henry Layard, a.g.e., s. 195; Ahmet Turan, a.g.e., s. 32.

¹²⁶ A. Henry Layard, a.g.e., s. 195.

¹²⁷ İsmail Bey Çöl, a.g.e., s. 115-116, Beyrut-1934; M. Nuri, a.g.e., s. 310-324; A. Henry Layard, a.g.e., s. 196.

İngiliz Musul konsolosu H.Layard`ı da alarak büyük bir askeri birlikle Yezidilerin bulunduğu Sincar`a giderler. Paşa, Yezidileri İngilizlerin himaye ettiğini bildiğinden olaylara şahitlik etmesi bakımından İngiliz Konsolosunu da yanında götürür. Sincar`a yaklaştıklarında adamlarından bazılarını, geliş sebebini onlara bildirmeleri maksadıyla gönderir. Fakat Yezidiler bu adamları öldürürler. Paşa da bu olaya çok kızarak köyü ateşe verir. Yezidiler ise dağdaki mağaralara çekilerek üç gün boyunca direnirler. Üçüncü günün ardından gecenin karanlığından istifade ederek kaçarlar. Bunun üzerine vali Tayyar Paşa Musul`a geri döner.

Osmanlı Devleti 1849`da Yezidileri askere almak ister. Bir çalışma sonucu Diyarbekir sancağındaki Yezidiler arasından nüfus kayıtlarına göre belirlenen 55 kişi askere alınır.¹²⁸ Uygulama, dini inançlarına aykırı olduğu gerekçesiyle o tarihe kadar askerlik yapmamış Yezidileri endişelendirir. Çok sayıda Yezidi topraklarını terk eder.¹²⁹ Askerlik kararını iptal ettirmek için Yezidiler girişimlerde bulunmaya başlarlar. Diyarbekir Yezidileri arasından beş kişilik bir heyet İngiliz Büyükelçisi`nin desteği ile İstanbul`a gelerek Babıâli`de temaslarda bulunur. Bu temaslarda kendilerini “hâric-i mezhep” bir topluluk olarak tanımlayan Yezidiler, “hâric-i mezhep” olmayan topluluklardan Osmanlı Devleti`nin asker almadığını, aynı durumdaki Yezidilerden de asker alınmaması isteğinde bulunarak askere gitmeme isteklerini dile getirirler. Yezidilere destek veren İngiliz Büyükelçiliği de sadrazamdan onların haklarının korunacağına dair garanti alır. Bunun üzerine İngiliz büyükelçiliği Musul`a geçerek Yezidilere haklarının korunacağına dair alınan garantiden bahseder. Haberi coşku ile karşılayan Yezidi liderler sadrazama teşekkür mektubu gönderirler. Büyük bir coşku ile kaleme alınan teşekkür mektupları İstanbul`a ulaşmadan, Yezidi cemaatinin askerlik konusu karara bağlanır. Osmanlı Devleti, 7 Ekim 1849`da Yezidilerin

¹²⁸ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 138-142.

¹²⁹ Askerlik probleminin baş göstermesiyle Yezidiler özellikle Rusya`ya göç etmeye başlarlar. 1830`lu yıllarda yaklaşık bin hanelik büyük bir topluluk Rusya`ya göçer. Daha sonra ise özellikle 1877-78, 1879-82, 1885-86 yılları arasında bu göçler sürer. Bkz. U. Gülsoy, a.g.mk., s. 138, 143.

askerlik hizmetinden muaf tutulmaları isteğini geri çevirir. Fakat İngiliz büyükelçisi Stratford Canning'in yoğun çabaları sonucu Osmanlı Devleti, Yezidilere askerliklerini bedelli yapma hakkı tanır. Böylece Yezidiler, “bedel-i nakdi” ödeyerek askerlik görevinden muaf olurlar.¹³⁰

1849-1872 yılları arasında Yezidileri askere çağırmayan Osmanlı Devleti 1872`de Yezidileri tekrar askere almak ister. Osmanlı Sultanı Abdülaziz, orduya asker toplandığı sırada Musul ve çevresinde oturan Yezidilerin askere alınmaları ister ve bu amaçla Bağdat kolordusundan Miralay Tahir Bey komutasında bir askeri birlik görevlendirir.¹³¹ Tahir Bey`in ısrar ve baskılarına rağmen Yezidiler askere gitmek istemediklerini dile getirirler. Askerlik hizmetinin inançlarına uygun olmadığını söyleyen Yezidi cemaat liderleri, 1873`de Bağdat valisi Rauf Paşaya ortak bir dilekçe vererek, askerlik yapmama gerekçelerini 14 madde halinde yazılı şekilde bildirirler.¹³² Osmanlı Devleti, Yezidilerin muafiyet talebini 1875`te kabul eder.¹³³ Ancak Osmanlı hükümeti, Yezidileri “gayrimüslim statüsüne” sokmamak için Hıristiyan ve Yahudiler gibi

¹³⁰ U. Gülsoy, a.g.mk., s.138-142.

¹³¹ M. Nuri, a.g.e., s. 53.

¹³² Arapça, Türkçe ve Fransızca olmak üzere üç nüsha olarak hazırlanan dilekçede Yezidiler, asker olamama nedenlerini açıklamışlardır:

1. Bütün Yezidiler yılda üç defa Melek Tâvus heykelini ziyaret etmek zorundadır.
2. Her Yezidi senede bir defa hac maksadıyla Şeyh Adî türbesini ziyaret etmelidir.
3. Yezidiler, günün belli vakitlerinde kimsenin görmeyeceği şekilde güneşe doğru ibadet etmelidir.
4. Yezidiler, her gün şeyh veya pirlirinin elini öpmek zorundadır.
5. Bir Yezidi, şeytana (Melek Tâvus) aşağılayıcı bir söz söyleyen veya “euzu-besmele” çeken birini duyduğunda, o şahsı öldürmek zorundadır. Bunu yapmayan Yezidinin öldürülmesi gerekir.
6. Bir Yezidinin ölüm anında yanında “ahiret kardeşi”, şeyhi veya piri bulunmalıdır.
7. Her Yezidi, Şeyh Adî türbesinden alınmış topraktan sabahları bir parça yemelidir.
8. Yezidiler, şeyh ve pirlir ile irtibatlarının kesilmemeleri açısından oruçlarını mutlaka kendi mahallerinde tutmak zorundadır.
9. Bir Yezidi, evinden bir sene uzak kalırsa nikahı fesih olur, başka kadınla da evlenemez.
10. Yezidiler, ahiret kardeşlerinin diktikleri elbiseleri ancak onların eliyle giyebilirler.
11. Yezidiler, yaptıkları yeni bir gömlek veya elbiseyi giymeden önce Laleş`teki kutsal zemzem suyuna batırmalıdır.
12. Yezidilerin mavi renk elbise giymeleri yasaktır. Başkalarının tarağını ve tıraş aletini kullanamazlar.
13. Hiçbir Yezidi müslümanlara ait helalara ve hamamlara giremez, yıkanamaz, müslümanların su içtikleri kapları kullanamaz.
14. Yezidilerin, balık, horoz, geyik, tavşan, kabak, bamya, fasulye, börülce, lahanaya ve marul gibi yiyecekleri yemeleri haramdır. Bkz. M. Nuri, a.g.e., s. 53-54; U. Gülsoy, a.g.mk., s. 142; M. Cevat, a.g.e., s. 38-39.

¹³³ M. Nuri, a.g.e., s. 54.

“bedel-i askerî” ödemelerine kesinlikle izin vermez, bunun yerine askere gidecek olan Yezidilerden “bedel-i şahsî” alır.¹³⁴

1885-1886 yıllarına kadar devam eden bu uygulama, Osmanlı hükümetinin asker ihtiyacını karşılamak için “bedel-i şahsî” uygulamasını kaldırmasıyla sona erer. Bunun üzerine Şeyhan bölgesi Yezidileri köylerini terk etmeye başlar ve kısa bir sürede bölge boşalır. Çaresiz kalan hükümet, bölgedeki Yezidileri fiilen askere almaktan vazgeçip “bedel-i nakdî” ödemelerine karar verir.¹³⁵ Bundan sonra “bedel-i şahsî” bir daha uygulanmaz.¹³⁶

II.Abdülhamid döneminde (1876-1909) ise problem farklı bir hal alır. Padişah, problemin nasihat heyetleri vasıtasıyla uzlaşarak çözülmesinden yanaydı. Problemin askeri yöntemlerle ve silah gücüyle çözülemeyeceğini düşünen II.Abdülhamid, Yezidiler ile devlet arasındaki ilişkilerin mutlaka düzeltilmesi gerektiğini bilmekteydi. Geçmişte müslüman olduklarına inandığı Yezidileri yeniden İslam`a döndürmenin, ehl-i sünnet dairesi içerisine çekmenin, Irak kıtasının geleceği için çok mühim olduğunun farkındadır. Bu nedenle Yezidileri İslam`a kazandırmak sürecinde dini eğitim ve askerlik iki önemli araç olarak kullanılmak istenir. Bölgeye, din eğitimi verecek heyetler gittiği gibi askere alınan Yezidileri müslümanlaştırma çabaları başlar fakat bu çalışmalar sonuç vermez.¹³⁷

İsteddiği sonucu alamayan Osmanlı Devleti, Temmuz 1892’de, Musul vilayetinde geniş çaplı bir ıslahat operasyonuna girer. Bu maksatla, dört tabur ve yüz elli süvariden oluşan bir “Fırka-i Islâhiyye” teşkil ederek, kumandanlığına Ömer Vehbi Paşa getirilir. Fırka-i Islâhiyye`nin görevi, bölgedeki asker bakayasını toplamak, mirî vergileri tahsil etmek, nüfus tahriri yapmak, konar göçer aşiretleri iskan etmektir. Ömer Vehbi Paşa, Musul`a gelir gelmez

¹³⁴ Bedel-i şahsî, Osmanlılarda 19. Yüzyılda yaygın olarak uygulanan bir bedelli askerlik sistemiydi. Bu sistemde, askerlik yaşına gelen bir mükellef kendi yerine bir başkasını vekil olarak askere gönderebilmekteydi. Bkz. U. Gülsoy, a.g.mk., s. 142-143.

¹³⁵ M. Nuri, a.g.e., s. 46-47.

¹³⁶ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 143.

¹³⁷ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 143-147; M. Nuri, a.g.e., s. 43-44.

çalışmalara başlar. Sert ve acımasız tavırları, değişik cezalandırma yöntemleri ile bir anda şöhret bulur. Asker mantığı ile sorunların üzerine gider ve her geçen gün biraz daha sertleşir. Uygulamalarıyla herkese korku salan Ömer Vehbi Paşa, Musul valisini de kontrolü altına alır. Kontrol altındaki Musul valisi, bölgede her şeyin iyi gittiği izlenimi vererek padişah ve hükümeti yanıltır.¹³⁸

Ömer Vehbi Paşa, Musul`da yaptıklarının bir benzerini çok sayıda Yezidi`nin yaşadığı Şeyhan ve Sincar`da tekrarlar. Birlikler köylerde Yezidileri zorla müslüman yapmaya kalkar, dini merkezleri Laleş`de, Şeyh Adî türbesinde bulunan kutsal eşyalara ve dini kitaplara el konur. Türbenin bulunduğu mekan ile buraya bağlı araziler Yezidilerin ellerinden alınır. Bu operasyonlar ve bölgede olanları padişahın gizleme 13 Kasım 1892`ye kadar devam eder. Bu tarihte padişaha gelen bir telgraf sonucu, bir müddet sonra bölgeye müfettişler, heyetler gönderilir ve yapılan incelemeler sonucu 27 Kasım 1892`de Ömer Vehbi Paşa ile Musul valisi görevlerinden alınır.¹³⁹

Osmanlı Devleti ile Yezidiler arasındaki ilişkilerin, Ömer Vehbi Paşa zamanında kötüleşmesinden sonra, Musul valiliğine atanan Mustafa Nuri Paşa ile ilişkilerin yumuşama süreci başlar. Nuri Paşa`nın Yezidilere yönelik en önemli icraatı, 1892`de el konulan Şeyh Adî türbesini, 1904`de cemaate iade etmek olur. II. Meşrutiyet sonrasında da Yezidilere yönelik kararlar çıkar. 1909`dan 1915 sonrasına kadar yezidiler, “bedel-i nakdî” uygulaması ile askere gitmezler. Bozulan ilişkiler, Süleyman Nazif Paşa`nın Musul valiliği yaptığı dönemde de yumuşamaya devam eder. Süleyman Nazif Paşa, 1892`de ele geçirilen Yezidi kutsal eşyalarını 1914 yılında resmi bir törenle geri verir. Aynı şekilde Şeyh Adî türbesi ve çevresi yine Yezidi cemaatinin tasarrufuna bırakılır.¹⁴⁰

¹³⁸ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 147-152.

¹³⁹ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 147-153; Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s. 377.

¹⁴⁰ Kutsal emanetlerine kavuşan Yezidiler, yapılan bu jest karşısında büyük memnuniyet duyarlar, gördükleri iltifatın hoşnutluğu içerisinde Musul valisine şükranlarını sunarak, bundan sonra her türlü vatandaşlık görevlerini yerine getireceklerine, vergilerini ödeyeceklerine, Osmanlı ordusuna asker olacaklarına dair söz verirler. Bkz. U. Gülsoy, a.g.mk., s. 156-159.

I. Dünya Savaşının patlak vermesi ile birlikte Osmanlı-Yezidi ilişkileri birden değişir. Irak'taki dengelerin alt üst olması verilen sözleri ve yapılan güzel işleri unutturur. Yezidi aşiretleri İngilizler ile işbirliği yaparak Osmanlı ordusunun takibinden kaçan isyancı Ermenilere Sincar dağında kucak açar. Yezidiler, iletişim hatlarına zarar vermeye, Osmanlı kuvvetlerini taciz etmeye başlar. İngilizler, Hicaz'da bedevî Arapları kışkırttıkları gibi, Kuzey Irak'ta da Yezidileri Osmanlı'ya karşı savaşa sokmayı başarır.¹⁴¹ 1918 Ekiminde Yezidiler, bölgeyi ele geçiren İngilizleri kurtarıcı olarak sevinçle karşılar.

Yezidiler Irak devleti ile de benzer sebeplerden dolayı problemler yaşamışlardır. Doğan çocuklarını nüfusa kayıt ettirmekten kaçınırlar, aynı şekilde askere gitmek istemezler. Irak devleti de askerlik hususunda üstlerine gider, bunun üzerine Yezidiler, çocuklarını nüfusa kayıt ettirmeyi ve Irak ordusunda ayrı bir bölük olarak askerlik görevini yapmayı kabul ederler.¹⁴²

Tarih sahnesinde hep baskınlar, dağılmalar, çatışmalar ve mücadelelerle gözüken Yezidiler günümüzde çeşitli ülke sınırları içerisinde yer almaktadırlar. Sayı itibariyle fazla olmayan Yezidi nüfusu bugün, genel olarak Irak'ın Şeyhan ve Sincar eyaletlerinde, Türkiye'nin Diyarbakır, Mardin, Batman, Şanlıurfa şehirlerinde, Suriye'nin bazı şehirlerinde ve SSCBnin dağılmasıyla Rusya, Ermenistan ve Gürcistan'da yaşamaktadırlar. Son yıllara doğru Yezidiler bazı Avrupa ülkelerinde de gözükmeye başlamışlardır. 1980 yılı hadiselerinin ardından Türkiye'de yaşayan Yezidiler siyasi mülteci hakkı elde etmişler ve bu sayede bazı Avrupa ülkelerine, özellikle Hollanda ve Almanya'ya göç etmişlerdir.

¹⁴¹ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 159-160; Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s. 377.

¹⁴² Ahmet Turan, a.g.e. s. 36-37.

II. YEZİDİLİĞİN İNANÇ ESASLARI VE İBADETLERİ

A. İnanç Esasları

1. Yezidilikte Allah (Tanrı Anlayışı)

Yezidilik, Tanrı anlayışı çok net hatlarla ortaya konmayan bir inanç yapısı içerisindedir. Âli derecede bir ilaha iman etmelerinden dolayı monoteist bir yapıda, bununla beraber daha aşağı derecede olan ulûhiyete inanmalarından dolayı da düalist bir anlayış içerisinde gözükmektedirler. Onların çok tanrıci olduğu görüşleri varsa da Yezidiler kadir-i mutlak bir tanrı`ya inanırlar ki bu Tanrı; sonsuz şekilde iyidir.¹⁴³

Yezidilikte Tanrı kutsal kitaplarında yer aldığı gibi kainatı ve dünyayı yarattıktan sonra, göklere çekilmiş, insanların yaptıklarıyla ve mukadderatıyla artık bizzat ilgilenmez olmuştur.¹⁴⁴ Faal olmayan, teolojide “Pasif Tanrı” diye adlandırılan bir tanrı anlayışı ve kabulü içindedirler.¹⁴⁵ Kainatı yaratan Tanrı`nın dünya işlerine ilgisiz kalması, daha sonra göklere çekilmesi, dünyanın ve insanların

¹⁴³ P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 314; M. Aydın, a.g.mk., s. 48.

¹⁴⁴ Thomas Menzel, “Yezidiler”, İ. A., XIII, 417, İstanbul-1986; Sabiha Banu Yalkut, **Melek Tâvus`un Halkı Yezidiler**, s. 43, İstanbul-2002.

¹⁴⁵ M. J. L. Young, a.g.md., s. 190; T. Akpınar, a.g.mk., s. 19-20; S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 43.

mukadderatını başka bazı kutsal güçlere bırakması, âli derecedeki ilah anlayışını gölgelemiş, ikincil plana itmiştir. Bu gölgeleme neticesinde ise Yezidilerde ulu bir tanrı anlayışı olmadığı kanısı ortaya çıkmıştır. Halbuki Yezidi inancı içerisinde ki kutsal kitaplarında da açık bir şekilde ortaya konmaktadır her şeyi yoktan var eden bir tanrı anlayışı vardır.¹⁴⁶

Bu hususta bir problem de; Yezidiliğin, eski İran İyilik Tanrısı-Kötülük Tanrısı dualizmi içinde olduğu yanılığısındır.

İslamiyet'te şeytan diye adlandırılan varlık, Yezidilerce Melek Tâvus diye isimlendirilmekte, ilahi vasıfları olduğuna inanılmaktadır. İlahi dinlerde kötülüğün ana kaynağı olarak görülen şeytanın Yezidilikte ilahi vasıflarının olması, iyiliğin kaynağı Allah'ın karşısında kötülüğün kaynağı, ilahi vasıfları olan bir varlığın mevcudiyeti bazı araştırmacıları Yezidilikte “iyilikçi ile kötülükçü” iki ilahın mücadelesinin olduğu yanılığına düşürmüştür. Yezidilikte şeytan, ilahi dinlerdeki gibi kabul görmez. Yezidiler onun Allah tarafından affedildiğine, eski itibarının verildiğine ve kendisine ilahi vasıfların yüklendiğine inanırlar. Dolayısıyla Yezidilikte kötülüğün kaynağı ilahi bir varlıktan söz edilemez. Yezidiliğin ana öğretisinde kötülük kavramı olmakla birlikte¹⁴⁷ İslam inancında yer aldığı şekilde bir şeytan anlayışı bulunmamaktadır. Netice itibari ile eski İran dualizminin bir parçası olan “Kötülük Tanrısı” inancı ve Yezidilerin iyilik-kötülük tanrısı dualizmi içinde olduğu düşünülemez.¹⁴⁸

Kısaca Yezidiler, faal olmayan, sonsuz iyi olduğunu düşündükleri, kainatı yaratan ve yaptığı her şey iyi olan bir Tanrı'nın varlığını kabul ederler.

¹⁴⁶ P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 314; B. Murat Öztimir, a.g.e., s. 11.

¹⁴⁷ Kitab'ul-Cilve'nin Mukaddime böl.2'ye baktığımızda; Tanrı'nın Abd Tâvus'u (yani Melek Tâvus'u) dünyaya, Yezidileri kötülüklerden kurtarmak için gönderdiği gözükmektedir. Yezidi inancı içerisinde kötülük kavramı olmakla birlikte, kaynak olarak kötülük ne Tanrı'ya ne de şeytana dayanmaktadır.

¹⁴⁸ T. Akpınar, a.g.mk., s. 20.

2. Yezidilikte Melekler

Yezidilerin kutsal kitaplarından biri olan Mushaf-ı Reş`e göre Tanrı, dünyanın yaratılışına önce beyaz bir inci yaratarak başlamıştır. Sonra bu inciyi yine kendi yarattığı Anfar veya Angor isimli bir kuşun sırtına, orada kırk bin yıl hüküm sürmesi için koymuştur. Daha sonra da yedi büyük meleği yaratmıştır. Tanrı sonra da yedi kat gök, yer, güneş ve ayı yaratmıştır. Kainatı yaratan Tanrı daha sonra dünyanın işlerine ilgisiz kalır ve kendi yerine Tanrı`nın ikincil şahsiyeti olan Melek Tâvus`u görevlendirir.

Kainatın yaratıcısı Tanrı, yedi meleği var etmesi ve içlerinden Melek Tâvus`u görevlendirmesinin ardından bu inanç sistemi içerisinde, yukarıda da değindiğimiz gibi Pasif Tanrı konumuna geçmekte, ikincil plana düşmektedir.¹⁴⁹ Böyle bir Tanrı`nın insanların gözünde pratik önemini kaybetmesi normaldir. Çünkü ondan kendilerine ne bir yarar ne de bir zarar gelecektir.

Yezidilik`de alemin yaratıcısı, dünya işleriyle meşgul olmayarak, kainatı yarattıktan sonra göklere çekilerek, kendi adına ve yerine Melek Tâvus ve diğer melekleri görevlendirerek tanrı konumunda yedi meleği ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle bir Yezidi için Melek Tâvus ve melekler daha öncelikli ilahi varlıklar haline gelmiştir.

Yezidiler bu meleklerin periyodik olarak yere indiklerine ve insanlara yeni kanunlar verdiklerine inanırlar. Bu inanca göre her bin yılda yedi melekten biri, bu dünyayı ve Yezidi dinini düzeltmek için gelir. Yezidi toplumuna kutsal metinler ve emirler vahyeder. Görevi biten melek cennete çıkar ve oradaki yerini alır.¹⁵⁰

Bu ilah melekler yeryüzüne bedenleşerek inerler. Yezidiler için kadir-i mutlak Tanrı`nın önemi yanında, muhtelif şeyhlerinde

¹⁴⁹ M.Nuri, a.g.e., s. 82; T. Akpınar, a.g.mk., s. 19-20.

¹⁵⁰ M. A. Kaşgarlı, a.g.mk., s. 60; M. Aydın, a.g.mk., s. 50.

bedenleşen ikinci derecede melek-tanrılarının da çok büyük önemi vardır.

Her biri Yezidi şeyhlerinden birinde bedenleşen melekleri Allah; Mushaf-Reş`teki anlatıma göre, her gün bir tane olmak üzere haftanın yedi günü yedi melek yaratır:¹⁵¹

Allah ilk önce, Pazar gününde birinci büyük melek olan “Azrail” i yaratır. Yezidiler arasında “Emin Cebrail” ve “Melek Tâvus” olarak geçer, bilinir.

Daha sonra pazartesi gününde “Derdail”i yaratır. Bu melek şeyh Sîn denilen Şeyh Hasan`dır.

Salı gününde “İsrafil” yaratılır. Bu ise güneş meleği olarak kabul edilen Şeyh Şemseddin`dir.

Çarşamba gününde ise “Mikail” yaratılır. Bu Şeyh Ebubekir`dir.¹⁵²

Perşembe günü “Cebrail” yaratılır. Bu da Şeyh Seccadin`dir.

Cuma gününde ise “Şennail” yaratılır. Bu da Şeyh Nasruddin`dir.

Cumartesi günü ise “Nurâil” yaratılır ki bu Şeyh Fahreddin`dir.

Tanrı bu yaratma işinden sonra ilk yarattığı Melek Tâvus`u meleklerin başına lider yapar. Bu meleklerin hepsi Allah`ın zatından ruhlar, nurundan varlıklardır. Ezeli olup Allah`ın kanunlarının uygulayıcılarıdır.¹⁵³

a. Melek Tâvus

Melek Tâvus¹⁵⁴ Allah tarafından ilk gün, Pazar günü yaratılan

¹⁵¹ E. R. Fıglalı, a.g.md., s. 441; Torı, a.g.e., s. 164; Orhan Hançerlioğlu, **İslam İnançları Sözlüğü**, III, 724-725, İstanbul-1984; A. Özalp, “**Yezidiyye**”, Şamil İslam Ansiklopedisi, VI, 403-405, İst.-1994; Turgut Akpınar, “**Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri**”, Tarih ve Toplum Dergisi, sy. 133, s. 44, Ocak-1995.

¹⁵² Yezidiler bu meleğe İkinci Azrail de derler. Yezidi din adamlarından bir grup olan Fakirler`in ruhlarını bu meleğin aldığına inanırlar.

¹⁵³ Ahmet Turan, a.g.e., s. 76.

¹⁵⁴ Tâvus kelimesi; İslami kaynaklara göre şeytanın cennetten kovulmazdan evvel ki ismine tekabül eder ki, o da “Tâvusul-melâike” şeklindeydi ki bu “Meleklerin Tâvususu” anlamına gelmekteydi. Bu unvan kendisinin letafet ve güzelliğinden ötürü verilmiştir. Lügatte Tâvus, yüz güzelliği demektir. Tâvus kelimesi ayrıca yakışıklı erkek manasına da gelmektedir. Kelime Arapça olduğu için, Yezidilerin bunu İslam kaynaklarından

birinci büyük melektir. Meleklerin en büyüğü iken Tanrı tarafından, kibir ve gururundan dolayı cezalandırılır daha sonra duyduğu pişmanlık ve döktüğü gözyaşları nedeniyle affedilip itibarı iade olunan bir varlıktır. Tekrar meleklerin en üstünü konumuna geçen Melek Tâvus dünya işleri ile meşgul olup insanlığın çoğalmasını sağlayan varlıktır. İnsanlığın çoğalmasından ziyade Yezidiler, kendilerinin onun soyundan geldiğine inanırlar. Onların çoğalmalarını sağlayan, görüp-gözeten, zaman zaman yeryüzüne inip hükümdarlar tayin eden Melek Tâvus, Pasif Tanrı`larından sonra Yezidilerin ikincil ilahıdır.¹⁵⁵ Yezidiler bu ilahlarına Melek Tâvus dedikleri gibi Emin Cebrail de derler.

Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Şeytan, bilindiği gibi insanları kötülüğe teşvik eden eski bir melektir. Tanrı Adem'e secde etmelerini emrettiği zaman bütün melekler riayet ettiği halde şeytan, kendisinin daha üstün olduğunu ileri sürerek, Tanrı'nın emrine karşı gelmiş, bunun üzerine lanetlenip gözden düşmüştür. Şeytan insanları ifsat edip kötülüklere teşviki amaç haline getirdiğinden Kur'an-ı Kerim'de onun şerrinden Tanrı'ya sığınma tavsiye edilir. Bir çok ayette şeytanın kötü bir varlık olduğu belirtilir.

Yezidiler İslam'ın şeytan dediği varlığı "Melek Tâvus" diye isimlendirir fakat İslamiyet'in tam zıddında ona bambaşka vasıflar izafe ederler. Melek Tâvus sadece bir melek değil, onların en büyüğü ve en üstünüdür. Bu nedenle ona şeytan denmesi veya şeytan diye isim verilmesi şiddetle yasaklanmış, büyük bir suç, günah olarak kabul edilmiştir. O, Tanrı'nın, Adem'e secde etme emrine uymayınca lanetlenip itibardan düşmüştü. Daha sonra çok pişman olmuş, kutsal kitaplarında yer aldığı şekliyle yedi bin yıl ağlamış ve yedi küpü gözyaşlarıyla doldurmuştur. Melek Tâvus'a saygınlık kazandıran bu hadisenin ardından Tanrı onu affetmiş ve eski itibarını iade

çıkardıkları ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bir diğer görüşe göre, Tâvus kelimesi, Yunanca'da ilah manasına gelen "Sius" kelimesinden tahrif edilerek "Tâvus Melek" şekline sokulmuştur ki "İlahların Meleği" anlamına gelmektedir. Bkz. İhsan Süreyya Sırma, "Melek Tâvus ve Âdab-ı Tenkid", Tarih ve Toplum Dergisi, sy. 138, s. 57, Haziran-1995.

¹⁵⁵ Ş. Yalıtıkaya, a.g.mk., s. 22; Ahmet Turan, a.g.e., s. 82-83; T. Akpınar, a.g.mk., s. 42.

etmiştir.¹⁵⁶ O eskisi gibi büyük bir melek, hatta meleklerin en büyüğü olarak itibarını yeniden kazanmıştır. O, iyilik kaynağı, her yaptığı iyi olarak görülen bir varlıktır.¹⁵⁷

Melek Tâvus'un pişmanlığından dolayı yedi bin yıl gözyaşı dökmesi ve bu gözyaşlarıyla cehennemin ateşini söndürmesiyle bağlantılı olarak, kötülük prensibinin kabul edilmemesi ve ilahi kaynaktan gelen her şeyin iyi olması göz önünde tutulduğunda Melek Tâvus, yaptıkları iyi olan ilahi bir varlık, kötülük yapmaktan uzak bir tanrısal güçtür ki bu nedenle ona şeytan vb. isimler verilmesi yasaklanmıştır.

Yezidi kozmogonisinde Melek Tâvus, Tanrı'nın ikinci şahsiyeti olup, onun faal suretidir. Tanrı ile bir, çözülmeyen bir şekilde Tanrı'ya bağlıdır.¹⁵⁸

b. Diğer Melekler

Yezidi inancında Allah, dünyayı kendi kudretiyle ihsan ettiği yedi melek ile yönetmektedir. Bu yedi varlık tanrı-melek şeklinde Yezidilerce kabul edilmiştir. Bu tanrı-melekler her bin yılda bir yeryüzüne bedenleşerek inerler. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi bu meleklerin isimleri şunlardır:¹⁵⁹

1. Melek Azrail_____Melek Tâvus
2. Melek Derdâil_____Şeyh Hasan
3. Melek İsrail_____Şeyh Şemseddin
4. Melek Mikail_____Şeyh Ebubekir
5. Melek Cebrail_____Şeyh Seccâdin
6. Melek Şennâil_____Şeyh Nasûruddin
7. Melek Nurâil_____Şeyh Fahreddin

¹⁵⁶ Turgut Akpınar, "Yezidiler Şeytana mı Tapar ?", Tarih ve Toplum Dergisi, sy. 131, s. 20, Kasım-1994.

¹⁵⁷ M. Aydın, a.g.mk., s. 51.

¹⁵⁸ Th. Menzel, a.g.md., s. 417; Ahmet Turan, a.g.e., s. 82.

¹⁵⁹ M. Aydın, a.g.mk., s. 48-49; E. R. Fırlalı, a.g.md., s. 441; Torî, a.g.e, s. 164; O. Hançerlioğlu, a.g.e., s. 724-725; A. Özalp, a.g.e., s. 403-405; Turgut Akpınar, "Yezidilik ve İlgili Çekici İnançları, Adetleri", Tarih ve Toplum Dergisi, sy. 133, s. 44, Ocak-1995.

Senkretist bir inanç yapısına sahip olan Yezidiler, diğer inanç sistemlerinin etkisiyle meleklerine bazı isimleri ve şekilleri uygun görmüşlerdir. Mesela en büyük meleklerine Yezidiler Melek Tâvus adını vermişler bu isimden dolayı da bazı yanlışlıklara düşülmüş ve Melek Tâvus'un "Tâvus kuşu" şeklinde sembolleştirildiği zannedilmiştir.¹⁶⁰ Ahmet Turan "Güneydoğu Anadolu Yezidileri" adlı eserinde , H.Layard, M.J. Menant, A.Guerinot, İsyâ Joseph, Anastase Marie, R.Empson, A.el-Hasanî gibi araştırmacıların bu yanlışlığa düştüklerini ve Melek Tâvus'u Tâvus kuşuna benzettiklerini söylemektedir. İsmi zikredilen araştırmacıların, Melek Tâvus'u Tâvus kuşu, horoz vb. benzetmelerinin hayali olduğu bu şekillerin aslı yansıtmadığı zikredilmektedir.¹⁶¹

Melek Tâvus ve Tâvus kuşu ile alakalı bir başka yorum ise Yezidi yaratılış nazariyeleri ile alakalıdır. Allah alemi yaratmadan evvel bir beyaz inci yaratır. Daha sonra bu beyaz incinin yarılması ile alem ve her şey yaratılır. Bu beyaz inci mahiyet itibari ile totem "Tâvus" ile aynı olması dolayısıyla, bu inciden yaratılan alemi yöneten melek "Melek Tâvus" diye isimlendirilmiş ve Tâvus kuşu ile sembolleştirilmiştir.¹⁶²

Ayrıca Melek Tâvus Adem'e karşı olan gururundan dolayı, gururlu bir yapısı olan Tâvus kuşuna benzetilmiş. Yine aynı şekilde Melek Tâvus, her yaptığı iyi olan-iyilik kaynağı olarak görülen bir melek olduğundan, kuşların en güzellerinden biri olarak kabul edilen Tâvus kuşu ile sembolleştirilmiştir.

c. Sancaklar

Melek Tâvus ile birlikte diğer melekler de Yezidilerce şekillendirilmiş, heykelleştirilmiştir. Dünyanın yaratılışında yer alan

¹⁶⁰ Yezidi coğrafyasına yakın olan Dürzîler ve Tahtacılar da şeytanı Tâvus kuşu ile sembolleştirmektedirler. Birbirlerini etkiledikleri kabul edilen bu yakın inanç sisteminden Yezidiliğe, Tâvus kuşu sembol olarak geçmiş olabilir.

¹⁶¹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 83-84.

¹⁶² Th. Menzel, a.g.md., s. 418.

yedi meleğin sayısına göre yedi heykel vardır.¹⁶³ Bunlar tenasüh sayesinde Tanrı mertebesine yükselmiş olup Tanrı değil ama Tanrı'nın müstakil timsalidirler.¹⁶⁴ Bu heykeller yerden bir metre kadar yükseklikte ve helezon şeklinde bir kaide üzerinde durmaktadır. Bu heykeller genellikle tunçtan, bakırdan veya demirden yapılmış, sade ve gösterişsizdirler. Ve bunlara Yezidilerce “Sancak”, “Sencak”, “Sincak” veya “Senacık” denmektedir. Sancağın dini makamda oturan din adamlarına ilahi bir kudret bahsettiğine inanılır.

Bu sancaklar şeyh Adî'nin türbesinde yer almakta olup yılın belli günlerinde, çeşitli dini gün ve bayramlarda kavallar (Bir grup Yezidi din adamı) tarafından Yezidi yerleşim merkezlerine götürülerek bazı ayinlerde kullanılır.¹⁶⁵

3. Kutsal Kitapları

Yezidilerin bilinen iki kutsal kitabı vardır. Bu iki kutsal kitap çok ince olup toplam on küsur sayfadan ibarettir. Bu kitaplar “Kitabu`l-Cilve”(Tecelli kitabı) ve “Mushaf-ı Reş”(Kara kitap)tir.

Kitabu`l- Cilve, aslı Kürtçe olup bir mukaddime ve beş kısa bölümden ibarettir. Bu kitap şeyh Adî'nin kendisine isnat olunur.¹⁶⁶

Bu iki kutsal kitap 19. asrın sonlarına kadar Yezidilerin dışında kimse tarafından bilinmemekteydi. Her ne kadar, 1724`lü yıllarda şeyh Abdullah el-Rabtakî, şeyh Fahreddin`e(Yezidi şeyhi) atfedilen “Celve” adında bir kitaptan bahsetse de Papaz Anastase Marie`nin keşfine kadar (1911) ciddi anlamda Kitabu`l-Cilve bilinmemektedir.¹⁶⁷

¹⁶³ Th. Menzel, a.g.md., s. 418.

¹⁶⁴ M. J. L. Young, a.g.md., s. 190; Ahmet Turan, a.g.e., s. 84.

¹⁶⁵ M. Aydın, a.g.mk., s. 67-68; M. Nuri, a.g.e., s. 70-71.

¹⁶⁶ O. Haçerlioğlu, a.g.e., s. 724-725.

¹⁶⁷ Aslında papaz Anastase Marie`nin keşfinden önce Yezidi kutsal kitaplarının metinleri kısmen de olsa biliniyordu ve bu metinler O.H.Parry ve I.Joseph tarafından yayınlanmıştı. Prof. E.G.Brown bu kitapları tercüme ederek O.H.Parry`nin “Six Months in a Sirian Monastery” (1895) adlı eserine ilave olarak neşretmiştir. Bkz. A. İnan, a.g.mk., s. 19; M. Aydın, a.g.mk., s. 56; T. Akpınar, a.g.mk., s. 45.

Anastase Marie bu kitabı ele geçirmek için, sonradan Hıristiyan olacak Habib adlı bir Yezidi`den yardım görür. Yezidilerin kutsal mekanlarında görevli olan bu kişi, kitaplar belli zamanlarda özel yerlerinden çıkarıldığında üzerine parşömen kağıdı koymak suretiyle azar azar kopya ederek iki yıl süresinde bu kitabı Papaz`a iletir.¹⁶⁸ Papaz Anastase Marie bu olayı şöyle anlatır: “Kitabı orada (Laleş`te) demir bir sandığın içinde gördüm. Bu sandığın anahtarı bir Yezidi şeyhinin yanındaydı. Sadece onun izniyle nöbetçi sandığı açardı. Yezidi dinine ait kitapları Yunanca, Asurca ve Arapça eski kitaplarla birlikte saklamışlardı..”¹⁶⁹

Habib adlı bir Yezidi yardımıyla kitapları kopya eden Papaz, Avusturyalı bir metiner olan Prof. Maximilian Bittner`e bu kitapları Fransızca ve Kürtçeye çevirtir ve bunu 1911 yılında Kürtçe ve Fransızca olarak yayınlar. Metinleri inceleyen ve Kürtçe`nin değişik lehçelerini iyi tanıyan Qanatê Kurdo`ya göre bu metinler Kürtçenin Soran lehçesiyledir. Metinlerin yazılışında kullanılan alfabe ise Arap alfabesi gibi sağdan sola yazılan değişik bir alfabedir. Ona göre bu metinler 11-12. yüzyıllarda yazılmıştır. O.L.Vilçevski`ye göre ise 17.yüzyıla ait bir kitaptır.¹⁷⁰

Kitabu`l-Cilve`nin yazım tarihi hakkında Şammas Eremia Şamir de bilgiler vermektedir.¹⁷¹ Ona göre Kitabu`l-Cilve, 557/1162 tarihinde vefat eden şeyh Adî b. Müsâfir`in soyundan gelen Yezidi şeyhi, şeyh Fahreddin tarafından yazılmıştır. Aslı ise Baadri köyünde Molla Haydar`da bulunmaktadır.¹⁷²

Mushaf-ı Reş ise, bölümlere ayrılmamış olup, Kitabu`l-Cilve`ye nazaran hacimce daha büyüktür. Bu kitap Yezidi kozmogonisi, yaratılış hikayeleri, tufan gibi hadiseleri ele almaktadır.¹⁷³

¹⁶⁸ Ahmet Turan, a.g.e., s. 88; T. Akpınar, a.g.mk., s. 45; Th. Menzel, a.g.md., s. 419.

¹⁶⁹ Mehmet Melmisanlı, “**Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine**”, Tarih ve Toplum Dergisi, IX, sy. 54, s. 387-391, Haziran-1988.

¹⁷⁰ Mehmet Melmisanlı, a.g.mk., s. 387-391; A. İnan, a.g.mk., s. 18.

¹⁷¹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 87.

¹⁷² Thomas Menzel, “**Kitabu'l-Cilve**”, İ. A., VI, 826, İstanbul-1986.

¹⁷³ A. İnan, a.g.mk., s. 18.

Bu kitabı ilk defa ortaya çıkaran İngiliz E.C.Brown`dur. “Musul Yezidileri” adlı yazısında Brown, bu kitabı İngilizce`ye tercüme etmiş, bunu ise Almanca, Fransızca, Türkçe, İtalyanca, Rusça ve Arapça tercümelemeler takip etmiştir.¹⁷⁴

Araştırmacılar Mushaf-ı Reş`in XIII. Asra ait olduğunu düşünürler.¹⁷⁵ Bu hususta Şammas Eremia Şamir (Eski Protestan Vaizi) ise bu kitabın 743/1342 tarihinde yazıldığını ve Şemel köyü yakınlarında bulunduğunu söyler.

Bu kitaba Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) denmesine ise iki sebep gösterilir. Papaz Anastese Marie, bu kitaptaki şeytan, lanet vb. kelimelerin üzerlerinin siyah balmumu ile silindiğini bundan dolayı da bu kitaba bu ad verildiğini söyler.¹⁷⁶ A. A.Semenow`a göre ise bu kitapta Tanrı`nın Kara Dağ`ın üzerine nüzulü zikredilmiştir ki bu nedenle de bu kitaba Mushaf-ı Reş (Kara Kitap)adı verilmiştir.¹⁷⁷ Yezidilerde eğitim-öğretim ile bu kutsal kitaplarını okuma imtiyazı şeyh ailesinden olan din adamlarına aittir. Hasan Basri`nin geldiğine inanılan bu imtiyazlı grup dışında, hiçbir Yezidinın metinleri kitapları okuması, yorumlaması ve açıklaması mümkün değildir.¹⁷⁸

Bu iki kutsal kitabın içeriği ise şöyledir:

a. Kitabü`l-Cilve

Yezidi kutsal kitabı Kitabü`l-Cilve bir mukaddime ve beş bölüm, 109 satır ve 8 sayfadan ibarettir.¹⁷⁹

Mukaddime

1. Bütün yaratılanlardan önce var olan Melek Tâvus`dur.

¹⁷⁴ Ahmet Turan, a.g.e., s. 87.

¹⁷⁵ A. İnan, a.g.mk., s. 18.

¹⁷⁶ M. Nuri, a.g.e., s. 19; Ahmet Turan, a.g.e., s. 87; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 21.

¹⁷⁷ A. İnan, a.g.mk., s. 18.

¹⁷⁸ M. Nuri, a.g.e., s. 38; U. Gülsoy, a.g.mk., s. 133; Ahmet Turan, a.g.e., s. 129.

¹⁷⁹ Th. Menzel, a.g.md., s. 826; A. İnan, a.g.mk., s. 20-23; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 6-11.

2. O, kavmini kötülüklerden ve boş hayallerden kurtarabilmek, diğer kavimlerden farklı kılmak ve yol göstermek için Abd-Tâvus`u bu dünyaya gönderdi.

3. Bu ilk defa sözlü olarak daha sonra Celve (Cilve) olarak adlandırılan kitap vasıtasıyla gerçekleşti. Bu kitabı Yezidilerin dışındakilerin okuması da yasaktır.

I. Bölüm

1. Ben vardım, hala varım ve sonsuza kadar idarem altındakilerin hepsinin işlerini ve teşebbüslerini tedbir altına alarak var olacağım.

2. İhtiyaç anında benden yardım dileyenlerin ve bana itimat edenlerin yanında hemen hazır olurum.

3. Hiçbir yer benden yoksun değildir. Toplumun yetkisi dışında kalanların kötülük olarak adlandırdıkları bütün olaylarda ben varım. Çünkü bunlar onların isteklerine göre olmazlar.

4. Her zaman bir hakim vardır ve varolan her şey benim vekaletimle olur. Dünyanın reisi her yüzyılda değişir, her reis kendi çağında ve yerinde görevini icra eder.

5. Kendi tabiatının kurallarını izlemesi için herkese izin veririm.

6. Bana karşı gelen çok pişman ve müteessir olur.

7. Diğer tanrılar benim işlerime karışamazlar ve neyin olabileceğine dair niyetlerimden beni alıkoyamazlar.

8. Bizden olmayanların ellerinde olan kitaplar gerçek olmayıp bizim peygamberlerimiz yazmamışlardır. Ancak onlar yoldan çıkmış, azıtıp sapıtmış ve tahrif olmuşlardır. Bunun için bu kitaplardan her biri diğerini yararsız hale getiriyor ve feshediyor.

9. Hak ve batılı ben bilirim. Vesvese geldiği zaman bana itimadı olanlar ile beraberim.

10. Verdiğim gözdağı akdemi konuşanlar içindir. Belirli periyotlarda sır verdiğim becerikli yöneticilere kararına göre

muhalefet ederim. Belirli şeylere izin verir ve zamanında gerekli işleri yasaklarım.

11. Emirlerime tam olarak uyanlara ve bana karşı saygı duyanlara her zaman doğru yolu gösteririm.

II. Bölüm

1. Ben Adem`in neslini bildiğim yöntemlerle cezalandırır ve mükafatlandırırım.

2. Yeryüzünün üstündeki ve altındaki her şeyin yüceliği, benim kudretim içerisindedir.

3. Alimlerin çatışmalarını hoş görmem.

4. Bana itaat edenlerin, bilhassa bana yakın olanların kesinlikle karşılığını veririm.

5. İşimi, isteklerime göre olanların ve seçtiklerimin ellerine havale ederim.

6. Bana sadık olanlara ve maksadıma uygun hareket edenlere her türlü şekilde kendimi gösteririm.

7. Ben zamana ve şartlara göre verir, alır, fakir ve zengin yapar, mutlu ve mutsuz ederim.

8. Hiç kimsenin, tasarruflarımdan birine müdahale etme ve kaldırma yetkisi yoktur.

9. Bana karşı olanlara acılar ve dertler getiririm.

10. Bana yakın olanlar diğer insanlar gibi ölmezler.

11. Bu dünyada hiç kimsenin sınırladığım zamandan fazla yaşamasına göz yumarak izin vermem.

12. Eğer istersem öldürdüğüm kimseyi, ruhunu tenasüh yolu ile bu dünyaya bir, iki veya üç defa tekrar gönderirim.

III. Bölüm

1. Kitapsız yol gösterir, seçtiklerimi ve dostlarımı gizlice doğru yola sevk ederim. Böylece doktrinim kolaylıkla izlenir.

2. Kurallarına uymayanları, varlıkların durumuna ve zamanlara uygun olarak yalnız bu dünyada değil, diğer dünyalarda da cezalandırırım.

3. Bu çeşit insanlar, onlar için takdir edilenleri bilmezler ve bu sebepten çoğu zaman hataya düşerler.

4. Yeryüzündeki hayvanlar, göklerdeki kuşlar ve denizlerdeki balıkların hepsi elimde ve otoritem altındadır.

5. Yeraltındaki hazine ve defineler tarafımdan bilinmektedir. Ben onların bir kişiden diğerinin eline geçmesine sebep olurum.

6. Mucize ve kerametlerimi kabul edip benden isteyenlere hemen gösteririm.

7. Yolumdan sapanlara ve bana yabancı gelenlere zorluk ve zarar getiririm. Çünkü onlar benim elimdeki servet ve büyüklüğü bilmezler.

8. Alemlerin idaresi, yüzyılların devri ve onların idarecilerinin her birinin değişimi uzak çağlardan beri tarafımca düzenlenmektedir.

IV. Bölüm

1. Hükmümü benden başka diğer ilahlara vermem.

2. Dört unsuru, dört zamanı ve dört rüknü yaratıkların ihtiyacı olduğu için yarattım.

3. Yabancıların kitaplarından benim fikirlerime uygun ve hem fikir olanlar kabul edilebilir. Fakat aykırı olanlar tahrif olmuştur.

4. Üç şey bana terstir ve üç isimden nefret ederim.

5. Sırlarımı koruyanlar, kendilerine verdiğim sözü elde edeceklerdir.

6. Kaderin zorluklarına benim için katlananları mutlaka dünyaların birinde mükafatlandıracağım.

7. Yabancılarla karşı tüm kullarımın bir bütün olmalarını , muhalefetlerin karşısında tam yol ilerlemelerini isterim.

8. Ey benim tavsiyelerime uyanlar, benden gelmeyen bütün fikirleri ve sözleri reddedin. Yabancıların ne yapacaklarını

bilmediğiniz için adımdan ve sıfatlarımdan onlara bahsedip günah işlemeyin.

V. Bölüm

1. Şahsıma ve suretime saygı gösterin, çünkü onlar, sizlere yıllardır unuttuklarınızı hatırlatır.

2. Kullarımı dinleyin ve bütün emirlerime itaat edin. Benden olan gayb ilmini size bildiren hizmetçilerime kulak verin.

b. Mushaf-ı Reş

Yezidilerin diğer kutsal kitabı olan Mushaf-ı Reş, kendilerinin “Gavl” diye isimlendirdikleri otuz üç ayet ve yüz elli iki satırdan oluşmaktadır.¹⁸⁰ Bu kitap yaratılış hikayeleriyle başlayıp Yezidi şeyhlerinden bahsederek devam eder. Daha sonra ise tekrar yaratılış nazariyelerinden bahsederek sona erer:

1. Başlangıçta Allah kutsal sırrından beyaz bir inci yarattı ve Angar¹⁸¹ adlı bir kuş halk ederek, halkayı onun sırtına koydu. İnci kırk bin yıl kuşun sırtında kaldı.

2. Tanrı'nın yarattığı ilk gün pazardı. Tanrı o gün, Azrâil isimli meleği yarattı. Bu hepsinin reisi olan Melek Tâvus`dur.

3. Pazartesi günü Melek Dardâil`i yarattı. O, şeyh Hasan`dır.

4. Salı günü Melek İsrâfil`i yarattı. O, şeyh Şems`dir.

5. Çarşamba günü Melek Mikâil`i yarattı. O, şeyh Ebubekir`dir.

6. Perşembe günü Melek Cebrâil`i yarattı. Bu şeyh Secâduddin dir.

7. Cuma günü Melek Semâil`i yarattı. Bu şeyh Nasıruddin`dir.

8. Cumartesi günü Melek Nûrail`i yarattı. Bu şeyh Fahreddin dir.

¹⁸⁰ Th. Menzel, a.g.md., s. 827; A. İnan, a.g.mk., s. 23-25; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 12-18.

¹⁸¹ Bu kuşun adı Angar`ın dışında Anfar, Anfer, Enfer olarak da bazı metinlerde geçmektedir.

9. Allah yedi yıl bekledikten sonra melek Tâvus`u bu melekler üzerine başkan yaptı.

10. Onun ardından yedi kat göğü, yeryüzünü, güneşi ve ayı yarattı.

11. Fahreddin insanları, kuşları, hayvanları yarattı. Onları torbalara yerleştirdi. İşte o zaman meleklerin refakatinde inciden çıktı. Fahreddin inciye yüksek sesle bağırdı ve inci dört parçaya ayrıldı. İçinden su çıktı ve denizler oluştu. Bu dünya deliksiz yuvarlak oldu.

12. Tanrı Cebrâil`i bir kuş şeklinde yarattı. Onu dünyanın dört bir köşesini yapması için gönderdi. Sonra bir gemi yarattı ve içinde otuz bin yıl kaldı. Sonra gitti Laleş`e yerleşti ve dünyaya bağırdı. Deniz dondu, dünya meydana geldi ve sallanmaya başladı. Tanrı Cebrâil`e beyaz incinin iki parçasını gönderdi. Cebrâil, bir parçayı yerin altına, diğer parçayı göğün kapısına koydu. Sonra semaya güneş ve ayı yerleştirdi. İncinin parçalarından da gökyüzünü süslemek için yıldızları yarattı ve onları gökyüzünü süslemesi için astı.

13. Yeryüzünde süs olsun diye meyve veren ağaçlar ve bitkiler yaratıldı. Sonra Ferş üzerinde Arş`ı yarattı.¹⁸²

14. O zaman Allah: Ey melekler, ben Adem ile Havva`yı yaratacağım ve Adem`in vücudundan da Şehid bin Cerra`yı yaratacağım. Ondan yeryüzünde bir millet türeyecek o millet de Yezidi milleti diye anılacaktır, der.

15. Daha sonra Şeyh Adî bin Müsâfir`i Suriye`deki Laleş diye bilinen yere gönderir.

16. Sonra Tanrı Karadağ`a inip bağırdı, otuz bin melek yaratıp onları üç gruba ayırdı. Melekler ona kırk bin yıl ibadet ettiler. Onları Melek Tâvus`a teslim ettikten sonra onları göklere çıkardı.

17. Sonra Tanrı Kudüs topraklarına indi. Cebrail`e dünyanın dört köşesinden toprak getirmesini emretti. İkinci olarak su, ateş ve hava getirmesini emretti. Cebrail`in bunları getirmesinin ardından Tanrı, ilk insan olan Adem`i yarattı ve kudreti ile ona ruh verdi.

¹⁸² Arş Allah`ın tahtı, Ferş de yer manasındadır.

Cebrail`e Adem`in cennete girmesine izin vermesini ve oradaki bütün ağaçların meyvesini yiyebileceğini fakat buğday yememesi gerektiğini emretti. Adem cennete girdi ve burada yüzyıl kaldı.

18. Yüzyıl sonra Melek Tâvus Tanrı`ya dedi ki: “Eğer Adem bu meyveden yemezse insan nesli nasıl çoğalır?” diye sordu.

19. Adem karnındaki şişlikten dolayı ıstırap içindeydi. Tanrı ona bir kuş gönderdi. Kuş, Adem`in vücudunda gagasıyla bir delik açtı ve onun rahatlamasını sağladı.

20. Cebrail Adem`e yüzyıl görünmedi. Bunun üzerine Adem yüzyıl üzüldü ağladı.

21. Bu sırada Tanrı Cebrail`e, Havva`yı yaratmasını emretti. Cebrail de Adem`in sol koltuk altından Havva`yı yarattı¹⁸³. Bütün hayvanlar yaratıldıktan sonra Adem ile Havva arasında evlat anadan mı yoksa babadan mı meydana gelir diye bir tartışma cereyan etti. Çünkü bunların her biri gelecek neslin tek kaynağı olmak istiyordu. Bu münakaşanın ortaya çıkışına Adem ve Havva`nın, hayvanların kendilerine benzeyen yavru meydana getirmeleri için çiftleşmelerini ve ortak ilişkilerini görmeleri sebep oldu. Uzun münakaşadan sonra bunlardan her biri tohumları bir testi içine akıtıp ağzını kapayarak kendi mühürleri ile mühürlediler ve dokuz ay sonucu beklediler. Bu müddet bittikten sonra testiyi açtılar. Adem`in testisinde bir kız, bir de oğlan vardı. İşte Yezidiler bunların neslinden türemişlerdir. Havva`nın testisinden ise birtakım haşarat çıkıp etrafa pis kokular yayıyordu. Cenab-ı Hak, bu çocukları beslemesi için Adem`e iki meme verdi. Erkeklerin göğüslerinde meme bulunmasının nedeni budur. Bundan sonra Adem ile Havva cinsel ilişkide bulundular. Havva bu ilişkiden bir erkek ve bir kız doğurdu. Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve diğer milletler ile mezhepler hep bunların neslindedir. Bizim yüce soyumuz, Şit, Nuh ve Annuh olup Hakkarililerin yüce atalarıdır ki bunlar yalnız Adem`den türemişlerdir.

¹⁸³ Maddenin bundan sonraki kısmı ilk metinlerde olmamasına rağmen İsyâ Joseph, Abdurrazzak Hasanî ve Demlûcî`nin yayınladıkları metinlerde yer almaktadır. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e, s. 97.

22. Melek Tâvus bizim milletimiz için yeryüzüne indi ve eski Asur hükümdarlarından başka hükümdarlar atadı. Bunlar Nasruh yani Melek Nasırûddin, Kâmus yani Melek Fahreddin, Artimus yani Melek Şemseddin`dir. Bunlardan sonra I. Şâpur, II.Şâpur bize yüzelli yıl hükümdarlık yaptılar. Emirlerimiz onların neslinden türemiştir.

23. Biz dört hükümdarı sevmeyip nefret ederiz.

24. Size haramlarımız şunlardır : Kadın peygamberimiz Hâsiyenin ismine benzediğinden marul yenilmez. Fasulye ve börülce yasak olduğu gibi mavi renkte elbise giymek de yasaktır. Balık yemek, peygamberimize iman ettiğinden dolayı yasaktır. Geyik etini de ilahlarımızdan birinin koyunu olduğundan dolayı yemeyiz. Şeyh ve müritleri Melek Tâvus`a olan tapınma hatırına horoz etini yemezler. Ayakta işlemek, oturarak elbise giymek, hamamda yıkanmak, belirli yerlere hela yapmak haramdır, bunlara inanmayanlar kafir olur. Şeytan kelimesini söylemek yasaktır. Çünkü o, tanrının ismidir. Buna benzer Kitan(İp), Şad(Nehir kıyısı), Şer(Kötülük), Mel`un, Lânet, na`l ve buna benzer kelimeleri de söylemek yasaktır.

25. Mesih`in (İsa`nın) bu dünyaya gelişinden önce dinimiz putperestlik olarak adlandırılmış, Yahudiler, Hıristiyan ve Müslümanlar dinimize karşı çıkmışlardır. Nitekim Persler de aynı şeyi yapmışlardır.

26. Kullarımızdan biri Ahab`tır. O hepimize, tuhaf bir isimle kendisini çağırmamızı emretti. Kişiler onu, Tanrı Ahab ya da Ba`lzabüb diye çağırdılar. Şimdi aramızda Pirbub¹⁸⁴ olarak adlandırılır.

27. Bizim Bâbil`de Buhtansır, İran`da Ahşoraş ve İstanbul`da Agrikalos adlarında krallarımız vardı.

28. Yeryüzü ve göklerin yaratılışından evvel Tanrı denizleri yarattı. Kendisi için bir gemi yapıp onunla kendini eğlendirmek için denizler ortasında yolculuk etti.

¹⁸⁴ Pir-Büb, Yezidilerde çok kutsal bir kişidir. Mezarı Sincar`da olup bu yer kendi adı ile anılmakta ve ziyaret edilmektedir. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 98.

29. Sonra kendine bir inci yarattı ve ona kırk yıl hükümdarlık etti. Sonra inciye kızdı ve onu parçaladı.

30. Ne şaşılacak şeydir ki, onun uğultusundan dağlar, gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler meydana geldi. Sonra Allah göklere çıkıp onları dondurdu ve direksiz astı.

31. Tanrı daha sonra bir anahtarla yeryüzünü kapadı. Sonra eline bir kalem aldı ve onunla bütün yaratıkları yazdı.

32. Sonra, Tanrı kendi zatından ve nurundan altı ilah yarattı. Onların yaratılışı, tıpkı insanın bir lambadan diğerini aydınlatması gibi meydana geldi.

33. Tanrı onlara “İşte ben gökleri yarattım. Sizlerde göğe çıkın ve bir şeyler yaratın” dedi. O anda Tanrılar gökyüzüne çıktı. Birincisi güneşi, ikincisi ayı, üçüncüsü yörüngeleri, dördüncüsü sabah yıldızlarını, beşincisi cenneti, altıncısı cehennemi yarattı.

4. Yaratılış Nazariyeleri

Yezidi yaratılış hikayelerinin ana kaynağı iki kutsal kitaplarıdır. İki kutsal kitapları temel olmak üzere komşu dini mitolojilerden de etkilenerек bu nazariyeler şekillenmiştir.

Yezidi mitolojileri genel hatları ile Tanrı'nın Melek Tâvus ve diğer melekleri yaratması, kainatı ve alemini yaratması, insanın ve Yezidi soyunun yaratılması ile tufan hikayelerinden oluşmaktadır.

Yaratılış hikayeleri Mushaf-ı Reş`te de anlatıldığı gibi Allah`ın bir inci ve Angar¹⁸⁵ adlı kuşu yaratmasıyla başlar. Yaratılan inci 40 bin sene bu kuşun üzerine konur. Bu yaratmadan sonra Tanrı, haftanın yedi gününü ve bu yedi günde her gün bir tane olmak üzere

¹⁸⁵ Bu kuş bazı metinlerde Engar, Anfar veya Algar diye de zikredilmektedir. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 141.

yedi meleği yaratır. Bu melekler daha önce de ele aldığımız gibi şöyledir:¹⁸⁶

1. Pazar günü büyük melek Azrail yaratılır.¹⁸⁷
2. Pazartesi günü Derdâil yaratılır. Bu şeyh Hasan`dır.
3. Salı günü İsrâfil yaratılır. Bu şeyh Şemseddin`dir.
4. Çarşamba gününde ise Mikail adlı melek yaratılır. Bu şeyh Ebu Bekir`dir.
5. Perşembe günü ise Cebrâil adlı melek yaratılır. Bu şeyh Seccadin`dir.
6. Cuma günü ise Şennâil adlı melek yaratılır. Bu ise Nasûruddin`dir.
7. Cumartesi günü ise Nurâil yaratılır. Bu ise şeyh Fahreddin`dir.

Bu yaratmanın ardından ilk yaratılan Melek Azrail`in diğer meleklerle üstün kılınması¹⁸⁸ ve onlara başkanlık etmesi sonucu Allah`a karşı gurur ve kibir içine girmesi söz konusudur. Bu gurur ve kibir içindeki “Şeytan”(Melek Azrail) Allah tarafından cezalandırılır ve cehenneme atılır. Cehennemde yedi bin yıl kadar kalan şeytan yaptıklarından dolayı pişmanlık içine girer, Tanrı`dan af diler, çokça ağlar. Hatta ağlamasıyla yedi büyük küpü doldurduğu mitolojilerinde yer alır. Bir yoruma göre bu yedi büyük küple cehennemin ateşi söndürülmüş, bir başka yoruma göre ise bu yedi büyük küp ateşini söndürmek maksadıyla cehennemde saklanmaktadır.¹⁸⁹ Şeytan`ın bu yüce pişmanlığı sonucu merhamet sahibi Tanrı onu affeder. Fakat diğer meleklerin bu affa hoş bakmamaları üzerine Allah, onları bu hareketlerinden men ederek şeytana tekrar eski itibarını vermek suretiyle diğer meleklerle başkan yapar. Bu hadisenin ardından Melek Azrail, “Melek Tâvus” diye isimlendirilir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ S. Kîlânî, a.g.e., s. 535-536; Ahmet Turan, a.g.e., s. 76-77; M. Nuri, a.g.e., s. 10-11.

¹⁸⁷ Bu melek Tâvus adlı melektir.

¹⁸⁸ Mushaf-ı Reş`in 9. gavlinde zikredilmektedir.

¹⁸⁹ M.Nuri, a.g.e., s. 11; C. Meşkûr, a.g.e., s. 36.

¹⁹⁰ M.Nuri, a.g.e., s. 11; M.Aydın, a.g.e., s. 52-53; C. Meşkûr, a.g.e., s. 36.

İncinin, Angar adlı kuşun, Melek Tâvus ve diğer meleklerin yaratılmasının, Melek Tâvus'un cezalandırılmasının ve tekrar eski itibarının iade edilmesinin ardından dünyanın yaratılması Yezidi mitolojilerinde yer alır.

a. Dünyanın Yaratılışı

Tanrı'nın bir inci, ardından da yedi meleği, yedi kat göğü, güneşi ve ayı yaratmasından sonra son yarattığı melek Fahreddin, inciye yüksek sesle bağırır. Bunu üzerine inci dört parçaya ayrılır ve inciden çıkan su ile her yer denize döner.¹⁹¹

Bu gelişmenin üzerine Tanrı, dünyanın dört bir yanını yapması için Cebrail'i kuş şekline sokarak dünyaya gönderir. Kendisi ise ortalık yatışınca kadar yarattığı gemide otuz yıl kadar (Bin sene olduğu da geçmektedir.) gezip dolaşır. Bu gezintiye Laleş'te son verir. Ardından dünyaya haykırması sonucu sular çekilir, dünya meydana gelir. Tanrı'nın haykırması ve taşların oluşmasının ardından sallantılar başlar. Tanrı bunun üzerine Cebrail'e, yarılan beyaz incinin iki parçasını gönderir. Bu iki parçanın birini sallantı dursun diye yerin altına bir parçasını ise göğün kapısına koyar.¹⁹²

Daha sonra Tanrı semaya güneşi ve ayı yerleştirir. Parçalanan beyaz incinin kırıntılarında yıldızlar yaratır ve süs olmak üzere göğe yerleştirir. Daha sonra ise güzelleştirmek amacıyla meyveli ağaçları, bitkileri, dağları ve ırmakları yeryüzüne yerleştirir.¹⁹³

b. İnsanın Yaratılışı

Dünyanın yaratılmasının ardından Allah melekleri toplayarak "Ey melekler, ben Adem ve Havva'yı yaratacağım ve Adem'in bedeninden Sahr bin Cebr'i vücuda getireceğim. Ondan yer yüzünde

¹⁹¹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 77.

¹⁹² İkinci parçanın göğün kapısına değil de cennetin kapısına yerleştirildiği de zikredilmektedir. M. Aydın, a.g.e., s. 61.

¹⁹³ M. Nuri, a.g.e., s. 10-11; Ahmet Turan, a.g.e., s. 77.

bir millet oluşacak, o millet Melek Tâvus`a hürmet edecektir. Bu millet Yezidiyye ismi ile anılacaktır.” der.¹⁹⁴

Allah daha sonra otuz bin melek yaratır ve bu melekler kırk bin sene Allah`a ibadet ederler. Sonunda Allah, onları Melek Tâvus`a teslim ederek göklere çıkarır. Kendisi ise Kudüs civarında yeryüzüne iner. Bir adı da Cebrail olan Melek Tâvus, bu otuz bin meleği bırakarak Allah`ın bulunduğu yere koşar. Allah ondan dört şeyi getirmesini ister. Cebrail de hemen toprak, ateş, su ve hava getirir.¹⁹⁵

Adem`in yaratılması, ona can ve ruh verilmesi ilahi dinlerin teolojilerinde yer aldığı gibi cereyan eder. Evvela Allah Cebrail`in getirdikleriyle Adem`in vücudunu yaratır. İlahi gücü ile ona can ve ruh verdikten sonra Melek Tâvus`a, Adem`i cennete yerleştirmesini, orada her şeyi yiyebileceği halde buğdaydan yememesini tembih eder. Adem cennette yüzyıl kadar kalır.¹⁹⁶

Bu hadiselerin ardından Melek Tâvus Allah`ın huzuruna çıkarak: “Bana hürmet edecek bir toplumun kendisinden çoğalması için Adem`i yarattın. Ama yasakladığın bu meyveyi yemezse nasıl çoğalır ?” der. Bunun üzerine Allah ona: “Bütün emir ve tedbiri senin eline bıraktım” der.¹⁹⁷

Adem`in neslinin çoğalması gayesiyle hareket etmeye başlayan Melek Tâvus Adem`e “Bu buğdayı yedin mi ?” diye sorar. Adem`in, bunun kendisine yasaklandığını söylemesi üzerine buğdayı övücü konuşmalar yapar ve yemesi için onu ikna eder. Buğdayı yiyen Adem`in karnı şişmeye başlar ve tuvalet ihtiyacı ortaya çıkar. Bunun üzerine Melek Tâvus onu cennetten çıkarıp yeryüzüne atar. Aldatıldığını anlayan Adem Melek Tâvus`un yüzüne tükürür. Karnı şişen ve sıkıntı içinde kalan Adem`e Allah bir kuş gönderir. Bu kuş Adem`in vücudunda bir delik(Makat) açar ve Adem rahatlar.¹⁹⁸

¹⁹⁴ S. Kılânî, a.g.e., s. 536,

¹⁹⁵ S. Kılânî, a.g.e., s. 536; Ahmet Turan, a.g.e., s. 78.

¹⁹⁶ S. Kılânî, a.g.e., s. 536.

¹⁹⁷ Mushaf-ı Reş` in 18. gavlinde bu ifade aynen yer almaktadır.

¹⁹⁸ S. Kılânî, a.g.e., s. 536; Ahmet Turan, a.g.e., s. 78.

Yüzüne tükürdüğü için Melek Tâvus Adem`e küser ve onu yalnız bırakır. Uzun bir süre yalnız kalan ve ağlayan Adem, merhamet sahibi Allah tarafından görülür ve bu yalnızlıktan kurtulur. Allah, Melek Tâvus`a onu yalnızlıktan kurtarmak için Havva`yı yaratmasını emreder. Harekete geçen Melek Tâvus Adem`in sol kaburga kemiğinden Havva`yı yaratır.

Melek Tâvus Adem ve Havva`dan kendisine hürmet edecek bir toplum ister. Adem ve Havva çevrelerini inceleyerek hayvanların, kendilerine benzeyen evlat vücuda getirmeleri için çiftleşmelerini ve müşterek faaliyetlerini gözlemlerler. Fakat bunun ardından, doğan yavrunun kime ait olduğu hususunda münakaşaya girerler. Bu tartışmanın artması üzerine Cebrail gelerek soruna son vermek için Adem ile Havva`nın alınlarından birer miktar kanın birer testi içine akıtılmasını sağlar ve beklmelerini ister.¹⁹⁹

Adem`in testisinden bir erkek ve bir kız olmak üzere iki çocuk çıkar. Erkek çocuğu Şehid b. Cerra²⁰⁰, kız çocuğu Mercem-i Nisân`dır.²⁰¹ Bunların birbirleri ile evlenmelerinin ardından Yezdân (Ezdâ), bunun oğlu Merc-i Mirân, bunun oğlu Sabûr, bunun oğlu Nûh ve Nûh`un üç oğlu Şis, Anuş ve Marmış`den bugünkü Yezidiler meydana gelir.²⁰²

Havva, testisinden ağzına kadar haşarat ve pis koku çıkması dolayısıyla hırsından ağlar ve Adem`e küser. Barışmaları ve ardından cinsi temasta bulunmaları yıllar alır. Sonunda Adem ve Havva`nın yüz kırk dört çocuğu olur. Bunların birbirleri ile evlenmeleriyle de Yezidiler dışında kalan soy ve milletler meydana gelir.

¹⁹⁹ Ahmet Turan, a.g.e. s. 79, o da: **Tercüme es-Süryaniyye**, s. 2; M. Nuri, a.g.e., s. 12-13; C. Meşkûr, a.g.e., s. 35-36.

²⁰⁰ Rivayete göre Havva, Adem`in yokluğundan faydalanarak dokuz ay sonra kendi testisini açar. İçinden haşarat ve pis koku çıktığını görür. Adem`in testisini açar, içinde inci gibi parlak ve güzel bir erkek çocuğu olduğunu gördüğü sırada Adem de oraya gelir. Bu duruma kızan Havva öfkesinden ve kıskançlığından testiye eline alarak sallar. Adem müdahale ederek testiye elinden alır. Çocuğun kolayca çıkması için de testiye kırar ve çocuğu çıkarır. Ancak Havva`nın testiye hızla sallamasından dolayı çocuğun dizleri parçalanır. İşte bundan dolayı bu çocuğa Şehid b. Cerra adı verilir. Bu çocuğun daha sonra Cebrail tarafından getirilen bir cennet hurisiyle evlendirilmesinden bugünkü Yezidiler meydana gelir. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 79-80; C. Meşkûr, a.g.e., s. 35-36.

²⁰¹ Mercem-i Nisân; Melek Tâvus`un kanadından yaratılan bir cennet hurisidir. Bkz. M. Nuri, a.g.e., s. 13.

²⁰² M. Nuri, a.g.e., s. 13; Ahmet Turan, a.g.e., s. 80; E. Sever, a.g.e., s. 116-117.

c. Tufan Hadisesi

Yezidi mitolojisinde yer alan tufan, ilahi dinlerdeki Nuh tufanıyla, bazı ufak değişiklikler olsa da neredeyse aynıdır. Tufan, Yezidi olmayanların birbirleri ile alay etmeleri ve diğer milletlerin Yezidilere karşı isyan etmeleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Nuh gemiye, temiz kavmini ve hayvanların birer nevini alır. Tufan, Yezidi olmayanların cezalandırılması maksadıyla başlar ve geminin Irak`ta Sincar dağlarında kayalara çarpmasına kadar devam eder. Geminin kayalara çarpıp büyük bir yara ve su alması Nuh` u çok üzer. Gemi batmakla yüz yüze gelir. Bu esnada ortaya çıkan bir yılan “Bana insan kanından faydalanmak üzere söz verersen sizi boğulmaktan kurtarırım” diye Nuh`a seslenir. Nuh yılan ile bu konuda anlaşır. Bunun üzerine yılan kuyruğunu gemide açılan deliğe sokarak kıvrılır ve deliği kapatarak geminin batmasını engeller. Sular çekildiğinde yılan Nuh`a gelerek sözünü yerine getirmesini ister. Bunun üzerine Cebrail gelerek şöyle der: “Gerçekten sizin kurtulmanız Allah`ın izniyledir, yoksa yılan ve onun yaptığı ile ilgili değildir.” Bunun üzerine Nuh, yılanı yakalayıp ateşe atar. Bu yılanın derisinden, külünden 77 çeşit haşereler (Pireler, bitler, akrepler v.b.) türer.²⁰³

Ayrıca Yezidiler, her bin yılda bir meleklerinin birisinin yeryüzüne indiğine inanırlar. Meleklerin yeryüzüne inmesi, Yezidilere yol göstermek, kanunlar koymak, onların dostlarını, velilerini belirlemek ve zor durumda kalan Yezidiler ile zayıflama pozisyonundaki dinlerini canlandırmak maksadıylaadır. Nuh tufanı da zaten bu nedenle gerçekleşmiştir.²⁰⁴

²⁰³ M.Nuri, a.g.e., s. 13-14; A.İnan, a.g.e., s. 26.

²⁰⁴ A. İnan, a.g.mk., s. 26.

5. Tenasüh-Hulûl (Cennet ve Cehennem Varlığı)

Yezidi inanç sistemi içerisinde cennet ve cehennem kavramlarının olduğunu görmekteyiz. Cennet insanların ödüllendirilmesi, cehennem ise cezalandırılması içindir. Kitab`ul-Cilve`de “Kurallarına uymayanları, varlıkların durumuna ve zamana uygun olarak yalnız bu dünyada değil, diğer dünyalarda da cezalandırırım”²⁰⁵ diye geçen bildiride diğer alemin varlığı ve o alemdeki cezalandırmanın olacağından bahseder. Aynı şekilde Melek Tâvus`un pişmanlığı sonrasında yedi büyük küpü gözyaşlarıyla doldurması²⁰⁶ ve bu yaşların cehennem ateşini söndüreceğine inanmaları cehennem varlığını bize ifade etmektedir.²⁰⁷ Bunun yanında Yezidi kutsal kitaplarında cennet kavramından ve insanların bir sonraki dünyada ödüllendirileceğinden bahseder.²⁰⁸

Tüm bunlar bize Yezidi inancı içinde cennet, cehennem, dünya hayatı, bir sonraki dünya hayatı ve diğer alemde ceza-mükafatın varlığını göstermektedir. Tüm bunlar tenasüh inancı ile ters düşmektedir. Fakat Yezidiler tam bir tenasüh inancı içinde olmasalar da yarı tenasüh diyebileceğimiz bir inanış içindedirler.

Her insanın belirli bir ömrü olduğu ve sonsuza kadar yaşamayacağı kutsal kitaplarında açıktır.²⁰⁹ Dolayısıyla ölen her kişinin tenasüh sonucu dünyaya tekrar dönmesi söz konusu değildir. Fakat Tanrının istediği durumlarda, ölen kişinin dünyaya bir veya birkaç defa gönderilmesi söz konusudur.

Sürekli oluşlarla tedrici bir temizlenmeyi öngören tenasüh inanışı Yezidilik içinde var gibi gözükmektedir. Fakat bu inanışta cennet ve cehennem kavramları söz konusu olamaz. Yezidi kutsal

²⁰⁵ Bölüm III/2

²⁰⁶ Adem cennette yememesi gereken meyveyi kandırılarak yer ve bundan dolayı pişmanlık içinde yüz sene gözyaşı döker. Yezidiler, bu gözyaşlarının cehennem ateşini söndürmek için saklandığına inanırlar.

²⁰⁷ Bu yedi küpün cehennem ateşini söndüreceği vurgulanmaktadır. Yalnız bu, kutsal kitaplarında belirtilen kurallara uymayanların cezalandırılacağı ile çelişki içindedir.

²⁰⁸ Kitab`ul-Cilve bölüm II/1, 4, 11, bölüm III/2, bölüm IV/6, Mushaf-ı Reş 33.

²⁰⁹ Kitab`ul-Cilve bölüm II/11.

kitaplarına baktığımızda ise, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Tanrı, kurallarına uymayanları, isterse bu dünyada isterse öteki dünyada cezalandırabileceğini bildirmektedir. Yine kurallara uyanları alemlerin birinde muhakkak mükafatlandıracağından bahsetmektedir. Dolayısıyla biz, Yezidiliğin içinde bu hususları dikkate alarak tam bir tenasühten bahsedemeyiz. Yalnız, Tanrının istemesi sonucu insanların dünyaya tekrar gönderilmesi ve bazı ilahların yeryüzüne tenasüh vasıtasıyla indiği inancı yer alır, bununla birlikte cennet ve cehennem kavramları da reddedilmemektedir.²¹⁰

Bunun dışında ikinci derecedeki ilahların periyodik olarak bedenlere sirayet ederek yeryüzüne gönderilmesi söz konusudur. Bazı Yezidilerce ilahlığına inanılan Şeyh Adî de bu şekilde yeryüzüne inerek düzenlemeler yapmıştır.²¹¹

B. İbadetleri

Yezidiler yarı tenasüh inancı içerisinde olmakla beraber cennet ve cehennemin varlığına da inanırlar.²¹² Cehennem azabından korunmak, cennet mükafatını kazanmak ve tenasühe inandıklarından tekrar dünyaya gönderilirler ise mevkilerini korumak veya daha iyi bir mevki ile dünyaya gönderilmek için Melek Tâvus`u yüceltirler. Çünkü yüce yaratıcı insanlar, Yezidiler ve dünyanın işleriyle ilgilenmesi için affettiği ve makamını yükselttiği Melek Tâvus`u görevlendirmiştir.

Yezidiler dualarını ve ibadetlerini sessizce, çevreden ve özellikle yabancılardan gizli olarak yaparlar. Hatta her Yezidi kendisini herhangi bir Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi'nin

²¹⁰ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 131; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 314; J. Guest, a.g.e., s. 67.

²¹¹ M. Nuri, a.g.e., s. 15.

²¹² Mushaf-ı Reş 12,17-18, 33, Kitabu'l- Cilve bölüm III/2, bölüm IV/6.

göremeyeceği bir şekilde ibadetini yapmak zorundadır. Siirt`in Beşiri ilçesi Deveboynu köyü fakiri Reşe Toprak, tapınmalarının gizli olması hakkında B.Murat Öztemir`in Yezidiler ve Süryaniler adlı eserinde naklen şöyle demektedir:²¹³ “Yaşadığımız bölge İslam`ın hakim olduğu ve halkın büyük bir çoğunluğunun dindar olduğu bir bölge. Önceden İslam olmayan (müslüman olmayan) herkese kafir dendiği, bize de kafir gözüyle bakıldığını burada tekrar etmeye gerek yok. Oysa kafir; Hüda`nın varlığını kabul etmeyenlere denir. Biz ediyoruz...” Yezidiler, Kitabul`l-Cilve`de yer alan gizlilik emrini²¹⁴ ibadetlerini içine alacak şekilde genişletmekte hatta bu emre uymayanların kafir olduğunu kabul etmektedirler.²¹⁵ Bu nedenle de hac dışında toplu ibadetleri söz konusu olmayıp, toplu ibadetler için de mabet inşa etmemektedirler.²¹⁶

1. Namaz

Yezidilerde namaz bir duadan ibaret olup ferdî ve gizlidir. Şeyh Adî`nin kaldırması nedeniyle²¹⁷ müslümanların kıldığı gibi bir namaz söz konusu olmayıp önemli olan kalp temizliğidir.²¹⁸

Yezidiler güneşin doğduğu sırada **Sabah Namazı** ve battığı sırada **Akşam Namazı** ibadetini yerine getirirler. Namazdan önce eller ve yüz yıkanarak bir nevi abdest almaktadırlar.²¹⁹ Abdest alırken dualar okurlar.²²⁰ Yalnız Yezidilikte okuma-yazma yasak olduğundan bu dualar şifahî olarak öğrenilmektedir. Dualar; Arapça, Kürtçe,

²¹³ B. Murat Öztemir, a.g.e., s. 11.

²¹⁴ Kitabul`l-Cilve bölüm IV/5-9.

²¹⁵ Ahmet Turan, a.g.e., s. 72; M. Nuri, a.g.e., s. 25.

²¹⁶ T. Akpınar, a.g.mk., s. 47; E. Sever, a.g.e., s. 67; B. Murat Öztemir, a.g.e., s. 12; S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 50.

²¹⁷ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 26.

²¹⁸ Ş. Yaltkaya, “**Yezidiler(Ek)**”, Darü`l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sy. 4, s. 274, İstanbul- 1926.

²¹⁹ M. Aydın, a.g.mk., s. 64; İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 24; S. Kılânî, a.g.e., s. 537; A. Özalp, a.g.e., s. 404.

²²⁰ Abdest alırken okudukları dua için sayfa 81`deki “Yezidi Duaları” bölümüne bakınız.

Farsça gibi dillerin karışımından meydana geldiği için Yezidiler arasında bu duaları tam bilenlerin sayısı az olup kaynaklar incelendiğinde çok farklı dualarla karşılaşmaktadır.²²¹

Sabah ibadeti güneşin sarılığı belli olduğunda güneşe dönülerek yapılır. Bu ibadeti, güneş üç adam boyu yükselmeden yapması gerekir.²²² Eller göğüs üzerinde çapraz yapılarak²²³ sabah duası okunur.²²⁴ Dua bittikten sonra üç defa rükuya gidilir.²²⁵ Daha sonra gömleğinin yakası ve toprağa eğilerek güneş ışınlarının değdiği yer öpülür. Ayrıca Şeyh Adî ziyaretگاهını temsil eden bir taş toprağa dikilir ve üç defa çevrilir.²²⁶

Akşam namazını ise güneşin batışı sırasında yine güneşe yönelerek aynı şekilde yerine getirirler. Yalnız akşam namazı içerisinde Güneş Batış Duası okumaktadırlar. 53 beyitten oluşan bu duaya Güneş Duası da denmektedir.²²⁷ Sabah ve akşam namazlarında okudukları dualar uzun olduğundan bir çok Yezidi bu duaları kısa ve öz halinde okumaktadırlar.²²⁸

İbadetlerinde gizlilik esas olduğundan namazlarını kılarken başka dinden olanların kendilerini görmemesine özen gösterirler. Başkalarının yanında ibadet etmek zorunda kalırlarsa ellerini güneşe çevirerek veya güneş ışınlarının vurduğu bir yere değdirerek gizlice ellerini öper, kaşlarına, gözlerine sürerler.²²⁹

Yezidilerin namaz kılarken güneşi kible olarak kabul etmeleri insanların, onların güneşe taptıkları yanılıgısına düşmelerine neden olmaktadır. Aksine Yezidiler güneşe hiçbir şekilde tanrısal bir güç atfetmemektedirler. Yezidiler güneş, ay, yıldız, gibi ışık

²²¹ Ahmet Turan, a.g.e. s. 102.

²²² Torî, **Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik Ve Yezidiler**, s. 58, İstanbul-2000.

²²³ M. Aydın, a.g.mk., s. 64.

²²⁴ Sabah namazında okunan Sabah duası veya Evger duası için sayfa 81'deki "Yezidi Duaları" bölümüne bakınız .

²²⁵ M. Nuri, a.g.e., s. 25; Thomas Menzel, "**Yezidiler**", İ. A., XIII, 419, İstanbul-1986.

²²⁶ Torî, a.g.e. s. 79.

²²⁷ Th. Menzel, a.g.md., s. 419; Ayrıca, Sabah duası, Evger duası ve Güneş duasının dışında Akşam duası dedikleri bir dua daha mevcut olup buna Şehadet duası da demektirler. Bu duayı akşam yatağa girdiklerinde okumaktadırlar. Dua için bkz. "Yezidi Duaları" bölümü.

²²⁸ T. Akpınar, a.g.mk., s. 47.

²²⁹ M. Nuri, a.g.e., s. 25; Th. Menzel, a.g.md., s. 419; E. R. Fıglalı, a.g.md., s. 442.

kaynaklarının Yaraticının tanrısal gücünden meydana geldiği için bu tür ışık kaynaklarını kutsal saymaktadırlar.²³⁰ Zaten Yezidiler de güneşe hürmet ettiklerini ama güneşe tapmadıklarını ifade etmektedirler.²³¹

2. Hac

Yezidilerde önemli ve mecburi bir vazife de hac görevidir. Yezidiler, bu gün Irak sınırları içinde yer alan Laleş`teki Şeyh Adî türbesini²³² ziyaret ederek hac görevlerini yerine getirirler. Şeyh Adî`nin zaviyesinin ve kabrinin bulunması nedeniyle Laleş kutsal bir bölge olarak kabul edilir.²³³

1872 yılında yaşadıkları problem²³⁴ esnasında Yezidi emirlerinin Osmanlı Devleti`ne sunduğu belgelerde de²³⁵ belirtildiği üzere her Yezidi yılda bir defa Şeyh Adî`nin türbesini ziyaret etmek zorundadır. Bu görevi yerine getirmeyen Yezidi kafir olur.

Bu görevi yerine getirmek isteyen Yezidiler her yıl 15-20 Eylül arasında bu bölgede toplanırlar.²³⁶ M.Nuri Beg bazen bu zamanın 20 gün uzatıldığından bahseder.²³⁷

²³⁰ Mesela Yezidiler ateşin bir ışık kaynağı olması dolayısıyla ateşe tükürmez, su dökmezler. Çünkü kendiliğinden var olan Tanrı; kendisinden var olan güneş, ay, yıldız gibi ışık kaynaklarını yarattı.Tanrı evreni yaratırken en yüce kata yükselmeye başlar ve bu esnada kendisinden fıskıran ışık kırıntılarında güneş, ay, yıldız gibi ışık kaynakları yaratır. Bu ışık kaynakları bizzat Tanrı`dan olduğu için kutsal kabul edilmektedir. Ateş de bir ışık kaynağı olması dolayısıyla Yezidilerce kutsal sayılmaktadır. Bkz. Torî, **Kürt Kültür Tarihi**, s. 166, İstanbul-1999; B. Murat Öztelir, a.g.e., s. 4, 11.

²³¹ M. Aydın, a.g.mk., s. 64; Th. Menzel, a.g.md., s. 419; Torî, **Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik Ve Yezidiler**, s. 59-60; B. Murat Öztelir, a.g.e., s. 4.

²³² Şeyh Adî türbesi Irak içinde, Türkiye sınırına 40 km. uzaklıktaki Laleş`tedir. Laleş, Musul vilayetinde Şeyhan nahiyesine bağlı bir bölge olup Musul`un 60 km. kadar kuzeyinde yer almaktadır.

²³³ Ş. Yaltkaya, "**Yezidiler**", Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sy. 3, s. 27, İstanbul-1926.

²³⁴ 1872 yılında Sultan Abdülaziz zamanında Osmanlı Devleti Yezidileri asker almak istemiştir. Yezidi emirler ise, müslümanlar ile birlikte askerlik yapamayacaklarının gerekçelerini sıraladıkları 14 maddelik bir belgeyi devlete sunmuşlardır.

²³⁵ Ahmet Turan, a.g.e., s. 72.

²³⁶ M. Nuri, a.g.e., s. 27; M. Aydın, a.g.mk., s. 66; Th. Menzel, a.g.md., s. 419.

²³⁷ M. Nuri, a.g.e., s. 27.

Bu hac merasimi genel olarak; öncesinde nehirlerde temizlenme, sancakların çıkarılıp yıkanması, sancak etrafında köçek ile kavalların şarkılar söylemesi ve dans ile tavafı, kutsal çamurdan para karşılığı alınması, mukaddes kabul edilen mezarlarda mum ve kandiller yakılması, gece ilahiler söylenmesi, zikirler yapılması, özel bir beyaz öküzün kurban edilip etinin dağıtımı ve özel yapılmış yemeklerin yenmesi şeklinde gerçekleşir.

Şeyh Adî türbesinin bulunduğu vadi tamamı itibari ile kutsal sayıldığı için buraya kirli elbise veya bedenle girmek günah kabul edilir.²³⁸ Bu nedenle vadinin dik yamaçları görüldüğünde yakında bulunan bir nehirde erkekler ve kadınlar, ayrı ayrı yerlerde bedenlerini ve elbiselerini temizlerler, en güzel elbiselerini giyerler. Daha sonra toplanıp Şeyh Adî türbesine doğru ilerlerler. Etrafı meşe ve palamut ağaçları ile çevrili dağ eteğinde bulunan Şeyh Adî türbesi görüldüğünde Yezidiler çıplak ayakla yürümek zorundadırlar.²³⁹ Şeyh Adî türbesine ulaştıklarında Yezidiler kendileri için ayrılmış özel bölümlere²⁴⁰ yerleşirler. Yezidi şeyhler, özel olarak kurban edilecek öküzden önce, buraya kadar gelen Yezidi halkı için kurbanlar kestirip etlerini dağıtırlar.²⁴¹

Daha sonra Yezidiler, türbe içerisinde Hazine-i Rahman denilen odada saklanan büyük sancakları çıkarıp türbe yakınındaki bir nehirde yıkarlar.²⁴²

Yıkanan sancaklar bir yere dikilip halk etrafında toplanır. Kavallar ve köçekler dans ve ilahiler eşliğinde bu sancakları tavaf ederler. Ayrıca, burada sancakları yıkandığı su ile karıştırılmış olan çamurdan bir miktarını para karşılığı her Yezidi alır.

Yezidilerin hac içerisinde yerine getirdikleri önemli bir noktada kutsal ateşlerin yakılması ve o gecenin ilahilerle, ayinle

²³⁸ A. H. Layard, a.g.e., s. 197, 199.

²³⁹ M. Aydın, a.g.mk., s. 66.

²⁴⁰ Her Yezidi bölgesine veya aşiretine ayrılmış kabaca yapılmış evler veya türbe etrafında, vadinin yamaçlarında alanlar mevcuttur. Bu alanlar, geldikleri yörenin adı ile anılmakta ve Yezidiler bu alanlarda konaklamaktadırlar.

²⁴¹ A. H. Layard, a.g.e., s.197-202.

²⁴² M. Nuri, a.g.e., s. 28.

geçirilmesidir. Akşam vakti hava kararmaya başladığında bu işle görevli olan şeyh ve fakirler ellerinde kandiller, pamuk fitilleri ve yağ çömleği ile türbeden çıkarlar. Görevleri; ilahiler eşliğinde müsait olan her yere (türbe içinde veya dışarıda müsait olan her yere) kandiller yerleştirip yakmaktır.²⁴³ Susam yağı veya diğer bitki yağları dolu kandillerin kutsallığına ve şifalı olduğuna inanan Yezidiler onun ateşine ve ışığına önem verirler.²⁴⁴ Yezidiler sağ ellerini yanan kandil ateşinden geçirerek, kutsal ateşle temizlenmiş olduğuna inanarak kaşlarına sürer sonra dudaklarına götürürler. Küçük çocukları olanlar aynı şekilde bu ateşle çocuklarını kutsarlar. Hatta bu kandillerin ateşlerinin oluşturduğu isler bile kutsal kabul edilip buralara ellerini sürer ve öperler. Bu törenden bir müddet sonra, gecenin karanlığı bastırıldığında şeyhlerin önderliğinde kavalların flüt, tef ve zil sesleri arasında söylenen ilahilerle bir ayin düzenlenir. Söylenen ilahilere köçekler dansları ile eşlik ederler. Toplanan Yezidiler ise şeyhlerin ilahileri, kavalların çalgıları, köçeklerin dansları ile coşarak ayine iştirak eder ve kendilerinden geçinceye kadar devam ederler.²⁴⁵

Bu ayinler kutsal vadiye yeni gelen Yezidi aşiretleri için son üç güne kadar devam eder. Son üç güne girildiğinde ise şeyhler, pîrlar ve diğer din adamları kutsal kabul edilen bir beyaz öküzün²⁴⁶ kesimi için toplanırlar.²⁴⁷ “Kalduş” adı verilen bu öküzler büyük bir kazanda pişirilir. Yezidi gençleri ellerini dirseklerine kadar kazana sokup pişen öküz etini çıkarmaya çalışır. Eğer bu esnada yanmanın etkisiyle ölenler olursa onlar evliyadan kabul edilir. Kesilen bu kurbanın etinden “Harise ve Sevdik” denilen yemekler yapılır. Bu yemeklerden ve etlerden azar azar Yezidilere dağıtılarak bunun karşılığı para toplanır.²⁴⁸ Böylece hac ibadeti tamamlanmış olur.

²⁴³ Th. Menzel, a.g.md., s. 419; Ahmet Turan, a.g.e., s. 105; B. Murat Öztemiz, a.g.e., s. 19-20.

²⁴⁴ A. H. Layard, a.g.e., s. 203.

²⁴⁵ A. H. Layard, a.g.e., s. 204-205; B. Murat Öztemiz, a.g.e., s. 19-20.

²⁴⁶ A. H. Layard, a.g.e., s. 203.

²⁴⁷ Şeyh Şems için adanmış olan beyaz öküzler kutsal kabul edilir ve türbe yakınında yapılmış bir ahırda yetiştirilirler. Adak olarak kabul edilen bu beyaz öküzler büyük festivallerde kesilir ve etleri yoksullar arasında dağıtılır.

²⁴⁸ M. Nuri, a.g.e., s. 28; Th. Menzel, a.g.md., s. 419.

Yezidilerin hac ibadetini yaptıkları Laleş vadisinde kutsal kabul ettikleri mekanlar da mevcuttur. Sanki, müslümanların Mekke`de kutsal saydıkları yerlere karşılık Yezidiler, bu vadede kendilerine kutsal mekanlar edinmişlerdir. Mesala Şeyh Adî türbesini Kâbe gibi kabul etmektedirler. Arafat diye anılan bir dağ, Safa ve Merve tepelerine karşılık olarak da “Cerime ve Berime” mevcuttur.²⁴⁹ Ayrıca Şeyh Adî türbesinin bulunduğu vadinin dik yamaçlarındaki geçitler, darlığı ve geçme zorluğundan dolayı “Sırat Köprüsü” olarak adlandırılmaktadır.²⁵⁰

Şeyh Adî türbesinde Yezidiler`ce kutsal kabul edilen bir de su mevcuttur. Bu su, “Kaniya Sipî” veya “Beyaz Çeşme” denilen bir kaynaktan “Havzatu’l-Kebir” denilen bir sarnıca akar. Bu sarnıcın suyuna “Zemzem” derler. Yeni doğmuş Yezidi çocukları bu su ile vaftiz edilmektedir.²⁵¹

Ayrıca Laleş vadisinde Şeyh Adî türbesine bitişik binalar mevcut olup bunlardan her biri bir Yezidi büyüğünün adına yapılmıştır.²⁵² Bunların içinde dört önemli makam vardır ki bunları ziyaret etmeyen Yezidi`nin haccının kabul olmayacağı bile söylenmektedir.²⁵³ Bu yerler şunlardır:

Asılı Karataş²⁵⁴

Zemzem

Mihar (Zemzem suyunun bulunduğu mağaranın üst kısmına verilen ad.²⁵⁵)

Beyaz Çeşme

Yezidilerce, hac içinde Laleş vadisinde şarap içmek, hayvan öldürmek, ağaçlara zarar vermek, cinsel ilişkiye girmek²⁵⁶ kesinlikle yasaktır.

²⁴⁹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 105; M. Aydın, a.g.mk., s. 66.

²⁵⁰ Th. Menzel, a.g.md., s. 419.

²⁵¹ Th. Menzel, a.g.md., s. 419; M. Nuri, a.g.e., s. 32.

²⁵² Bu binalardan bazıları; Şeyh Fahreddin kapısı, Şeyh Şems kubbesi, Pîrlerin başkanı Hasan Mema binası, Hızır ve İlyas binası gibi.

²⁵³ Torî, a.g.e. s. 120.

²⁵⁴ Zemzem suyunun bulunduğu binanın iç kısmında asılı olarak bulunan Karataş`a haccı eksiksiz yerine getirmek isteyen her Yezidi elini değıdirmek zorundadır. Renginden dolayı buna “Hacer-i Esved” de denir.

²⁵⁵ Torî, a.g.e., s. 121.

²⁵⁶ M.Nuri, a.g.e., s. 28.

3. Oruç

Yezidilerde iki çeşit oruç vardır. Bunlar; Yezidi halkının tuttuğu genel oruç ve Yezidi din adamlarının tuttuğu özel oruçtur.

Genel oruç; aralık ayı içerisinde tutulmaktadır. Bu oruç aralık ayının hemen başında²⁵⁷ 3. 4. ve 5. günlerinde tutulur.²⁵⁸ Bu oruç Güneş Bayramı (İda Roza) öncesinde tutulur.²⁵⁹

Bu orucu akıl-baliğ olan her erkek ve kadın tutmak zorundadır. Oruç sabahleyin güneşin sarılığının görülmesiyle başlar ve akşam gün battıktan sonra sona erer.²⁶⁰ Oruç esnasında sabahtan akşama kadar yemek-içmek, cinsel ilişkide bulunmak yasaktır. Ancak herhangi bir oruçluya bir şey ikram edilirse geri çevrilmez yenir veya içilir. Ayrıca oruçlarını şarapla açmak da adetlerindedir.²⁶¹

Ahmet Turan bazı Yezidi bölgelerinde orucun farklı zaman diliminde tutulduğundan bahseder. Bazı bölgelerdeki Yezidiler, aralık ayının ilk Pazartesi gününden itibaren üç gün süre ile oruç tutar, dördüncü gün orucunu bozarak bayram yapar. Bu bayrama “Şeyh Şems Bayramı” denir. Bu haftanın beşinci, altıncı ve yedinci günleri oruç tutmaz. Hafta başı pazartesi gününden itibaren üç gün daha oruç tutar, dördüncü günü orucunu bozarak bayram yapar. Bu bayrama da “Şeyh Sîn Bayramı” denir. Yine bu haftanın beşinci, altıncı ve yedinci günleri oruç tutmaz. Hafta başı pazartesi gününden itibaren üç gün daha oruç tutar, dördüncü günü orucunu bozarak

²⁵⁷ S. Kılânî, a.g.e., s. 537; M. Nuri, a.g.e., s. 24; M. Aydın, a.g.mk., s. 64; E. R. Fiğlalı, a.g.md., s. 442; H. Başbuğ, a.g.e., s. 103; M. Bilge, a.g.e., s. 51.

²⁵⁸ Orucu tutma zamanı olarak aralık ayının ilk Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 103; Ahmet Taşğın, “Anadolu’da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezidiler”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi 23-28 Ekim Ürgüp/Nevşehir-2000, s. 735, Ankara-2001.

²⁵⁹ Güneş Bayramı Yezidilerin önemli bir bayramı olup aralık ayı içerisinde kutlanır. Oruç bu bayramdan önce üç gün olarak tutulur.

²⁶⁰ Torî, a.g.e., s. 80.

²⁶¹ M. Nuri, a.g.e., s. 24-25.

bayram yapar. Bu bayrama da “Sultan Yezid Bayramı” denir. Böylece dokuz gün oruç tutarlar.²⁶²

Yezidilerin neden üç gün oruç tuttıklarına dair bazı yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlardan biri şöyledir: Yezidi inancına göre Allah kutsal kitapta üç gün oruç tutulmasını emretmiştir. Buna göre Kürtçe yazılan “se” kelimesi müslümanlar tarafından “sî” olarak yani otuz olarak anlaşılmış olup doğrusu üç gündür. Başka bir yorum ise; Kur`an-ı Kerim`deki bir ayetten yola çıkılarak yapılmaktadır. “Kim bir iyilikle gelirse ona on katı verilir. Kim de bir kötülükle gelirse yalnızca onun karşılığı ile cezalandırılır.” (Enam suresi,160) ayetine dayanarak Yezidiler, tuttıkları üç günlük orucun Allah katında otuz olarak kabul olacağına inanırlar.²⁶³

Ayrıca, Yezidi orucu da dedikleri bu genel orucun dışında Yezidiler Hızır-İlyas Bayramı için de oruç tutarlar. 18 Şubat`ta kutlanan Hızır-İlyas Bayramı`nı karşılamak için üç gün öncesinde oruç tutmaktadırlar.²⁶⁴

Özel oruç ise sadece Yezidi din adamlarının tuttıkları seksen günlük bir oruçtur. Bu orucu üç aşamada tutarlar. Orucun yirmi günlük kısmını aralık ayında, yirmi günlük kısmını ise temmuz ayında tutarlar. Hac için 15-20 Eylül tarihlerinde Şeyh Adî türbesinde bulunan Yezidi din adamları hac ibadeti esnasında üç gün daha oruç tutarlar. Geri kalan kısmı ise dönüşlerinde tutarak oruçlarını seksen güne tamamlarlar.²⁶⁵

4. Zekat

Bir nevi kast teşkilatı görülen Yezidi toplumunda din adamları çok büyük itibar görmektedir. Yezidi halkı, hac, namaz vb. yerine

²⁶² Ahmet Turan, a.g.e., s. 103; B. Murat Özt Demir, a.g.e., s. 12-13.

²⁶³ S. Kılânî, a.g.e., s. 537, Th. Menzel, a.g.md., s. 419.

²⁶⁴ M.Aydın, a.g.e., s. 64; Torî, a.g.e., s. 80.

²⁶⁵ S. Kılânî, a.g.e., s. 537; Th. Menzel, a.g.md., s. 419; Ahmet Turan, a.g.e., s. 103-104; E. R. Fıglalı, a.g.md., s. 442; Torî, a.g.e., s. 80; H. Başbuğ, a.g.e., s. 103; A. Özalp, a.g.e., s. 404.

getirdikleri ibadetlerinde itibar gösterdikleri bu din adamlarına bağış yapmayı dini vecibe mantığıyla yerine getirirler. Yezidilikte zekat da böyle bir dini vecibedir ve buna “rısım” denilmektedir.²⁶⁶

Bu vecibeye göre müridler, yani Yezidiliğe inanan halk, gelirlerinin % 10 unu Şeyhlere, Şeyh yok ise gelirlerinin % 5 ini Pîrlere, Fakirlere ve Peşimamlara, % 2,5 unu da Mürebbilere verirler.²⁶⁷ Bu gün yurdumuzda yaşayan Yezidilerin bu rakamlardan haberi olmayıp din adamlarına; doğumda, sünnette, evlenme törenlerinde, cenaze merasimlerinde, bayramlarda, mahsul zamanlarında, mal satışlarında vb. birçok durumda ellerinden geldiği kadar yardımda bulduklarını söylemektedirler. Günümüzdeki Yezidi din adamları maddi zayıflık içinde bulunan halktan para almak yerine hayvancılık veya ziraatla uğraşarak ihtiyaçlarını giderme yolunu tercih etmektedirler.²⁶⁸

5. Yezidi Bayramları

Kutsal kitapları gereğince cumartesiye dinlenme günü olarak kabul eden Yezidilerin dini ve folklorik olarak kutladıkları bir çok bayram mevcuttur.

Yezidiler dini bayramlarını ibadetlerinin bir parçası olarak görürler. Bayramlara katılmak, neşelenmek, eğlenmek veya bazı ritüelleri yerine getirmek dini bir zorunluluktur. Hatta bazı bayramlara katılmayanlar dinden çıkmış kabul edilirler.

Yezidilerin diğer bayramları ise folklorik tarzlar içermekte olup bölgede yaşayan diğer halkların, din mensuplarının da (Hıristiyan veya Müslümanların) kutladıkları bayramlardır. Bu bayramlara

²⁶⁶ Torî, a.g.e., s. 69.

²⁶⁷ A. Özalp, a.g.e., s. 404.

²⁶⁸ Ahmet Turan, a.g.e., s. 105.

katılmak, Yezidi dininin bir emri olmayıp örf-adetleri, gelenekleri nedeniyle gereklidir.

a. Yezidi Dini Bayramları

Yezidilerin önem verdikleri dört dini bayramları vardı

a1. Yeni Yıl Bayramı

Sar-i Sâl, Sarsâlî veya Sarsâliya²⁶⁹ da dedikleri bu Yeni Yıl Bayramı Yezidilerin en büyük bayramıdır. Nisan ayının ilk çarşamba günü kutlanmaya başlanan bayram on üç gün sürer.²⁷⁰ Yezidilerin yüce ilahı bu gecede arş üzerine gelerek tüm canlıların o yılki kaderini tespit eder, belirler. Kutsamış olduğu diğer ilahlara da yanına gelmeyi emreder ve onların arasından tenasüh yolu ile yeryüzüne inecek olanı seçerek emirlerini ona verir.²⁷¹ Akabinde Melek Tâvus ve diğer meleklerin yeryüzüne inmesi, her şeyi yönetimi altına alması ve gece boyunca bereket dağıtmaları söz konusu olup bu, nisan ayının ilk çarşambası gerçekleşir. Yezidiler bu güne “Kara Çarşamba” derler.²⁷² Bu önem arz eden hadiseleri Yezidiler, bayram coşkusuyla kutlamaktadırlar.

Yezidiler yaşadıkları her köyde ve yerleşim birimlerinde bu bayramı kutlamaya çalışmaktadır. Yeni Yıl Bayramı, kutsal Laleş`in doğusundaki Başika ve Bahzani köylerinde çok coşkulu geçmektedir. Emir ve ailesinin refakat ettiği Baba Şeyh töreni başlatır. Emir ailesinin atalarından olan Melki Miran`ın türbesi ve diğer türbeler ziyaret edilmektedir. Buralarda uzun dualar okunduktan sonra Melek Tâvus heykellerinden biri köy meydanına getirilerek üzerindeki örtünün açılmasıyla şenlikler başlar. Bayram boyunca eğlenceler,

²⁶⁹ Bu kelimeler Kürtçe “Yeni Yıl” anlamına gelmektedir.

²⁷⁰ Th. Menzel, a.g.md., s. 419; A. İnan, a.g.mk., s. 29; E. Sever, a.g.e., s. 67; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315.

²⁷¹ A. İnan, a.g.mk., s. 30, 32; Ahmet Çelik, **Yezidiler (Dün-Bugün)**, s. 15, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, Ankara-1977.

²⁷² Ahmet Turan, a.g.e., s. 109.

yarışmalar düzenlenmektedir. Sincar dağlarındaki tören ise Hilmeran tepesindeki şerafeddin türbesi çevresinde başlar. Diğer bölgelerde de benzer törenler yapılmaktadır.²⁷³

Burada dikkat çeken bir husus Yezidilerin bayram için ön hazırlık yapmalarıdır. Aile mezarları toplu olarak ziyaret edilerek mezar taşlarının üzerine yolu oradan geçenlerin yemesi için, içinde kuru üzüm, yumurta, kuru incir ve çeşitli çöreklerin bulunduğu tepsiler konmaktadır.²⁷⁴ Yezidi kızlar kırmızı çiçekler toplayarak evlerin kapılarını süslemekte, (Bu, evde yaşayanların vaftiz edildiklerine delalet etmektedir.) akşam ise sevinç ateşleri yakılmaktadır.²⁷⁵

Ayrıca her Yezidi bu bayramda evinde et bulundurmalıdır. Zengin ise kuzu veya dana, fakir ise tavuk veya benzer bir hayvan kesmektedir. Bunların eti Yeni Yıl Bayramı arifesi akşamı pişirilir. Bayram sabahı kadınlar çevredeki fakirlere bu yemekleri dağıtmaktadırlar. Aynı şekilde mezarlarda yemekler dağıtılmakta, kavallar eşliğinde törenler düzenlenmektedir. Kavallar bu törenlerde sadaka toplamaktadırlar.²⁷⁶

Nisan ayının ilk haftası evlenmek, yeni ev yapmak, alış-verişle uğraşmak, tarlada, bağda, bahçede çalışmak ve ilk çarşamba günü banyo yapmak yasaktır.²⁷⁷

a2. Yaz Bayramı

Temmuz ayının 18`inde başlayıp 21`ine kadar üç gün süren bu bayram, sadece Laleş`te kutlanmaktadır. Sadece Yezidi din adamlarının tutmuş olduğu seksen günlük özel orucun kırkınıcú gününün tamamlanmasıyla bayram başlar. Yezidiler bu orucu, şeyh Adî`nin kırk gün yazın kırk gün kışın oruç tutmasıyla

²⁷³ J. Guest, a.g.e., s. 77; E. Sever, a.g.e., s. 68; Torî, a.g.e., s. 78.

²⁷⁴ J. Guest, a.g.e., s. 77; E. Sever, a.g.e., s. 67; Torî, a.g.e., s. 77.

²⁷⁵ A. İnan, a.g.mk., s. 29; M. Aydın, a.g.mk., s. 65.

²⁷⁶ A. İnan, a.g.mk., s. 29.

²⁷⁷ Ahmet Turan, a.g.e., s. 109.

ilişkilendirirler. Bu nedenlerle bu bayrama Yaz Bayramı (Çeşna Havini) dedikleri gibi Şeyh Adî Bayramı, Kırkgün Bayramı veya Fakir Bayramı da demektedirler.²⁷⁸

Ancak bugün Türkiye ve diğer ülkelerde yaşayan Yezidilerin din adamlarından olan Fakirler, oruçlarını kırka tamamladıktan sonra Laleş`e Şeyh Adî türbesini ziyarete gidemediklerinden, seksen gün oruç tuttuktan sonra bölgelerinde bu bayramı kutlamaktadırlar. Hatta bugün Fakirler`in çoğu bu orucu tutamadıkları halde, bu bayramı kutlamaya devam etmektedirler.²⁷⁹

a3. Cemaat Bayramı

Şeyh Adî`nin bir araya getirdiği ilk cemaatin anısına 6-13 Ekim tarihleri arasında kutlanan bu bayrama katılmak Yezidi inancına göre farz sayılır ve her Yezidi için bir borçtur. Yedi gün süren Cemaat Bayramı, 19.yüzyıla kadar 23-30 Eylül arasında, 19.yüzyılda 5-12 Ekim arasında, 20.yüzyılda ise 6-13 Ekim arasında kutlanmaktadır. Bu bayram genellikle Şeyh Adî türbesini ve bu türbenin etrafında bulunan diğer türbeleri ziyaret etme şeklinde kutlanmaktadır. Çeşitli aşiretleri temsil eden çok sayıda heyet, eğer politik ve ekonomik koşullar el veriyorsa bayram için Laleş`e gider. Buraya gidemeyenler bu bayramı köylerinde kutlamaktadırlar.²⁸⁰

Türbeyi ziyarete gelen Yezidiler için “Simât” adı verilen bir yemek pişirilerek orada bulunanlarla birlikte yenir. Daha sonra Şeyh Adî`nin üzerine oturarak vaaz ettiğine inanılan sarı bronzdan yapılmış tahtının²⁸¹ dikilmesine geçilir. Cemaat Bayramı geldiğinde Şeyhan Emiri bir yarışma ile bu tahtın dikilmesini emreder. Yezidiler onu dikmenin şerefi üzerine yarışır. Bu yarışma başladığı zaman çalgıcılar çalmaya, davullar vurmaya, kadın-erkek Yezidiler bu tahtın etrafında dönmeye başlarlar. Parayı en fazla veren aile reisi bu tahtı

²⁷⁸ J. Guest, a.g.e., s. 77; Torî, a.g.e., s. 78; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315; E. Sever, a.g.e., s. 68.

²⁷⁹ Ahmet Turan, a.g.e. s. 112.

²⁸⁰ J. Guest, a.g.e., s. 78; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315; E. Sever, a.g.e., s. 68; S. B. Yalkut, a.g.e., s. 54.

²⁸¹ Buna Kürtçe “Burşebâki” denir ve Şeyhan`da özel bir muhafızın evinde korunmaktadır.

orada kutsal kabul ettikleri ağaçlardan birine bağlamaya çalışır. Tahtı dikme işi başarılı da başarısız da olsa bunu, gelecek seneye bolluk ve bereket sağlayacağı şeklinde yorumlarlar. Bu dikmenin ardından orada bulunan Yezidiler bu tahta ellerini sürmek ve onu öpmek için çabalarlar. Bu dini bir zorunluluktur. Şeyh Adî'nin tahtının dikilmesinden sonra Yezidiler ertesi gün türbenin çevresindeki tepelere tırmanırlar. Daha sonra ilahiler eşliğinde “Dibke” dedikleri bir oyunu oynayarak aşağıya inerler. Bu sırada Şeyhan Emiri bir öküz kestirir ve bunun etiyle yemek hazırlanır. Şeyh Adî'nin kırk öğrencisinden biri olduğu söylenen Fahri Cilmire'nin anısına bir yemek ziyafeti verilir.²⁸² Bayram, türbe içerisindeki Zemzem suyunu içme, bu su ile yıkanma hatta hayvanlarını yıkama ile sona erer. Tüm bunları yerine getiren Yezidiler, bu bayram vesilesiyle hata ve günahlarının affedildiğine inanmaktadırlar.²⁸³

a4. Doğum Bayramı

Aralık ayı içerisinde, Yezidilerin Güneş Bayramı (İda Roza) veya Şeyh Şems Bayramı diye isimlendirdikleri ve her Yezidi'nin üç gün oruç tuttuğu bayramlarından bahsetmiştik.²⁸⁴ Bu Güneş Bayramı orucunun akabinde Yezid b. Muaviye'nin doğduğu günün anısına kutladıkları bir bayramları bulunmaktadır. Buna Doğum Bayramı, Yezid Bayramı (Ezid Bayramı) veya Sultan Yezid (Ezi) Bayramı da denmektedir. Bir gün süren bu bayram büyük bir festivalle kutlanır.²⁸⁵

b. Yezidi Folklorik Bayramları

Yezidilerin kutlamış oldukları bir kısım bayramlar, bizzat kendi dinlerinin emri olmayıp bölge halklarının kültürleri içerisinde benzer

²⁸² Bu yemeğe “Simât-ı Cilmire” denmektedir. Hatta bu bayram bu yemekten dolayı Simat-i Cilmire Bayramı olarak da anılmaktadır. Bkz. S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 54.

²⁸³ Ahmet Turan, a.g.e. s. 110-111.

²⁸⁴ Bkz. II. Bölüm, s. 74-75.

²⁸⁵ M.Aydın, a.g.e., s. 65; J. Guest, a.g.e., s. 79; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315; B. Murat Öztelir, a.g.e., s. 13; E. Sever, a.g.e., s. 75.

şekillerde var olan, kutlanan bayramlardır. Bu bayramlar Yezidilerin var oldukları bölgelerde yaşayan diğer halkların veya dinlerin özünden çıkmış zamanla bölge kültürlerine çeşitli şekillerde sirayet etmiş folklorik uygulamalardır. Bu nedenle, bu bayramları Yezidi Dini Bayramlarından ayırma gereksinimi duyduk.

b1. Hızır-İlyas Bayramı(Hıdrellez)

Şubat`ın 18`inde kutladıkları, öncesinde üç gün oruç tuttıkları bir bayramdır. Hıdrellez olarak da bilinmektedir.²⁸⁶

b2. İsa Bayramı

Hıristiyanların paskalya kutlamalarını andıran bir bayramdır. 25 Aralık`ta kutlanmaktadır. Bazı Yezidiler bu bayramın Şeyh Adî`nin doğum günü münasebetiyle kutlandığını söylemektedirler. İsa bayramı (İda İsa) dedikleri bu günü “Bülende Bayramı” diye de anmaktadırlar.

6. Yezidi Duaları

Yezidiler, ibadetlerini ve birtakım ritüellerini yerine getirirken bazı dualar okumaktadırlar. Bu dualar, okuma-yazma yasak olduğundan şifahî olarak öğrenilmektedir. Yezidi duaları; Arapça, Kürtçe, Farsça gibi dillerin karışımından meydana geldiği için Yezidiler arasında bu duaları tam bilenlerin sayısı az olup kaynaklar incelendiğinde çok farklı dualarla da karşılaşılmaktadır.²⁸⁷

²⁸⁶ J. Guest, a.g.e., s. 79.

²⁸⁷ Ahmet Turan, a.g.e. s. 102.

a. Abdest Duası

Yezidiler namazdan önce eller ve yüzü yıkayarak bir nevi abdest almaktadırlar.²⁸⁸ Abdest alırken de şu duayı okumaktadırlar.²⁸⁹

“Şeyhim şeyh Hasan, Pîrim Hasin Maman. Ey dostlarım, yakınlarım, akrabalarım, dinim Şeyh Şerafeddin ve mezhebim Şeyh Şems`tir. Derecem Melek Şemseddin ve feryadım Şeyh Şems`tendir. Mezhebim Yezid, Şeyhim, mevlam, derdim ve dermanım. Yol göstericim, ustam tek Hüdâ`dır taptığım, Melek Tâvus`tur imanım. Sabah biter ve akşam gelir ve iki cellat sureti bana gözüdür. Cellatlar ben miskin ve dinimin şahadetini sorarlar. Dinimin şahadeti: Allah birdir ve Melek Tâvus onun sevgili meleğidir... Laleş`teki büyüklere selam olsun. Selam sana ey Laleş ehli! Selam olsun Kafe`ye, mağara`ya, cirime, birime ve kubbelerin ilahına. O Ezidhaneye ki başlar o yere secdeye gider, kible telakki edilir. Şeyh Hadi`nin türbesi imamımızın evidir, Nasrettin canımızın celladıdır. Şeyh Hadi gerçek padişahımız ve Şeyh Hasan evimizin aydınlığı, çırasıdır. Melek Tâvus adına ve Şeyh Hadi`nin hırkasına şahadetimiz vardır. Aileme minnettarım. Ve o kimseler kördürler ki, bu isimleri her daim hürmetle anmayı ihmal ederler. Rahman kürsüsü tan yerindedir. Haccımız kaf ve mağaralı olup pencerelidir. İşte orasıdır Şeyh Hadi ve sair muhterem zevatın yeri. Rahman kürsüsünün yönü göğe doğru ve beyaz çeşmelerle çevrilidir. Orası Sultan Yezid`in mekanıdır ve sünnetleri tasdik merciidir. Ön cephesi karadır. Haccımız kafe, mağara ve beyaz çeşmedir. Orası Sultan Yezidî`nin mekanıdır, hürmetle tavaf olunur. Sünniyim, sünniyim ve kutsal bir incinin eseriyim. Beyaz çeşmenin bekçisiyim, büyük şeyhin müridiyim. Sultan Yezid için kurbanlık koyunum. Elhamdülillah bu din ve erkandan razıyım. Laleş`i nuraniye gittim ve çifte kubbe mevkiine secde ettim. Melek Tâvus ismine iman getirdim, ya Şeyh Hadi biz bilmeyiz, her şeyi bilen sensin.”

²⁸⁸ M. Aydın, a.g.mk., s. 64; İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 24; A. Özalp, a.g.e., s. 404.

²⁸⁹ Abdest alırken okudukları dua İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 25-26`dan naklen.

b. Sabah Duası

Yezidiler sabah namazında Sabah duası veya Evger duası okumaktadırlar. Sabah duası Arapça, Kürtçe karışımı bir dua olup şu şekildedir:²⁹⁰

“Ya Rabbi, Sen Hüdâ`sın. Sen Ezdâ`sın, sen övgü ve medih sahibisin. Tertemiz ve günahsızsın, bin bir isim sahibisin; Hüdâ ismin bu isimlerin en şirini, en güzelidir. Ya Rabbi sen daimsin, sen kadimsin, yeri göğü yaratansın. Bütün dertlere sen Hekimsin. Ya Rabbi sen şefkatsin, şefkatlisin yer ve göğün sahibisin. Bütün dertlerin dermanısın. Ya Rabbi Şeyh Şems ve Güneşin, Melek Şeyh Hasan ve Âdân`ın, Şeyh Ebubekir ve Kâtân`ın hatırı için bizi bağışla! Ya Rabbi amin, amin dinin mübarek ve huzur doludur. Şeyh Hasan Hüdâ`nın sevgilisi ve kuludur. Dinin kuvveti Şemseddin, Nasreddin, Secâeddin, İmâdeddin, Bâbâdin, Melek Fahreddin ve Şeyh Hasan`dır. Şeyh Adî, evvelden ahire kadar vardır ve rahmet saçır. Sultan Yezid hayır kapılarını açar ve şer kapılarını kapar. Elhamdülillah, Huda`ya ve alemin Rabbine olsun. Güneşin kızıllığı zahir olmadan Melek Emin orada olur. Evlerden evlere kadar Şeyh Şems`tir veren o aydınlığı, Şeyh Şems`imi aydınlıktan ayrı düşünemem, dereceden dereceye kadar Şeyh Şems`tir veren aydınlığı, Şeyh Şems`imi hac yerine tavaf ederim. Sütundan sütuna kadar kırk anahtar hazinede Şeyh Şems onları marifetli ve ölüye hürmet edene dağıtır. Şeyh Şems`imin mührü göklerden ayağa kadar dolaşır. Baştan ayağa kadar Şeyh mührü dağılır. Şeyh Şems`imden ümidimi asla kesmem. Ya Şeyh Şems, bizle zaten taltif edilmiş bir nesebiz. Hareketlerimizde bir hayır kapısı bir aydınlık isteriz. Sünniler ki takatsiz ve güçsüzdürler. Şeyh Şems`ten aman dilerler. Şeyh Şems nurdur ve Melek Hasan gafurdur. Din ve imanımızı bize açıkla senden kabulüz. Şeyh Şems`im güzeldir, fakirlere kısmet ve vazifelerini vermiştir. Şeyh

²⁹⁰ Sabah namazında okudukları dua İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 26-27`den naklen.

Şems`imi aydınlıktan ayrı düşünemem. Şeyh Şems`im nurdandır, altın tahttan kaididir ve kudret asası elindedir. İyiliğin ve cennetin anahtarı elindedir. O kişiyi yetmiş bin kez kıskanırız ki gerçek Yezididir. Huda ve Şeyh Şems o kişiye yardımcıdır...”

c. Güneş Batış Duası

Yezidiler akşam namazı içerisinde ise Güneş Batış Duası okumaktadırlar. 53 beyitten oluşan bu duaya Güneş Duası da denmektedir.²⁹¹ Sabah ve akşam namazlarında okudukları dualar uzun olduğundan bir çok Yezidi bu duaları kısa ve öz halinde okumaktadırlar.²⁹² Bu dua şu şekildedir :²⁹³

“Ya Huda bizi güneş doğumu ve gün batımının keremi, bizi analık ve Beyazdaki kırk civanmerdin hatırı için bağışla. Ya Rabbi beni ve bütün Yezidileri kazadan ve beladan esirge. Ya Rabbi bizi yer, gök, öküz balığı ve kürsü ayetine bağışla. Ya Rabbi bizi levh ve kalem, Adem-Havva sırrı ve İsa b. Meryem`in yüzü suyu hürmetine bağışla. Sen, dünya ve diyanetimizden, ahvalimizden her zaman haberdarsın. Ya Rabbi bizi cennet, buğday ağacı, zezem suyu, mağara, Beyt-el Far`daki kırk civanmert için din ve diyanetimizde bu gece vakti bir aydınlık lütfet. Ya Rabbi bizi felek ve çark hatırına, huri ve melek hatırına on dört tabakanın sahibi sırrı Melek-i Tâvus hatırı için bağışla. Ya Rabbi bize, din ve diyanetimize bu akşam vakti bir çıkış kapısı göster. Ya Rabbi bizi beyaz inci, perilerin padişahı ve sultan Yezidin nefesi hatırına bağışla. Ya Rabbi din ve diyanetimize bir ışık göster. Ya Rabbi bizi sarı inci hatırı için bağışla. Ya Rabbi bizi yer, gök ve atmosfer hatırına su, toprak, hava ve ateş hatırı için bağışla. Ya Rabbi bizi incinin, Kafe`nin, deniz altındaki ihtiyarlar hatırına bizi ve bütün Yezidileri bağışla. Ya

²⁹¹ Th. Menzel, a.g.md., s. 419; Ayrıca, Sabah duası, Evger duası ve Güneş Batış duasının dışında Akşam duası dedikleri bir dua daha mevcut olup buna Şehadet duası da demektirler. Bu duayı akşam yatağa girdiklerinde okumaktadırlar.

²⁹² T. Akpınar, a.g.mk., s. 47.

²⁹³ Akşam namazında okudukları dua İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 27-29`den naklen.

Rabbi bizi kubbeler ve türbeler, hayır sahiplerinin ve Melek Fahrettin (ki dört taraftan bilinir) hatırı için bağışla. Bu akşam vakti hatırı için bütün Yezidilere din ve dünyalarında bir kurtuluşu göster. Ya Rabbi marifet pazarının marifeti, genç delikanlılar, gece-gündüz ibadet eden dervişlerin, beş hakiki farzın hatırı için biz Yezidilere din, dünya ve sair işlerimizde muvaffakiyet nasip et. Ya Rabbi, rahman kürsüsü ve cananlar rızası için. mukaddes Kudüs ve Melek Fahrettin hatırı için. şeyh Hadi`nin Laleş`teki mezarı başında bizi bağışladığını müjdele. Ya Rabi on dört kat yer ve gök hakkı için, Tanrı kürsüsü hakkı için bütün Yezidileri af buyur. Hayır sahipleri ve çocukların duaları, Melek Fahrettin ve dört yardımcısı için bize ve tüm Yezidilere bir çıkış dergahı göster. Ya Rabbi, Azrail, Cebrail, Derdail, Mikail, Şemnail, Azrafil, Azrasil ki yedi büyük melektirler, eşsiz ve bedelsizdirler. Kilit ve anahtarlar elinde olup Huda`nın hazinesini beklerler. Ya Şeyh sen çok büyüksün, sen gözlerimin nurusun, feryat ve imdadımsın. Ya Şeyh Şems, sen hem ruh hem nefesimsin, müracaat merciimsin. Ya Rabbi bizi imanlı ve itaatkar kıl, vesveseden kurtar. Ya Rabbi Şeyh Şems`in hatırı için bizi bağışla ki kilit ve anahtarlar elindedir, ondan hediyeler dağıtır. Sünniler dahi ondan ümit bekler, ona yalvarırlar. Ya Rabbi, akşam vakti hatırı için, çeşme başındaki kırk civanmerdin hatırı için, mir ve şeyhler hatırı için biz doğu ve batı Yezidilerini mahcup eyleme ve lütfunla aydınlat.”

d. Telkin Duası

Yezidilerde ayrıca ölen kişinin ardından okudukları “Telkin Duası” dedikleri bir duaları daha vardır. Defin işlemleri tamamlandıktan sonra ölüye telkin duası okunmaktadır. Bu duayı şeyh veya fakir okumaktadır. Bu dua şu şekildedir: ²⁹⁴

“Bir gün arif ve bilici halktan bir güruh çağırıp ölümden sorun, ölüm hakkındaki açıklamaları dinleyip hakkında düşünün. Bir

²⁹⁴ Ölülere için okudukları Telkin duası İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 29-34`den naklen.

zamanlar henüz ben yok iken şimdi O`nun bir mahluku oldum. El, ayak ve komple kalıbımı sırları ile yaratan O`dur. Bunlar sır deryasından, tezahür eden ufak bir temsildir. Ya Rabbi bize verdiklerinden iyi-kötüyü kabul ederiz. İsmi uğruna fedakarlık yapmaya her zaman hazırız. Hakikat deryasından bir nutfe olarak anamın hamiline duhul ettim. Dokuz ay bekledikten sonra O`nun yardımını ile mükemmelleştim. Bu ne bulanık bir alemdir ki içinde bekledim (esaretle) ve bu anı bekledim. Ya Rabbi bizi arif ve bilicilerin yoldaşı yap. Neticede bizi yüzüstü sokağa, sair mevta içine yollarlar. O sırada başıma dost, akraba ve komşular üşüşürler. Fakirlerimizden her zaman için memnunuz. Kavvallarımız bizi çaldıkları def ve şıbablar ile mesrur kılarlar. Biz onları tavaf eder gönül zenginliğine kavuşuruz. Ölmeden evvel mutlaka bir erkek evlat ile şad olmak isteriz. Biz ebeveynimizin çocuğu teneşir üstüne konuruz. Her şey Huda`nın kudretindedir ve ben O`nun yardımıyla ayak üstü gezerim, işitir, görürüm. Mirimin fedaisi ve ebeveynimin fedaisi benim. O ev öyle bir evdir ki tekbir ve bağlılık sadalarından hali olmaz. Fakirler ve şefkate muhtaç olanlar oraya kast ederler. Ve bu nasıl evlattır ki mürşidin şarabıyla mest olmuştur. Babası onu mutlak evlendirmek istemektedir. O ev Mirin nazarındadır ve inşallah onun nazarından hali olmaz. Bütün bunlardan sonra Ya İlahi bizi şüphesiz sen büyüttün, mal sahipleri artık malımızın üstüne oturmayın. Elinizdeki ile iktifa etmek sizin için daha hayırlıdır, anlıyorsanız. Beni ölümler arasına atarlarken Ya İlahi bana yardım et. Zaten hiçbir dindar fazla mala sahip olarak bu dünyadan göçmez. Bundan sonra bizi dost ve akarib de kurtaramaz. Talih kuşu uçar, layık olanın başına konar. Sebep sendin ki bugün üzerimize telkin ve nâsin okunur. Beni bir fistanın (kefen) içine atarlar, yazıklar olsun benim bu perişanlığıma, yalın ve ayaklı halime. Ya İlahi bir ara Sen`i düşündüm, Ya İlahi bizi yokken topraktan yarattın. Biz senin isminin dervişiyiz, hayır ve şer hazinesi elindedir. Sen`den gelecek hayır ve şerre şüphe etmeden razıyız. Zannediyorduk ki biz dervişler seni tespih ederek ve yolunda dolaşarak bütün sırlarına vakıf olabileceğiz.

Fakat vade geldi ve bizlerde göçücü olduğumuzu anladık. Hastalanıp aklımız başımızdan gidince sırlarının hududunu anladık. Hastalanıp yatağa girdim. Gök meleğini beklemeye koyuldum. Üzerime kan alan, can çıkararak melek geldi. Artık mal ve kurban ile satın alınmam mümkün olmaz. Dokuz evlattan bir o kalmıştı yaşlı ebeveynin başucunda, o da öldü, gitti. Biz de bu ölüm tasından içeceğiz, ne yapayım ne çare bulayım. On davar keseyim, başıma şükran edeyim, feryadımı nebi İsmail`e ulaştırayım. Baba yaşlı ve karısı sefil. Benim korkum Ezrail`dendir. Ey Azrail, Mîr melek sensin. Suçsuz ve günahsızlar güzel giysilerle süslensin. Ey Azrail, ben neshe hazırım. Ölüm meleği Azrail, acıdan bağirtir herkesi. Her yerde, her zaman odur kesen nefesini. Ezrail diyor ki “Yeşil kanatlı Ezrail benim, dört bir yanda gezerim, kimseye fiyat biçmeye gelmedim, ruhu tenden ayırmaya geldim. Kısa kanatlı Ezrail`im her türlü havada gezerim, kimseye nöbetçi olmaya gelmedim. Ana, oğul ve amcazadeleri birbirinden ayırmaya geldim. O gün meşguliyet bu idi ve ruh kalıptan ayrıldı. Ruh ve sır birbirini çağırdılar. Ruh kandile girip orada aslına kavuştu. Nihayet ruh kandilde gerçek ilahına kavuşmuş oldu. Ruh gittikten sonra kuru kalıp kaldım. Üzerime zalim ve zoraki bir el geldi, dünya alem o kaseyin şerbetinden içecekti. O kaseyin şerbeti hayırlı ve mukadderdir. Onunla kapı ardı olup hüzne boğulurlar. Çıplak edip, teneşir üstüne koyup, ılık bir su ile vücudumu yıkadılar. Temizleyip bir buçukluk kefenimin içine sardılar. Haydi zavallı miskin sen de öbür dünyaya dediler. On sekiz kulaçlık kefenimi cenazenin üstüne sardılar. Arkandan dost, kardeş ve yengeler ağlamaktadırlar. Buyurun yüksek sesle telkin ve nâsin okuyalım baylar. İki tahta yatırıp cenazemi üstüne koydular. Dost ve arkadaş edineceğim kadim dünyaya gönderdiler. Büyükleri ve şerefliileri sordum, onlarda arkamdan geliyorlar. İki tahta getirip cenazemi üçer dörder kişi taşıdılar. Kabristana doğru götürüp toprak üstüne bıraktılar. Ey canım üstünde ağlayanlar, ağlamayın. Ben dünyadan fani oldum. Toprağı bir ucu şarkta bir ucu garpta olarak kazdılar. Mezarımın üzerine toplandılar, kimi güler kimi ağlar. Kabul ederim,

bu da benim ecridir, mükafatımdır. Üzerime can-ı gönülden ağlayanlar, çeyizli olarak yollamış olurlar. Takatince ağlayan ve mezarıma gelenler, hakkınızı helal edin. Mezarım hazırlanırdı ki orası artık evimdir. Mezarım selamlanır ve terk edilirim, başkaları arasına atılırım. İmdadım kerim meleğe ve gök meleğinedir. Üstüme leğen gibi geniş ve sert taşlar dizerler. Taşlar acele acele yerleştirilip üstüme toprak örterler. Mezarın toprakla örtülmesi farzdır. Oradaki koskoca alem benim için bekleyip ağlaşırlar. Anladım ki yabancıyı hoş tutmak lazımdır. Beni zifiri karanlığa ve kapısız, nemli bir eve soktular. İki kişi gelip soru yağmuruna tuttular. Her biri değirmen taşından altı kez daha büyük idiler. Onun için kabir azabı çekene ağlar ve üzülürüm. Bâri tealanın emri ile biri dilsiz, biri sağır iki kişi geldiler. Her birinin yanında yetmiş bin ritle pekmez vardı. Dilsiz olandan korkarım ki bana üst üst üste soru sorar. Üzerime biri sağır biri dilsiz iki kişi geldiler. Her birinin kanadında yetmiş bin ritle pekmez vardı. Sağır olandan korkarım ki her sabah bu zulmü sürdürürdü. Elinde yetmiş bin ritle pekmez vardı ve hevesle eziyet ederdi. Üstüme bütün pekmezi koyar, karnımı ve kalbimi parçalardı. Üstüme biri geldi “İn misin ? cin misin ?” diye sordu. Sonra “Günahsızca eziyet etmeye gelmedim” diyordu. Ne müferreh sabahlardı ki eziyetsiz geçerdi. Üstüme fakir gibi siyahlara bürünmüş olanı geldi. Zülüfleri ateş gibi ve mir bakışlı değildi. Üstüme geldi gözleri leğen, parmakları çuvaldız gibi olanı, kalbim ve karnım azabından parça parça oldu. Kabir azabı çekiyordum. Üstüme geldi gözleri tas, parmakları çuvaldız, tırnakları orak gibisi. Onu bin kez kıskanırım ki hayır sahibidir ve günahı yoktur. Üstüme geldi gözleri yıldız, parmakları kürek, tırnakları kama gibisi. Onu bin kez kıskanırım ki hayır ehlidir inkar ehli değildir. Garip bir ilim ve garip bir dil konuşuyordum. O garip dille zebaniler günahkarları çağırıyorlardı. Sırat köprüsünün bir yanı toz, bir yanı duman doluydu. Ahiret kardeşimi çağır, kardeşin kardeşine şefaati kabul olur. Sırat köprüsü bellidir. Bir taraf uçurum bir taraf dumandır. Ahiret kardeşini çağır, günahsızın günahkara yardımını olur.”

(Ayakta okunan bölüm)

“Şeyh Fahri`nin kavline göre Ya Rab sen daimsin, bakisin. Hakikat ve gerçek senin yolundur. Selam olsun cennet ehline ve kabul buyuranlara. Vezir Duha`nın buyurduğu gibi nur Allah`ın yardımudur. İnte bisme, maki, makinti ve Laleş`teki eşrafın dediği gibi, ey kardeşler buyurun hep beraber telkin ve nâsin okuyun. Şeyh Hadi ve şeyh Hasan ismini zikredip kanundan okuyun. Allah, Mevla, fakir, bismillah. Cümle alem Allah`ı kabul eder. Ebedi yolculuk hatalı ve hatasız her kula muhakkaktır. Dost ve akaribler dağınık dağınık mevkilerdedirler. Ya Melek Şeyh Fahreddin, onların ellerini kavuştur. Beş hakiki farzı onlara hıfz ettir. Cennet kapılarının kilit ve anahtarları bu farzlardır. Bu gün dünyadır ama uyanık olun, yarın ahiret sedasıdır. Mübarek günlerde uyuyup ibadetlere meyletmeyenler ve o kimse ki kötülüklerin peşindedir, pişman olacaktır. Şeyh Hadi ve Melek Şeyh Hasan Arafat`a karşı oturmuşlar. Din ve diyanetimiz için şefaati olmaya gelmişler. Ya Şeyh Hadi ve Şeyh Hasan Mala Mir hatırına bize ve özellikle bu kabir sahibine şefaet et.”²⁹⁵

²⁹⁵ Başka bir telkin duası ise İhsan Nuri Paşa`nın **Kürtlerin Kökeni** adlı eserinden naklen şöyledir:

Ey mürid kişi!.. Altın ağaç, üstün ağaçtır. Gelecektir üzerine melek Ezrail ve Cebrail. Sana sorular soracaktır. Sakın tasalanma.

Ey mürid kişi (Ey ölen kişi)! Bu tekindir, güçtür. Üzerine münkir ve nekir melekleri gelip soracaklar: Hangi dindensin ? Sen de ki:Ezidi (Yezidi)yim ben. Şeyh, Fekir ve Merabilerim vardı. Şeyhim Şeyh Adî, Melek Fahreddin, Melek Secaaddin, Şemsaniya Şeyhi, Şexısna (Şehisna) Şeyhi ve Şeyh Ebubekir`dir. Şeterıqa (Şeterika) Şeyhi`dir; Sitiya Zin`in her iki oğludurlar. Ak çeşme üzerine oturmuş, Yezidi erkeklerinin hac ve tavafını yaparlar.

Ey mürid kişi tekindir, güçtür. Üzerine nekir ve münker melekleri gelip soracaklar: Hangi dindensin? Sen de ki : Yezidiyim ben. Musa peygamberle Tur-i Sina dağına çıkan, İsa peygamberle Kudüs-ü Şerif`e giden, Muhammed peygamberle Mekke ve Medine`ye gitmişimdir.

Ey mürid kişi ! Altın taş, üstün taşdır. Gelecektir üzerine melek Azrail ve Cebrail, koy önlerine Mushaf-ı Reş`i ve de ekmek peyniri. Ona da kanmazlarsa kalkıp fakirin sopasına sarıl.

Ey mürid kişi ! Başlangıç sözle idi, sonu da öyle olsun. Kalkacak Madi, kaldıracak salavat (dua) ve yakarışları, yıkılacak kilise, mescid ve Kadî`ler; kimse İsa, Musa ve Muhammed peygamber demeyecek. Halk Sultan Ezi, ve Sultan Şeyh Adî diyecek.

Amin, amin, Tanrı olsun dine yardımcı. Bkz. İhsan Nuri Paşa, **Kürtlerin Kökeni** (Çev. M. Tayfun), s. 77-78, İstanbul-1977.

e. Nikah Duası

Yezidiler nikahlarını muhakkak bir peşimama kıydırmalıdır. Peşimam bulunamazsa nikahı şeyh, pir veya başka bir din adamı da kıyabilir ve nikahta şu duayı okur:²⁹⁶

“Güneş, ay, ezda, yezid, bismillah, billah, tillah hakkı için selam ve selat olsun Resulullah`a. Allah`ın yolu bakidir, tektir. Sizler de şahit olun. Ya Şeyh Adî, ya Şeyh Hasan ve mesut olanlar. Anne ve babalar razı oldu, uzun ömürlü ve doğurgan olsun. Kutlu, mübarek ve hayırlı olsun. Âmin.”

²⁹⁶ Davut Okçu, **Yezidilik ve Yezidiler**, s. 12, Ankara-1979 (Mezuniyet Tezi).

III. DİNİ TEŞKİLATLARI VE TOPLUMSAL YAŞAYIŞLARI

Bugün Türkiye, Suriye, İran, Irak, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, İngiltere, Almanya, Hollanda, Belçika, Kanada, Amerika gibi dünyanın bir çok ülkesine dağılmış olan Yezidiler, dışa kapanık bir hayat tarzı yaşamaktadırlar. Geçmişlerindeki siyasi mücadeleler ve dinlerindeki sır saklama emri gereğince bazı Yezidiler özellikle İslam ülkelerinde kapalı bir yapıya bürünmüşlerdir. Bununla birlikte genelde Yezidilerin (özellikle Ermenistan, Gürcistan ve Avrupa ülkelerinde yaşayanların) bu kapalılığı kırdıkları görülmektedir. Buldukları toplumun genel örf adetlerini taşımaya, topluma ayak uydurmaya başlamışlardır. Her şeye rağmen Yezidi toplulukları, her toplumda olduğu gibi kendilerine has gelenek-göreneklerini, ibadetlerini, ritüellerini, toplumsal yapılarını koruma arzusundadırlar. İbadetlerinin, ritüellerinin unutulması kaygısındaki Yezidiler için dinlerindeki en belirgin, en kalıcı husus kast sistemini andıran toplumsal yapılarıdır. Yezidilerin dini gereksinimlerini tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için dinlerinin kayıt altına aldığı bu tabakaları, dini teşkilatları bilmeleri ve yaşaması için maddi-manevi gayret göstermeleri gerekmektedir.

A. Dini Teşkilatları

Yezidilikte mühim yer tutan dini teşkilatları üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hem dini hem de dünyevi otorite olan

Mirler (Emirler) yer almaktadır. İkinci kısımda ise **din adamları** yer almaktadır. Üçüncü kısım ise **müridlerden** oluşmaktadır.

1. Miru'l-Umera ve Mirler (Emirler)

Yezidilik`te toplumsal hiyerarşi kast sistemini andırır.²⁹⁷ Bu sistemin zirvesinde Mir veya Emir denilen kişiler yer alır. Emirlerin nesli Kâtânî nesli vasıtasıyla Şeyh Adî`ye ve Yezid b. Muaviye`ye kadar dayandırılır.²⁹⁸ Emirler bu soydan gelmek zorundadırlar. Bu aileden gelen mirler içerisinde biri seçilir ki bu Yezidilerin hem dini hem de dünyevi lideri olarak kabul görür. Buna “Mir-i Şeyhan”²⁹⁹ veya “Miru`l-Umera” denir.³⁰⁰ Diğer mirler ise “Mirza Beg” olarak adlandırılır ve dini işlerinde Yezidilere önderlik yaparlar.

Mir-i Şeyhan Yezidilerce en yüksek şeref mevkiini taşır ve şahsında en yüksek manevi iktidarı temsil eder. O, Şeyh Adî`nin yeryüzündeki vekilidir. Masumdur ve cüz-i ilahinin kendilerinde tecelli ettiğine inanılır.³⁰¹ Dolayısıyla dini meselelerde hiç yanılmaz, hata etmezler. Tek başına şer`i kararlar alabileceği gibi dini emirleri, kutsal kitapları en iyi onlar yorumlar, tefsir ederler. Emirlerine karşı çıkılamayan Mir-i Şeyhan`a muhalefet etmenin cezası dinden çıkarılmaktır.³⁰²

Melek Tâvus sancaklarının ve Şeyh Adî türbesinin kontrolü onun elindedir. Sancakların Yezidi bölgelerinde gezdirilmesi sonucu elde edilen zekatlar, bağışlar ve Şeyh Adî türbesi için toplanan

²⁹⁷ Bu sistemin zirvesinde imtiyazlı bazı Yezidi aileleri yer alır. Soylarını Şeyh Adî`ye ve Yezid b. Muaviye`ye dayandıran Âdânî, Kâtânî ve Şemsânî aileleri Yezidi din adamlarını çıkaran önemli ailelerdir. Bu soy ağacı için bk. Sy:137

²⁹⁸ M. Nuri, a.g.e., s. 21; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 24; Th. Menzel, a.g.md., s. 421; A. J. Carnoy, a.g.md., s. 830; M. Aydın, a.g.mk., s. 68-69.

²⁹⁹ Şeyhan Irak sınırları içerisinde Şeyh Adî`nin kabrinin bulunduğu Musul`a bağlı olan bir nahiyedir. Seçilen Mir burada ikamet eder ve buranın isminden dolayı “Mir-i Şeyhan” diye anılır.

³⁰⁰ S. Kılânî, a.g.e., s. 537; Ahmet Turan, a.g.e., s. 120; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315.

³⁰¹ S. Kılânî, a.g.e., s. 537; Ahmet Turan, a.g.e., s. 120.

³⁰² Th. Menzel, a.g.md., s. 421; M. Aydın, a.g.mk., s. 68-69; A. Çelik, a.g.e., s. 19.

paralar nedeniyle bu topluluk içindeki en varlıklı kişidir. Bu emir beyaz bir elbise ve siyah bir sarık taşır. Abdulkadir Geylani'nin soyundan geldiğine inandıkları bir ailenin kızları ile evlenebilirler.³⁰³ Mir-i Şeyhan'ın evi, Şeyh Adî'nin türbesinden sonra Yezidilerce en saygıdeğer mekan olarak kabul görür.

Yezidilerin yaşadıkları siyasi-politik sıkıntılarda onları Mir-i Şeyhan (Miru'l-Umera) temsil eder. Yezidilerin haklarını korumak onun görevidir. Son yüzyıllarda Mir-i Şeyhan'ın bu yönünün ortaya çıkması, ağırlıklı olarak gözükmesi onun sadece Yezidilerin dünyevî işlerini yöneten siyasi lidermiş gibi algılanmasına neden olmuştur. Mir-i Şeyhan'ın siyasi yönü ön plana çıkınca dini yönünün olmadığı yanılığısı, Mirza Beg'lerin de Yezidilerin de dini lideri olduğu hatasını doğurmuştur. Halbuki Mir-i Şeyhan hesap sorulmaz, hata etmez tek dini ve dünyevi otoritedir. Bunun dışındaki Mirler ise dini otorite olarak kabul edilmekle birlikte bu yapılanma içerisinde Mir-i Şeyhan'ın altında yer almaktadır.

Burada unutulmaması gereken bir husus da Mirlik makamının babadan oğula geçtiğidir.³⁰⁴ Mesela 1900'lü yıllarda Kâtânî soyundan gelen Said Bey Mir-i Şeyhan (Miru'l-Umera) iken yine aynı soydan gelen İsmail Bey Çöl Mirza Beg'dir. Daha sonraki yıllarda ise Said Bey'in oğlu Tahsin Bey Miru'l-Umera, İsmail Beg'in oğlu Muaviye ise Mirza Beg olmuştur.³⁰⁵

Mirlerin bazı genel görevleri de mevcuttur. Mesela Şeyh Adî türbesinin kontrolü, muhafaza edilmesi, bakımı-onarımı, hac ibadeti esnasında ziyarete gelenlerin idaresi Mirlerin görevidir. Aynı şekilde şeyhlerin, köçeklerin, kavalların sevk ve idaresi yine onların görevidir. Melek Tâvus sancaklarının muhafaza edilmesinden de onlar sorumludurlar.³⁰⁶ Miru'l-Umera dışındaki Mirlerin, Yezidilerin dini ibadetlerini icrada da önemli görevleri vardır. Mir-i Şeyhan'ın izni

³⁰³ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 25; Th. Menzel, a.g.md., s. 421; M. Aydın, a.g.mk., s. 68-69.

³⁰⁴ Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 24.

³⁰⁵ Ahmet Turan, a.g.e., s. 120-121.

³⁰⁶ M. Nuri, a.g.e., s. 22.

ile sancakları Yezidi bölgelerine götürerek halkın dini vecibelerini gerçekleştirmelerini sağlarlar.

2. Din Adamları Sınıfı

Yezidilikte bu sınıf; “ruhaniler”, “kahaniler” veya “khaniler” diye isimlendirilmektedir.³⁰⁷ Mirler dini sınıfın zirvesinde yer alsalar da bunlar ruhban sınıfı olarak görünmektedir. Din adamları sınıfı “şeyhler” ve “pirler” olmak üzere iki ana kısma ayrılır. Pirler, şeyhlerin yardımcıları konumundadır. Şeyhler de kendi aralarından seçilmiş olan “peşimam”a bağlıdırlar. Dolayısıyla bu sınıfın ana çatısı peşimamlar, şeyhler ve pirlere oluşmaktadır.

Ayrıca bu sınıf içerisinde, Yezidi ibadet ve ayinlerinde belirli görevleri olan, peşimamlara, şeyhlere ve pirlere yardımcı olan, toplum içerisinde Yezidilerin bazı ritüellerini yerine getirmelerini sağlayan “kavval”, “köçek” ve “fakir” adlı din adamları da yer almaktadır.

a. Peşimamlar (Baba Şeyhlik veya İhtiyar)

Ruhban takımının başında Mirlerin ardından Peşimamlar yer almaktadır. Bu makama, şeyhler arasından en yaşlı, en uygun kişi seçilmektedir.³⁰⁸ Bu seçim Miru'l-Umera tarafından da onaylanmaktadır.³⁰⁹ Şeyhlerin arasından seçilmiş bu yaşlı, uygun kişi Yezidilerce, “Baba Şeyh” veya “İhtiyar” diye de çoğu zaman anılmaktadır.

³⁰⁷ Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

³⁰⁸ Seçilen peşimam sır ve kerem sahibi olması gerekir. Yasak olan bir davranış veya yolsuzluk yaptığında Mir'ul-Umera ve mirler toplanarak onu görevden alabilirler. Bkz. A. Çelik, a.g.e., s. 20; Tori, a.g.e., s. 128.

³⁰⁹ J. Guest, a.g.e., s. 72-73; E. Sever, a.g.e., s. 62.

Peşimamlar, Şeyhlerin geldiği Şemsani sülalesinin Şeyh Fahreddin kolundan seçilmektedir.³¹⁰ Evlenmeleri kesinlikle yasak olan Peşimamların şifahi olarak nakledilen bazı gizli ilimlere sahip olduğuna inanmaktadırlar. Başlı daralan Yezidiler bu özelliğinden dolayı ona başvurur, ondan bir çare ve şifa isterler.³¹¹

Baba Şeyh, İhtiyar ya da Peşimam dini vecibeler için müracaat makamıdır. Ruhani liderdir.³¹² Her Yezidi bölgesinin bir Peşimamı mutlaka olmalıdır. O bölgedeki tüm şeyhler bu peşimama bağlıdırlar. Mesela günümüzde Diyarbakır, Batman ve Siirt bölgesini içine alan Yezidi toplumunun peşimamı Muhammet Erbili`dir. En itibarlı peşimam ise Şeyhan nahiyesininkidir. Buna “Merke”³¹³ de demektedirler.

Peşimamlar mirlerin dini konulardaki danışmanı sayılırlar. Laleş tapınağı gibi kutsal mekanların fiili yöneticisidir. Hac mevsimi gibi özel münasebetler dışında sıradan insanlarla münasebet kurmazlar.³¹⁴ Peşimamlar büyük ayinlere iştirak etmekte, evlenme törenlerini düzenlemekte, kutsal kitapların dolaşımı ve bakımı ile ilgilenmektedirler. Saç ve sakallarını kesmeleri kesinlikle yasak olan peşimamlar tamamen beyaz bir elbise giymektedirler.³¹⁵ Ayrıca Yezidiler bu yüce makamdan dolayı Baba Şeyh`e vergi vermek zorundadırlar.³¹⁶

b. Şeyhler

Şeyhler, Şemsânî ve Âdânî sülaleleri kollarından gelmektedirler.³¹⁷ İnanışa göre şeyhlerin geldiği bu soy meleklerle

³¹⁰ E. R. Fığlalı, a.g.md., s. 442, (Peşimamların, Şeyh Adf`nin yeğeni Sahr Ebu'l-Berekat`ın soyunun çeşitli kollarından geldiği de belirtilmektedir. Krş. için bkz. M. Aydın, a.g.mk., s. 69); A. Özalp, a.g.e., s. 404; A. Çelik, a.g.e., s. 20; E. Sever, a.g.e., s. 60; S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 33.

³¹¹ M. Aydın, a.g.mk., s. 69; Torî, a.g.e., s. 128.

³¹² M. Nuri, a.g.e., s. 22; S. Kılânî, a.g.e., s. 537; H. Başbuğ, a.g.e., s. 107; E. Sever, a.g.e., s. 121; S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 33.

³¹³ M. Nuri, a.g.e., s. 22.

³¹⁴ Yezidi toplumunda önemli bir mevkie sahiptirler. Hatta yaşadıkları evleri mabet niteliğinde kabul görür.

³¹⁵ Ahmet Turan, a.g.e., s. 122; E. R. Fığlalı, a.g.md., s. 442; A. Özalp, a.g.e., s. 404; A.Çelik, a.g.e., s. 20.

³¹⁶ Bu ödemenin Suriye ve diğer bölgelerde yılda bir defa, Sincar bölgesinde ise ilkbahar ve sonbahar olmak üzere iki defa olduğu söylenmektedir. Krş. için bkz. M. Aydın, a.g.mk., s. 69.

³¹⁷ Bu soylar için ek-1'e bakınız.(Yezidi din adamlarının geldiği soylar sy:136)

dayanmaktadır. İnsan şekline bürünerek yeryüzüne inen meleklerin bir çoğu birer soy bırakmışlardır. Şeyhlerin bu soylardan geldiğine inanılmaktadır.

Şeyhlerin görevi Yezidilere manevi rehberlik yapmaktır. Her şeyhin kendine bağlı bir veya birkaç Yezidi aşireti mutlaka bulunup kendilerine bağlı müritlerine dini vecibeleri (inanç, namaz, oruç ve dini törenlerin kurallarını) öğretmek onların görevleridir.³¹⁸ Ayrıca zamanı geldiğinde oruç tutar, Yezidi bayramlarında, ziyaretlerinde merasimlerinde yer alırlar. Doğum, vaftiz, sünnet, evlilik ve ölüm törenlerini düzenleyenler de şeyhlerdir.³¹⁹

En önemli görevleri arasında hastalanan veya problemi olan Yezidilere efsunlar yapmak vardır. Şeyh Adî türbesi toprağı ile bazı efsunlar yaparlar. Şeyh Adî türbesinde mutlaka birkaç tanesi zorunlu bulunur. Türbeyi korumaktadırlar. Onlar, getirilen adakların, kutsal çamurdan yapılmış küçük topların, diğer kutsal nesnelere satımından değişimli olarak sorumlu olurlar ve bunlardan belli oranda gelir elde ederler.³²⁰ Yezidi topluluğı içinde az önce zikrettiğimiz dini merasimlerden de ücret almaktadırlar. Ayrıca her Yezidi ailesinin bağlı olduğu şeyhine senelik zekat ödemekte veya bağışlarını kabul etmektedirler.³²¹ Bu statüleri sayesinde büyük servet sahibi olan Yezidi şeyhlerinden de bahsedilmektedir.

Şeyhler, sakallarını kesmekte ama bıyıklarını asla kesmemektedirler. Beyaz bir elbise içinde olup vücutlarına kırmızı-yeşil ya da kırmızı-turuncu bir kuşak bağlamaktadırlar. Başlarına ise siyah bir külâh takarlar.³²²

c. Pîrlar

Pîr, Kürtçe “yaşlı lider”, “yol gösteren kişi” anlamlarına gelmektedir. Her pîr, bir şeyhin yönetimi altındadır ve halk arasında

³¹⁸ M. Nuri, a.g.e., s. 22; Ahmet Turan, a.g.e., s. 121; Torî, a.g.e., s. 129.

³¹⁹ M. Nuri, a.g.e., s. 22; Th. Menzel, a.g.md., s. 420; A. Çelik, a.g.e., s. 21.

³²⁰ M. Nuri, a.g.e., s. 22; A. H. Layard, a.g.e., s. 211.

³²¹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 121; Torî, a.g.e., s. 129.

³²² Bu gün Yezidi toplumundaki şeyhlerin bu usulü terk ettiği diğer Yezidiler gibi giyindiğı görünmektedir. Ahmet Turan, a.g.e., s. 121; Th. Menzel, a.g.md., s. 420; Torî, a.g.e., s. 130; A. Özalp, a.g.e., s. 404-405.

onların yardımcıları olarak tanınmaktadırlar. Şeyhlere görevlerinde yardımcı olmaktadır.³²³ Ayin ve ibadetlerde onlara yardım ettikleri gibi bir yere gittiklerinde şeyhlerin yerlerine vekalet ederler. Görev ve sorumlulukları neredeyse aynı olmakla beraber aralarındaki en büyük fark şeyhlerin Arap, pîrlerin ise Kürt kökenli olmalarıdır. Şeyhler Şeyh Adî'nin soyundan gelmektedirler dolayısıyla Arap tırlar. Pîrler ise, Şeyh Adî'nin Laleş'e yerleşmesinden sonraki müritlerinin soyundan geldiği için Kürt'türler.³²⁴

Mîrler ve şeyhlerde olduğu gibi pîrler de kendi sınıfından biri ile evlenme zorunluluğu vardır. Pîrler, pîr sülalesi dışından biriyle evlenemezler. Sıradan bir yezidi kızını isteyemeyeceği gibi kendi kızını da sıradan bir yezidiye veremezler.³²⁵

Pîrler siyah elbise giyer, başlarına siyah veya kırmızı tüylü sarık takarlar. Şeyhler gibi sakallarını keser ama bıyıklarını kesmezler.³²⁶ Pîrlerin gelir kaynağı, halkın şeyhlere yaptıkları yardımlar ve verdikleri ücretlerdir. Yalnız halktan sağlanan gelirin iki payı şeyhlere, bir payı pîrlere aittir.³²⁷

d. Kavvallar

Kavvallar dini toplantıların çalgıcıları, menkıbecileri ve dua okuyucularıdır. Dini bayramlarda ve dinsel törenlerde ilahiler söyleyip çalgı çalarak ruhanilere hizmet ederler.³²⁸ Yılda bir kez "rısım" adı verilen zekat ile "şerbik" diye bilinen sadaka toplama zamanı kutsal melek Tâvus heykelleriyle (sancaklarla) köy köy dolaşırlar. Sancak kutsama törenleri düzenleyip ruhban sınıfı adına zekat ve sadakalarını toplarlar.³²⁹

³²³ Th. Menzel, a.g.md., s. 420; Ahmet Turan, a.g.e., s. 122; Torî, a.g.e., s. 130; E. Sever, a.g.e., s. 62.

³²⁴ M. Aydın, a.g.mk., s. 69; U. Gülsoy, a.g.mk., s. 133.

³²⁵ M. Nuri, a.g.e., s. 23; Torî, a.g.e., s. 130.

³²⁶ Ahmet Turan, a.g.e., s. 122; Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

³²⁷ Torî, a.g.e., s. 130.

³²⁸ Th. Menzel, a.g.md., s. 421; Ahmet Turan, a.g.e., s. 122-123.

³²⁹ S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 34.

Her bölgenin bir kavvalı bulunur. Kavval bölgesine geldiğinde, erkek, kadın, çoluk-çocuk tüm Yezidiler onun etrafında toplanır. Kavval taşıdığı çanta içindeki sancağı (melek Tâvus heykeli) köyün en ileri geleninin veya konaklamak istediği kişinin omzuna atar ve o kişinin evine doğru ilerlerler. Eve gelindiğinde kavval çok iyi bir şekilde ağırlanır, ev sahibi omzundaki sancakla kavval isteyene kadar ayakta bekler. Bu, onun için bir şeref ve saadet nedenidir. Bu surette günahlarının affolduğuna inanılır.³³⁰

Kavval hizmetten memnun kalınca heykeli çıkarır ve Yezidilerin takdisine sunar.³³¹ Bu takdis etmeye “Sancak kutsama töreni” denir. Sancak kutsama töreni sırasında erkek ve kadın Yezidiler sırasıyla, Melek Tâvus heykelinin boğumlarını, zezem suyunun bulunduğu bakır ibriği öperler. Sancağı ziyarete gelen köy halkı sadakalarını da burada verirler. Ayrıca kavvallar, Şeyh Adî türbesinden getirilen toprak kürecikler(Baretta veya Kudret Lokması) ve takdis edilmiş suyla (zezem) gelir elde ederler. Kavval bu şekilde topladığı paranın dörtte ikisini Şeyh Adî türbesine, dörtte birini Emir`e verir, dörtte biri ise kendine kalır.³³²

Yezidiliğin misyonerleri konumundaki kavvalların görevi belli bir hazırlanma devresini gerektirir. Bunlar çocuklukları boyunca dini eğitim alırlar. İlahileri, duaları ve flüt-tef çalmayı öğrenirler.³³³ Eğitimleri sonunda Baba Şeyh tarafından imtihan edilirler ve daha sonra ilk ziyaretine giderler.³³⁴

Genellikle Irak`ta Sincar bölgesinde (Şeyh Adî türbesi civarında, Be`şika ve Behzane köylerinde ikamet etmektedirler)³³⁵ oturan kavvallar renkli elbiseler giymeleri yasak olmasına rağmen genellikle beyaz elbise giyerler, siyah sarık ve takke takarlar.³³⁶

³³⁰ Basri Konyar, **Diyarbakir Yıllığı**, III, 100-101, 1936; M. A. Kaşgarlı, **Doğu ve Güney Doğu Anadolu Uygarlığına Giriş**, s. 41, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara-1984; A. İnan, a.g.mk., s. 29; J. Guest, a.g.e., s. 73; E. Sever, a.g.e., s. 62.

³³¹ M. Aydın, a.g.mk., s. 68,70; M. Nuri, a.g.e., s. 26-27.

³³² Th. Menzel, a.g.md., s. 421; Ahmet Turan, a.g.e., s. 123.

³³³ Yezidilikte flüt ve tef bir dereceye kadar kutsal kabul edilir. Mesela tefi kullanmadan önce ve sonra sık sık öper ve yanındakilere öpmeleri için uzatırlar. Bkz. A. H. Layard, a.g.e., s. 211; E. Sever, a.g.e., s. 61.

³³⁴ M. Aydın, a.g.mk., s. 70; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 314.

³³⁵ M. Aydın, a.g.mk., s. 70; J. Guest, a.g.e., s. 73.

³³⁶ Th. Menzel, a.g.md., s. 421; A. H. Layard, a.g.e., s. 211.

e. Köçekler

Köçekler belli bir aileden gelmeyip müridler arasından keramet göstererek seçilirler.³³⁷ Mürid kendi kerametini İhtiyara gösterdikten sonra köçek olabilmektedir.³³⁸ Köçekler, kavvalların yardımcıları konumundadırlar. Kavvallarla beraber Yezidi köylerine yapılan gezilerde bulunur, zaman zaman sancakları taşırlar. Bu ziyaretlerinde Yezidi halkını cezbeye getirmek için sancak etrafında ilginç danslar ederler. Köçeklerin asıl görevi; bayramlarda, hac ibadeti esnasında ve ayinlerde dans ederek Yezidi topluluğun dini coşkusu arttırmaktır.³³⁹

Irak'ın Laleş bölgesinde oturan köçeklerin sayıları azdır. Kavvalların yardımcıları olan köçeklerin görevlerinden biri de Şeyh Adî türbesine bekçilik yapmak ve hizmet etmektir.³⁴⁰

Yezidi halkı içerisinde köçekler, eski Şaman büyücülerinin işlevini görmektedirler. Onların farklı yönlerinin olduğuna inanılmaktadır. Onların Melek Tâvus ile telepati yoluyla iletişim kurduklarına, bir iş için rüyaya (istihare) yatabildiklerine, rüyaları yorumlayabildiklerine,³⁴¹ gaipden haber verebildiklerine ve kutsal yapılarındaki topraklarla ilaç elde edip hastaları iyileştirebildiklerine inanılmaktadır.³⁴² Bu becerilerinden dolayı da armağanlar alırlar ve geçimlerini sağlarlar.

Köçekler kendi grubundan olanlarla evlenebileceği gibi müridler arasından gelmeleri dolayısıyla müridlerle de evlenebilmektedirler. Genelde siyah elbise giymektedirler.³⁴³

³³⁷ Ahmet Turan, a.g.e., s. 123.

³³⁸ Torî, a.g.e., s. 131.

³³⁹ M. Nuri, a.g.e., s. 23; Th. Menzel, a.g.md., s. 421; Ahmet Turan, a.g.e., s. 123.

³⁴⁰ P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315.

³⁴¹ Mesela 18.yılı kadar haram sayılmayan koyu mavi renk, köçeklerin birinin düşünde, Melek Tâvus'un bu rengin uğursuzluk getirdiğini söylemesi üzerine yasaklı giysi olduğu söylenmektedir.

³⁴² Torî, a.g.e., s. 131.

³⁴³ M. Nuri, a.g.e. s. 23.

f. Fakirler (Karabaşlar)

Fakirler Yezidi din adamları içerisinde bir grup olmakla beraber diğerleri ile aralarında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Buraya kadar zikrettiğimiz, Mirler, Peşimamlar, Şeyhler, Pirlar, Kavvallar ve Köçeklerin Yezidi toplumu içerisinde farklı dini fonksiyonları bulunmakta fakat fakirlerin toplumsal vazifeleri bulunmamaktadır. Her din adamının dinin emrettiği görevleri vardır ve bunları yerine getirmek zorundadır. Fakat fakirler, Yezidi din adamları sınıfı içerisinde olmakla beraber böyle bir görev ve sorumlulukları bulunmamaktadır.³⁴⁴

Diğer bir fark ise; din adamlarında belli bir soydan gelme ve babadan-oğula geçme ilkesi söz konusu iken fakirler belirli bir soydan gelmez ve fakirlik makamı babadan-oğla geçmez. Bir Yezidinin fakir olabilmesi için önünde soy ile alakalı bir engel yoktur.³⁴⁵

Fakirler için Yezidi toplumunun dervişleri veya zahitleri denebilir. Onlar dünya ahvalini terk eden çilekeş ve gezginci Yezidi dervişleri sayılırlar.³⁴⁶ Çünkü bu makama ulaşabilmek için soy ile alakalı bir engel bulunmamakla birlikte, her Yezidinin katlanamayacağı farklı sıkıntılar bulunmaktadır. Fakirler kendilerini çok sert bir riyazata tabi tutmaktadırlar. Dünyevi işlerden ve zevklerden uzak durmak zorundadırlar. Tütün ve alkol kullanmaktan, yün yataklarda yatmaktan ve benzeri şeylerden uzak durmak zorundadırlar. Ayrıca fakirlerin tıraş olmaları ve sakalını kesmeleri yasaktır. Zamanlarının çoğunu duaya ve ibadete ayırmaktadırlar. Her fakirin yılda 92 gün tutması gereken orucu vardır.³⁴⁷ Bu sıkıntılı durumlarından dolayı da Yezidi toplumu içinde fakirlerin çok farklı bir saygı duyulur. Bir fakire hiçbir şekilde karşı çıkılmaz,³⁴⁸ el

³⁴⁴ M. Aydın, a.g.mk., s. 70-71.

³⁴⁵ M. Aydın, a.g.mk., s. 70-71; Torî, a.g.e., s. 130-131.

³⁴⁶ M. Nuri, a.g.e., s. 24; M. Aydın, a.g.mk., s. 70-71; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315.

³⁴⁷ M. Aydın, a.g.mk., s. 70.

³⁴⁸ M. Nuri, a.g.e., s. 24.

kaldırılmaz, protesto edilemez. Hatta bir fakir yüksek bir amirin dahi yerine geçebilir.³⁴⁹

Yukarıda bahsettiğimiz riyazatta bulunan Yezidi, olgunluk çağına geldiğinde merasimle elbisesini giyer ve fakir olur. Fakirler sert yünden siyah kaba bir gömlek giymektedirler ve bu gömleğin yakası diğerlerine nazaran daha açıktır. Ayrıca beyaz geniş bir pantolon ve gömleğin üzerine siyah bezden içi pamukla dolu bir hırka giyerler. Bunu üzerlerinden asla çıkarmazlar.³⁵⁰ “Kullik” denen siyah bir başlık takarlar. Taktıkları bu başlıktan dolayı fakirler “Karabaşlar” diye de anılmaktadırlar. Boyunlarına “Mehek” veya “Meftul” denen içinde siyah ve kırmızı renkleri barındıran bir kolye asarlar.³⁵¹

Yezidiler, ağır ve yorucu hayat yaşayan fakirlerin cennetle müjdelendiğine inanmaktadırlar. Devamlı Yezidiler arasında dolaşan fakirler dini telkinlerde ve nasihatlerde bulunurlar.³⁵² Toplulukta ve aileler arasında büyük anlaşmazlıklar olduğunda barışı sağlamaları için genelde fakirlere başvurulur. Dünyevi işlerden uzak duran fakirler geçimlerini halkın verdiği sadakalarla sağlamaktadırlar.³⁵³

3. Müridler

Mirlerin ve din adamlarının dışında Yezidi toplumunu oluşturan halk kitleleri müridleri oluşturmaktadır. Yezidi toplumunun en büyük kastını oluşturan müridlerin soy asaleti ve imtiyazları yoktur. Her müridin yerine getirmesi gereken beş mühim görevi vardır:

- a. Bir Rab tanımalıdır.
- b. Bir Peşimam(Baba Şeyh) tanımalıdır.
- c. Bir Şeyh ve Pir tanımalıdır.

³⁴⁹ Th. Menzel, a.g.md., s. 421.

³⁵⁰ Ahmet Turan, a.g.e., s. 122; Basri Konyar, a.g.e., s. 101; Torî, a.g.e., s. 131; E. Sever, a.g.e., s. 62.

³⁵¹ Th. Menzel, a.g.md., s. 421; M. Aydın, a.g.mk., s. 70-71; H. Başbuğ, a.g.e., s. 108; A. Çelik, a.g.e., s. 22.

³⁵² Ahmet Turan, a.g.e., s. 122; Torî, a.g.e., s. 131.

³⁵³ M. Nuri, a.g.e., s. 24; Th. Menzel, a.g.md., s. 421.

d. Bir ahiret kardeşi tanınmalıdır.

e. Bir mürebbi tanınmalıdır.

Her Yezidi mutlaka bir Baba Şeyhe bağlıdır. Aynı şekilde bir şeyhe ve pire bağlı olmak zorundadır. Şeyhsiz ve pirsiz bir mürid düşünülemez.³⁵⁴ Onların emirlerine uymak her mürid için dini bir zorunluluktur. Her gün bağlı oldukları şeyh ve pirlerinin ellerini öpmek zorundadırlar. Ayrıca başka bir şeyh veya din adamı gördüklerinde de el öpme zorunluluğu vardır. Bu bağlılıkla müridler, dinlerinin gereklerini şeyhlerinden öğrenir, onlara olan bağlılıklarını gösterir ve dualarını alarak işlerinin yolunda gideceğine inanırlar. Ayrıca din adamlarına hizmet etmek ve kazançlarından belli bir miktarını onlara vermek de bu bağlılığın gereklerindedir.

Müridler için dini bir zorunluluk da kendilerine ahiret kardeşi edinmektir. Her müridin biri erkek, biri kadın iki ahiret kardeşi olmalıdır. Bu ahiret kardeşleri ile her görüştüğünde mutlaka ellerini öpmesi gerekir. Cennete girmesi için ahiret kardeşlerine dua etmek de zorunluluklardandır.

B. Toplumsal Yaşayışları

Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Yezidiler uzun süreler Laleş bölgesinde, Türkiye'nin Güney Doğu Anadolu bölgesinin bazı illerinde kısaca eski Hakkari eyaletinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Son yüzyıl içerisinde yaşadıkları siyasi ve ekonomik problemler ise Yezidilerin bu bölgelerdeki yoğunluklarını hatırı sayılır ölçüde azaltmıştır. Günümüz Yezidileri, özellikle Avrupa ve Kafkas ülkelerine, Rusya'ya, Kanada'ya, Amerika'ya göç etmiş olup hayatlarını bu ülkelerde devam ettirmektedirler.

³⁵⁴ J. Guest, a.g.e., s. 75; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315; Ahmet Turan, a.g.e. , s. 119.

Yezidilerin içine düştükleri bu dünya coğrafyasına dağılmışlıkları dinlerinin unutulmasına, gelenek ve göreneklerin yok olmasına neden olmuştur. Yalnız, Kuzey Irak`ın Sincar bölgesi, Suriye`nin bazı köyleri ve Türkiye`nin Güney Doğu Anadolu bölgesinin bazı köylerinde göç etmeyip anayurtlarında kalan Yezidiler dinlerini yaşamak, gelenek-göreneklerini söndürmemek için gayret göstermişlerdir. Son yıllarda ise anayurtlarından göç etmiş olan Yezidiler yaşadıkları ülkelerde (özellikle Avrupa ülkelerinde, Ermenistan ve Rusya`da) inançlarının unutulmaması, örf-adetlerinin canlanması için çaba sarf etmektedirler. Bu gaye ile dernekler-vakıflar kurmuşlar, yayın organları çıkarmışlardır, dinlerini tanıtmaya yoluna girmişlerdir. Yine de Yezidilerin toplumsal yaşayışlarını, örf-adetlerini net bir şekilde öğrenebilmek için Hakkari eyaleti Yezidilerini (Kuzey Irak, Türkiye`nin Güney Doğu Anadolu bölgesi ve Suriye Yezidilerini) göz önünde bulunduracağız. Bununla birlikte elimizden geldiğince diğer ülkelerdeki Yezidilere de değineceğiz.

1. Genel Yasaklar

Yezidiler için dinen yapılması yasak olan işlerin bir kısmı kutsal kitaplarından olan Mushaf-ı Reş`te bahsedilmektedir. Kutsal kitapların haricinde Yezidi din adamlarından ve yaşadıkları bölgeye has örf-adetlerinden kaynaklanan yasaklar da bulunmaktadır. Bu yasakları iki başlık altında ele alacağız:

a. Yasak Yiyecekler

Yezidilerde marul, lahanası, fasulye, kabak, bamya, bakla, ebegümece, gülhatmi gibi sebze ve bitkiler ile ceylan, domuz, balık, horoz ve tavuk eti yemek, bunları başka şekillerde kullanmak

yasaktır.³⁵⁵ Ayrıca içinden, içilirken “lık lık” veya “glu glu” gibi sesler çıkaran kaplardan su içmek de yasaktır. Bu yasakların büyük bir kısmı Mushaf-ı Reş`in 24. gavlında nedenleri ile açıklanmıştır.³⁵⁶ Mesela, Arapça “Hass” diye bilinen marul, Yezidi kadın peygamberin ismini (Hâsiye veya Hâsîsa) anımsattığı için yasaklanmıştır.³⁵⁷ Yezidiler marul yemedikleri gibi, marul ekili yerlere oturmaz, ismini ağza almazlar. Yezidiler lahana, fasulye yememelerinin nedenini ise şöyle izah etmektedirler: Bir gün Yezid, uzun bir yolculuktan dönerken yorulur. Hava da çok sıcaktır. Bu sebzelerin gölgesinde biraz dinlenmek ister fakat kabul edilmez.³⁵⁸

Yezidi kutsal kitaplarındaki yasaklardan biri de horoz ve tavuk etinin yenmemesidir. Şekil itibari ile Melek Tâvus`u andırdığı için horoz eti yasaklanmıştır. Yine Yezidilerde balık eti yemek, Yunus peygambere iman etmesinden dolayı kutsal kitaplarındaki yasaklarındandır. Geyik eti ise peygamberlerinin birinin keçisi olduğu için yasaklanmıştır.³⁵⁹

Kutsal kitaplarında olmamasına rağmen tavşan eti yemek de Yezidilerce yasak kabul edilmektedir. Şeyh Adî zamanında Şeyh Zengin ava çıkmıştır. Avda bir tavşan görür ve onu kovalar. Tavşan kaçça kaçça Şeyh Adî`nin evine girer. Şeyh Zengin, Şeyh Adî`den bu tavşanı vermesini ister. Fakat Şeyh Adî tavşanı vermek istemez. Bunun üzerine Şeyh Zengin tavşanı zorla almak isteyince Şeyh Adî

³⁵⁵ M.Nuri, a.g.e, s. 35-36; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 20-21; Thomas Menzel, “**Kitabu'l-Cilve**”, İ. A., VI, 828, İstanbul-1986; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 314; M. J. L. Young, a.g.md., s. 191; Ahmet Turan, a.g.e., s. 116; E. R. Fıglalı, a.g.md., s. 442; S. Kılânî, a.g.e., s. 537; M. Cevat, a.g.e., s. 37-38; T. Akpınar, a.g.mk., s. 50; A. Özalp, a.g.e., s.404.

³⁵⁶ Mushaf-ı Reş 24. gavl: “Size haramlarımız şunlardır:Kadın peygamberimiz Hâsiye`nin ismine benzediğinden marul yenilmez. Fasulye ve börülce yasak olduğu gibi mavi renkte elbise giymek de yasaktır. Balık yemek, peygamberimize iman ettiğinden dolayı yasaktır. Geyik etini de ilahlarımızdan birinin koyunu olduğundan dolayı yemeyiz. Şeyh ve müritleri Melek Tâvus`a olan tapınma hatırına horoz etini yemezler. Ayakta işlemek, oturarak elbise giymek, hamamda yıkanmak, belirli yerlere hela yapmak haramdır, bunlara inanmayanlar kafir olur. Şeytan kelimesini söylemek yasaktır. Çünkü o, tanrının ismidir. Buna benzer Kitan(İp), Şad(Nehir kıyısı), Şer(Kötülük), Mel’un, Lânet, na’l ve buna benzer kelimeleri de söylemek yasaktır.”

³⁵⁷ Mushaf-ı Reş 24. gavl. Başka bir neden olarak; Şeyh Adî`nin yeğeni Şeyh Sahr`ın öldürüldüğü zaman kanının marula aktığı bunun neticesinde de marulun Yezidilere yasaklandığı da söylenmektedir. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s.116.

³⁵⁸ Ahmet Turan, a.g.e., s. 116; T. Akpınar, a.g.mk., s. 50.

³⁵⁹ Mushaf-ı Reş 24. gavl; Ş. Yaltkaya, a.g.mk., s. 20-21; Th. Menzel, a.g.md., s. 828; Ahmet Turan, a.g.e., s. 116-117.

bu olaya kızar ve tavşanı keserek önüne atar, “bu bana haram olsun” der. Bu hadiseden dolayı Yezidiler tavşan etinin kendilerine yasak kılındığını düşünmektedirler. Benzer şekilde koyun eti yasağı da zikredilmektedir. Fakat bu yasak sadece din adamlarınadır. Allah, melek Şeyh Sîn`i koyun şekline sokarak cennete götürür. Orada yününü kestirerek meleklere hırka yaptırır ve giydirir. Bundan dolayı Yezidi din adamları beyaz dini bir elbise giyerler. Bu nedenle koyun eti yemek de yalnız din adamlarına yasaklanmıştır.³⁶⁰

b. Yasak Söz Ve Fiiller

Mushaf-ı Reş`in 24. gavlinde yasak yiyeceklerle birlikte yasak olan söz ve fiiller de zikredilmektedir. Yezidilerin, ilahi dinlerin aşağılamak veya küçük düşürmek maksadıyla Melek Tâvus için kullandıkları “şeytan”, “iblis” veya “melun” kelimelerini kullanmaları ve işitmeleri kesinlikle yasaktır. Kutsal kitaplarında bu kelimeler yasaklandığı gibi bu kelimeleri çağrıştıracak “kitân” veya “kaytan(ip)”, “şad(nehir kıyısı)”, “şer(kötülük)”, “lanet”, “nal” vb. kelimeler de yasaklanmıştır.³⁶¹

Bunlarla birlikte “saratân(yengeç)”, “hitân(avlu)”, “bostan (sebze bahçesi)”, “bat(ördek)”, “nat(sıçramak)” gibi kelimelerin de söylenmesi yasaktır.³⁶²

Mushaf-ı Reş`te yasaklanmış fiil olarak ise şunlar zikredilmektedir: Mavi renkte elbise giymek, ayakta işlemek, oturarak elbise giymek, hamamlarda yıkanmak, belirli yerlere hela yapmak bir Yezidi için kesinlikle yasaktır.³⁶³

³⁶⁰ Ahmet Turan, a.g.e., s. 116-117.

³⁶¹ Mushaf-ı Reş 24. gavl; M. Nuri, a.g.e., s. 35-36; Th. Menzel, a.g.md., s. 828; S. Kılânî, a.g.e., s. 537; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 314; J. Guest, a.g.e., s. 66; Ahmet Turan, a.g.e., s. 117-118; Basri Konyar, a.g.e., s. 99; T. Akpınar, a.g.mk., s. 49-50; B. Murat Öztemiz, a.g.e., s. 25; Major Frederick Millingen, **Kürtler Arasındaki Doğal Yaşam** (Çev. Nuray Mestçi), s. 166, İstanbul-1988.

³⁶² Mushaf-ı Reş 24. gavl; M. Nuri, a.g.e., s. 35-36; Th. Menzel, a.g.md., s. 828; Ahmet Turan, a.g.e., s. 117-118.

³⁶³ Mushaf-ı Reş 24. gavl; M. Nuri, a.g.e., s. 35-36; Th. Menzel, a.g.md., s. 828; Ahmet Turan, a.g.e., s. 117-118; T. Akpınar, a.g.mk., s. 50; M. F. Millingen, a.g.e., s. 166.

Ayrıca bir Yezidi için okumak-yazmak (eğitim görmek), tıraş olmak, bıyıklarını tamamen kesmek, yabancı hayvanları evcilleştirip yetiştirmek, kutsal kabul edilen ağaç veya ağaçlardan odun kesmek veya odun almak, ateşi kirletmek, ateşi horlamak ve üzerine kaynar su dökmek, taharet için su kullanmak, camilere ve mescitlere girmek, salavat ve Kur`an dinlemek, başkalarına ait tarak, ustura, kaşık ve bardakları kullanmak, evden bir sene uzaklaşmak yasak kabul edilmektedir.³⁶⁴

Yezidiler için yasaklamaların ana kaynağı kutsal kitaplarıdır. Kutsal kitapların haricinde melek konumunda olan şeyhleri, büyük din adamları da yasaklar koymaktadır. Ayrıca yaşadıkları bölgeye has örf-adetler de zamanla dini yasak olarak kabul görmüştür.

2. Evlenme ve Boşanma

Yezidi toplumunda zina ve fuhuş en ağır günahlardan ve suçlardan kabul edilmektedir. Bu, Yezidilerin bulunduğu coğrafyada yaşayan kültürlerin örf-adetleri ile örtüşmektedir. Bu durum erken yaşta evliliği de beraberinde getirmektedir. Erken yaşta evliliğin hakim olduğu toplumda evliliğin temel şartı her kast grubunun kendi kastından olan ile evlenmesidir. Yani şeyh ailesinden olan başka bir şeyh ailesi ile, pir yine başka bir pir ailesi ile evlenebilir.³⁶⁵ (Bu kural Emir için geçerli değildir. Emir istediği her kız ile evlenebilir.) Temel şartlardan biri de; nisan ayında, özellikle de çarşamba günleri evlenmenin ve nikah kıymanın yasak olmasıdır.³⁶⁶

³⁶⁴ Mushaf-ı Reş 24. gavl; M. Nuri, a.g.e., s. 35-36; Th. Menzel, a.g.md., s. 828; Ahmet Turan, a.g.e., s. 117-118; A. J. Carnoy, a.g.md., s. 830.

³⁶⁵ Thomas Menzel, "Yezidiler", İ. A., XIII, 420, İstanbul-1986; İ. A. Çubukçu, a.g.mk., s. 23; B. Murat Öztemir, a.g.e., s. 5; J. Guest, a.g.e., s. 76.

³⁶⁶ M. Nuri, a.g.e., s. 30.

Genellikle tek kadınla evlenen Yezidiler beş kadına kadar evlenebilmektedirler. İçlerinden iki hanımla evli olanlarına da rastlanır. Emirleri için hiçbir sınırlama yoktur, istedikleri kadar kadınla evlenebilirler.³⁶⁷ Evliliğin başlık parası ile yaygın olduğu Yezidilerde kız kaçırma hadiseleri de yaygındır.³⁶⁸ Bunun sebebinin başlık parasından kaynaklandığı bilinmektedir. Yezidilerde başlık parasının çok olması yüzünden değiş-tokuş (keçikê bikeçik) adeti vardır. Yani evlenecek oğlu olan bir aile reisi, kızını alacağı ailenin oğluna kendi kızını vererek masrafları azaltmak suretiyle evlendirir.³⁶⁹

Toplumda evlilik yaşı 15-20 arası görünmektedir. Erken evliliğin en önemli nedeni kız çocuğunun evin namusu olarak görülmesidir. Bu nedenle kızlarını bir an önce baş göz etmek istemektedirler. Erken evliliğin bir başka önemli nedeni ise evliliğin toplumda yüksek statü sağlayan etken oluşudur. Yezidi toplumunda erkek toplumda söz sahibi olmak hatta erkekler tarafından “adam” yerine konmak için atılacak ilk adım evlenmektir. Yalnız son yıllarda erken evlilik yaşı 15-20’den 22-26’ya kadar yükselmiştir. Ekonomik sıkıntılarla birlikte geçim sıkıntısının baş göstermesi, askerlik yapma zorunluluğu evlilik yaşını geciktirmiştir. Ayrıca son yıllarda Yezidiler şehirlere yerleşmeye ve yurt dışına göç etmeye başlamaları sebebiyle içine girdikleri toplumların kültürlerinden etkilendikleri için evlilik yaşı kendiliğinden yükselmiştir. Son yıllarda evlenme yaşında yükselme görüldüğü gibi Yezidilerin başka dinlerden kimselerle evlendiği de görülmektedir. Ama genel temayül kadının Yezidi asıllı, Yezidi aileden olmasıdır. Bu nedenle bir köyde evlenme çağında kız bulunmazsa veya aileler arası anlaşma olmazsa, çevre köylerden hatta başka bir il çevresinde oturan Yezidi asıllı aileden alınır. Evlenilecek kadında aranılan bu özellikler nedeni ile kız bulmak, beğenmek, her yerde olduğu gibi önemli bir iş olup ailenin

³⁶⁷ Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

³⁶⁸ Yezidilerde “naht” adını verdikleri başlık parası isteme, eskiden yaygın bir adet iken günümüzde başlık parası isteyen pek aile kalmadığı düşüncesindeyiz.

³⁶⁹ Ahmet Turan, a.g.e., s. 134.

kadınları tarafından yürütüldüğü gibi erkekler tarafından ziyaretler şeklinde yürütülebilir. Bu ziyaretler sonucu erkek ailesi kız istemeye karar verirse bir peşimam, şeyh veya pir önderliğinde kız evine gidilir. Anlaşan aileler ve gençler arasında önce söz kesilir, nişan yapılır sonra ise düğün ve nikah hazırlıklarına başlanır. Her toplumun olduğu gibi düğün ve nikah konusunda Yezidilerin de kendilerine özgü gelenek ve görenekleri vardır. Bunlar, farklı bölgesel özellikler taşısa da genel itibari ile aynıdır. Düğünleri iki, üç veya dört gün sürebilir. Bol çalgılı, eğlenceli, yemekli geçmektedir.

Nikahı bir peşimam kıymalıdır. Eğer bir peşimam bulunamazsa diğer din adamlarından biri de kıyabilmektedir. Din adamı bulunmasa nikah kıyılmaz. Nikahta din adamı şu duayı okumaktadır: “Güneş, ay, ezda, yezid, bismillah, billah, tillah hakkı için selam ve selat olsun Resulullah`a. Allah`ın yolu bakidir, tektir. Sizler de şahit olun. Ya Şeyh Adî, ya Şeyh Hasan ve mesut olanlar. Anne ve babalar razı oldu, uzun ömürlü ve doğurgan olsun. Kutlu, mübarek ve hayırlı olsun. Âmin.³⁷⁰ Bu duadan sonra nikahı kıyan din adamı tarafından bir ekmek³⁷¹ ikiye bölünerek yarısı damada, yarısı da geline yedirilir. Damat eve girişte, itaatin bir sembolü olarak geline bir taşla vurur. Ayrıca gelinin yeni evine gelinceye kadar yolu üzerine bulunan tüm mabetleri ziyaret etme mecburiyetinin de olduğu zikredilmektedir.³⁷²

Yezidi toplumunda boşanmak yasak değildir. Bir Yezidi altı aydan fazla evinden, karısından uzak kalırsa boşanmış sayılmaktadır. Zina yapan kadın iki şahit önünde veya suçüstü yakalandığında eşler arasında boşanma hakkı doğmaktadır. Nikah bir peşimamın huzurunda olduğu gibi boşanma da peşimamın huzurunda yapılmaktadır. Bunun için üç kişinin şahitliği gerekmektedir. Karısını boşamak isteyen Yezidi üç defa “Sen benim şeyhim ve pirimsin” ve “Yolundan çıktım, serbestsin” demek suretiyle onu boşamış olur. Aynı şekilde kadının

³⁷⁰ D. Okçu, a.g.e., s. 12.

³⁷¹ Şeyh Adî mezarından getirilen kutsal toprak olan küçük topraklar(Yezidiler buna Baretta demektedirler.)

³⁷² Th. Menzel, a.g.md., s. 420, A. İnan, a.g.mk., s. 30-31.

da erkeği boşama hakkı bulunmaktadır. Bu nedenle son zamanlarda erkekler evlenirken mutlaka resmi nikahı da dini nikahları ile birlikte yaptırmaktadırlar.³⁷³

3. Doğum, Vaftiz ve Sünnet

Yezidiler doğumlarını “brik” adını verdikleri kendi ebelerine yaptırmayı tercih etmektedirler.³⁷⁴ Bununla birlikte mecburiyet karşısında başka bir dinden olan ebelere de doğum yaptırmaktadırlar. Şehirlerde yaşamaya başlayan günümüz Yezidileri ise ebelerin Yezidi olmasına dikkat etmemekte, hastanelerde doğumlarını yaptırmaktadırlar. Doğan çocuğun erkek olması durumunda sevinmekte, doğumun üçüncü gününde kurban keserek yemekler vermektedirler. Çocuğa ismini ailenin şeyhi, piri veya fakir koymaktadır. Din adamlarının olmadığı durumlarda ise ailenin en yaşlısı çocuğa isim vermektedir.³⁷⁵

Yezidiler için önemli bir ritüel de vaftiz törenidir. Vaftiz; doğan çocuğun Şeyh Adî türbesi içerisinde bulunan zemzem adını verdikleri suya bir şeyh tarafından üç defa sokulup çıkarılması şeklinde yapılmaktadır. Yezidiler yeni doğan çocuklarını bir hafta içinde vaftiz ettirmek zorundadırlar.³⁷⁶ Türbeye uzak bölgelerde yaşayan veya ulaşım problemi çeken Yezidiler iki ay içerisinde, çeşitli aksilikler var ise iki sene içerisinde mutlaka vaftiz ayini gerçekleştirilmelidir.³⁷⁷

Vaftiz türbe içerisinde zemzem suyunun bulunduğu bir odada gerçekleştirilir. Vaftizi bir şeyh gerçekleştirir ve merasime çocuğun

³⁷³ Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

³⁷⁴ Ahmet Turan, a.g.e., s. 131.

³⁷⁵ Ahmet Turan, a.g.e., s. 131.

³⁷⁶ M. Nuri, a.g.e., s. 31; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 315; J. Guest, a.g.e., s. 75; E. Sever, a.g.e., s. 65.

³⁷⁷ M. Nuri, a.g.e., s. 31.

anne-babası veya akrabaları alınmazlar. Şeyh çocuğun elbiselerini çıkarıp üç defa suya batırır. Vaftiz esnasında şeyh, çocuğa Melek Tâvus`a iman hususunda, akıbetinin iyi olması yolunda Kürtçe dualar³⁷⁸ etmektedir. Bu ayın için şeyhe ücret de ödenmektedir.³⁷⁹

Şeyh Adî türbesine gelemeyecek kadar uzaklarda yaşayan veya çeşitli sebeplerden dolayı gelemeyen Yezidiler, çeşitli zamanlarda Yezidi bölgelerini gezen Kavvaların yanlarında buldukları kutsal zezem suyu ile çocuklarının vaftizini gerçekleştirmektedirler.³⁸⁰

Vaftiz edilen Yezidi çocuk için yapılması gereken bir adet de sünnettir. Sünnet olma Yezidilerde dini bir vecibe olmayıp ananevi ve ihtiyari bir gelenektir.³⁸¹ Yezidiler vaftizden bir hafta sonra çocuklarını sünnet ettirirler. Sünnet merasimi mutlaka aile şeyhi tarafından icra edilmelidir. Sünnet merasimi için önemli bir husus da “Kirvelik”tir. Yezidilikte kirvenin kızı ile sünnet olan çocuk abla-kardeş gibi kabul edildiğinden evlenmeleri kesinlikle yasaktır. Bilindiği gibi Yezidilerdeki toplumsal sınıflar, ancak kendi aralarında evlenebilirler. Dolayısıyla Yezidiler kendi çocuğuna kirvelik yapacak kişiyi kendi sınıfından değil de, zaten evlenmesi dinen yasak olan din adamları arasından veya müslüman halk arasından seçmeye gayret etmektedirler. Anadolu’da kirvenin yükü maddi olarak ağır olduğundan Yezidiler, müslümanların kirvelik yapması için sünnet masraflarını kendileri karşılarlar. Ayrıca kirve olan müslüman ile sünnet olan çocuğun babası “Kelif” olur yani birbirlerine kötü durumlarda yardımcı olur, korurlar.³⁸²

³⁷⁸ Şeyh çocuğu iki defa suya batırdıktan sonra ellerini çocuğun başına koyup “Hol hola Souldaine Azid, tou bouia berhe Azid, Sar ka rea Azid” (Sen Yezidin kuzususun, sen Yezid dini için kurban olabilirsin) diye dua etmektedir. Bkz. A. İnan, a.g.mk., s. 28.

³⁷⁹ M. Nuri, a.g.e., s. 31.

³⁸⁰ A. İnan, a.g.mk., s. 28; Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

³⁸¹ Yezidilik`te dini bir vecibe olmayan sünnetin yapılmadığı haller ve yerler olduğu da söylenmektedir. Yezidilerin devlete hoş görünmek maksadıyla bu adeti devam ettirdiği de zikredilmektedir. Diğer bir yönden ise, gayrimüslim olanların Osmanlı`da askere alınmaması kaidesinden yararlanmak isteyen Yezidilerin zorunlu olmayan bu adeti terk ettiklerini, hatta Haliti Yezidileri arasında bu adetin uzun zamandır görülmediği de zikredilmektedir. Bkz. Th. Menzel, a.g.md., s. 420; A. H. Layard, a.g.e., s. 209.

³⁸² M. Nuri, a.g.e., s. 33.

4. Ahiret Kardeşliği

Ahiret kardeşliği Yezidilerde sadece müridleri ilgilendiren bir kurumdur. Her mürid dini bir vecibe olarak biri erkek biri kadın iki ahiret kardeşi edinmelidir.³⁸³ Ahiret kardeşleri her bakımdan birbirlerine yardımcı olmakla mükelleftir.³⁸⁴ Bu vecibe, dini kaynaklı bir sosyal dayanışma kurumudur.

Mürit, ahiret kardeşleri ile karşılaştığı veya görüştüğü zaman mutlak surette ellerini öpmesi gerekmektedir. Doğuda giyilen, diğer gömleklerden farklı, arkadan düğmeli yeni bir gömleğin yakası mutlak ahiret bacısı tarafından açılmalıdır. Ahiret kardeşlerin bir görevi de ölüm anında şeyh ve pir ile birlikte kardeşinin yanında bulunmasıdır. Ölüm anında kardeşinin Yezidi olarak ölmesi için telkinlerde bulunması gerekmektedir.³⁸⁵ Ölen kardeşinin cennete girmesi için dua etmek, hangisi daha önce cennete girerse diğeri için çaba sarf etmek de başlıca sorumluluklarındandır.³⁸⁶

5. Yezidilerde Ölüm ve Ölümle İlgili İnançlar

Yezidilerin cenaze törenleri konusunda farklı uygulamalar bulunmaktadır. Özellikle cenazenin yıkanması, kefenlenmesi,

³⁸³ Ahiret kardeşi olanlar, kirvelikte olduğu gibi birbirleriyle evlenemezler. Bunun için de ahiret kardeşliği son yıllarda din adamlarından tutulmaktadır. Çünkü müridler din adamı sınıfından kimseyle evlenemezler. Zaten din adamları da kendi aralarında evlenebilir ve müridlerle evlenmek yasaktır. Bu bakımdan müridler, kendi aralarında hem ahiret kardeşi hem de kirve tutmayarak çocuklarını evlendirecekleri nüfusu azaltmamaktadırlar. Çünkü Yezidilerin evlenecekleri nüfusları giderek azalmaktadır.

³⁸⁴ M. Nuri, a.g.e., s. 29; T. Akpınar, a.g.mk., s. 48; J. Guest, a.g.e., s. 76.

³⁸⁵ M. Nuri, a.g.e., s. 29, Th. Menzel, a.g.md., s. 419.

³⁸⁶ B. Murat Öztemir, a.g.e., s. 7.

gömülmesi ve üzerine okunan dualar ile yas törenleri içerisinde taziye önemli bir yer tutmaktadır.

Kişinin ölümden önceki son nefesi vereceği ana “Sekran” denir. Sekran halindeyken, din adamı şeyhin ve ahiret kardeşinin bulunması gerekmektedir. Bu esnada şeyh ve ölmekte olan kişinin ahiret kardeşi “Gavl” denen duaları okumaktadır. Bu duaları okumanın nedeni kişinin ruhunu kolay teslim etmesi ve eziyet çekmemesi içindir. Ayrıca “Ave İmane” denen iman suyundan sekran halindeki kişinin ağzına damlatılır. Bu su, Laleş’e Şeyh Adî bin Müsâfir’in kabrini ziyarete hac niyetiyle giden insanların beyaz kil topraktan yapılmış “Groşk” denilen, bilye büyüklüğündeki toprağı küçük bir tasın içerisine konulup suyla ıslatılmasından elde edilmektedir. İnsanın öleceği esnada ağzının kuruduğu ve susuzluk çektiği bu anda suya karşı büyük bir istek duyduğu için Groşk’un ıslatılmasından elde edilen suyundan damlatılır.³⁸⁷

Bir Yezidi öldüğü zaman elleri göğsünün üzerinde çapraz olarak birleştirilir ve yönü güneşe doğru çevrilir.³⁸⁸ Eğer gece ölmüşse güneşin doğduğu yere, gündüz öldü ise o an güneş neredeyse oraya doğru çevrilir. Cenazeyi yıkama esnasında şeyh, pir ve ahiret kardeşi hazır bulunmalıdır. Cenazeyi şeyh yıkamakta, pir suyunu dökmektedir. Eğer ölenin ahiret kardeşi cenaze yıkama esnasında bulunamazsa şeyh kendisini ahiret kardeşi ilan edebilir.³⁸⁹ Din adamı bulunamadığı durumlarda ise cenazeyi fakir yıkayabilir.³⁹⁰ Eğer cenaze kadınsa şeyhin veya fakirin karısı yıkamaktadır. Daha sonra kefenlenme işlemlerine geçilir ve kefenin altından “Kiras”, “Derpi” ve “Gore” giydirilir. Kiras, yakası U şeklinde olan bir çeşit gömlek; Derpi, iki paçalı pijama; Gore, iki ayağına giydirilen çoraptır. Ölünün ya kendisi ya başkaları tarafından getirilmiş Groşk’u gözüne konur ve ince bir bez parçasıyla bağlanır. Bunun anlamı gözülle

³⁸⁷ Ahmet Taşgın, “Geri Dönüş: Yezidilerde Ölüm”, Türk Dünyası Araştırmaları, sy. 154, s. 198, Ocak Şubat 2005.

³⁸⁸ Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

³⁸⁹ A. Taşgın, a.g.mk., s. 199; S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 82.

³⁹⁰ Ahmet Turan, a.g.e., s. 142.

gördü ve diliyle ikrarda bulundu ve bunun şahidi de bu küçük toprak parçasıdır. Ölen kişi eğer sünnet edilmemişse mutlak sünnet edilir.³⁹¹ Bu daha yeni doğmuş bir çocuk da olsa sünnet edilir. Bunlardan sonra kefen kesilip, giydirilir ve cenaze yıkama esnasında bulunan ahiret kardeşi tarafından kefenleme işlemi bittiğinde ölünün baş kısmında kefen bezinin düğümlenmesi gerçekleştirilir.³⁹² Bazı Yezidiler, Laleş'te bulunan kutsal suya batırılmış kefenleri kullanmaktadırlar. Bu sulara batırılan kefene veya başka bir eşyaya "Mor"lanmış yani mühürlenmiş diyorlar. Ölen kişi bayan ise saçları örülü ya da örgüsüz boynuna dolanır. Eğer genç bir bayan ise saçları örüldükten sonra boynuna dolanır.³⁹³

Ölü tabuta konulduktan sonra bir horoz kesilerek kanı tabuta sürülür. Bu horozun ona öbür dünyada yardımcı olacağına inanılır. Horozun kutsal kabul edilmesi, sancakları(Melek Tâvus heykelleri) anımsatması ve güneşin doğuşunu haber vermesindedir. Cenazenin tabuta konup mezarlığa götürülmeden önce, cenazenin kefenlenip hazırlandığı yerde üç kere tabut yere indirilip kaldırılır, böylece ölünün üzerinde bulunan ağırlığın gittiğine inanılmaktadır. Ayrıca daha cenaze evden çıkmadan ve mezarlığa götürülmeden önce bir kurban kesilir, pişirilir ve cenaze için gelenlere "Hayr" olarak dağıtılır.³⁹⁴

Mezar derin bir şekilde doğu-batı yönünde kazılır, cenaze; başı doğuya, ayakları batıya gelmek üzere uzatılır.³⁹⁵ Cenazenin tabutla konulduğu da olur. Bu esnada şeyh ve ahiret kardeşi burada bulunmak zorundadır. Ahiret kardeşi, mezarın içinde kefenin baş kısmındaki baş düğümü denilen düğümü çözerken: "Bu ahiret kardeşinin elidir, dünyada ahirette hesabımız ortaktır" der. Bu düğümün mutlaka çözülmesi gerekmektedir. Eğer ahiret kardeşi yoksa onun adına bir başkası "Bu el ahiret kardeşinin elidir" diyerek aynı şeyi yapabilir.

³⁹¹ Ahmet Turan, a.g.e. , s. 142.

³⁹² S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 82.

³⁹³ A. Taşğın, a.g.mk., s. 199.

³⁹⁴ A. Taşğın, a.g.mk., s. 199-200; Ahmet Turan, a.g.e., s. 142.

³⁹⁵ E. Sever, a.g.e., s. 66.

Bundan sonra mezarın kapatılma işlemine geçilir. Eğer tabut yok ise, cenazenin üzeri büyük taşlarla kapatılır ve bir köşesi açık bırakılır. Bundan sonra mezar bir ila iki metre yüksekliğinde bir mezar halinde taşla örülür. Ayrıca ölen erkekse, baş tarafına bir taş, kadınsa hem baş tarafına hem da ayak ucuna birer taş dikilmektedir. Mezarın içine bir parça ekmek, peynir, soğan, ayakkabı, keçe ya da topuz³⁹⁶ bırakılır, eğer ölen din adamları sınıfından biriye yaşamında kullandığı ve en çok sevdiği bir eşya ya da ağaç dalı konur.³⁹⁷ Cenaze defnedilip, gömüldükten sonra Şeyh “Telkin”³⁹⁸ duasını okur. Telkin duası okunduktan sonra fakir elleriyle yeri ölçerek ona ölçtüğü yer kadar toprak parçasını bağışladığını bildirir ve bu toprak parçası, ölünün cennetteki mülkü sayılır. Verilen toprak parçasının büyüklüğü söylendiğine göre, bugüne kadar hiç kimse için iki karıştan fazla olmamıştır. Ölenin sahipleri bu toprak bağışından sonra fakirlere hediye verirler. Cenaze alayı eve yaklaştıklarında yeniden üç kere yere çömelir ve ayağa kalkarlar. Böylece ölünün ve ölüden kendilerine bulaşan ağırlıkları bırakırlar. Cenaze gömüldükten bir gün sonra yakın akrabaları Fakirle beraber güneş doğmadan mezarın başına giderek dua ederler. Bu işlem üç gün sürer.

Ayrıca ölünün gömüldüğünün üçüncü, yedinci ve ölüm yıl dönümünde toplu yemekler verilir.³⁹⁹ Bu yemeklere komşular, ölü evinin acısını unutturmak için evlerinde pişirmiş oldukları yemeklerle katkı sağlarlar. Bütün yemekler din adamlarının dualarıyla başlar dualarıyla biter.

Ölen kişinin ruhunun nereye gittiği belli değildir. Fakat eğer kişinin amelleri iyi ise onun ruhu da iyi olur ve dünyaya iyi olarak her hangi bir canlı da yeniden gelebilir. Eğer amelleri kötü ise dünyaya kötü olarak hatta kötü bir hayvanda yeniden gelebilir,

³⁹⁶ Bu malzemeler şunun içindir: Hesap sormak için münker ve nekir melekleri geldiğinde onları memnun etmek için keçeyi yere sermeli, üzerinde onlara ekmek, peynir ve soğan ikram etmelidir. Eğer memnun kalmazlarsa topuzu sallayarak onların korkup kaçması sağlanmalıdır. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 142; E. Sever, a.g.e., s. 66.

³⁹⁷ B. Murat Öttemir, a.g.e., s. 13, 17; E. Sever, a.g.e., s. 66.

³⁹⁸ Telkin Duası için bkz. “Yezidi Duaları” bölümü.

³⁹⁹ M. Nuri, a.g.e., s. 34; Th. Menzel, a.g.md., s. 420.

domuz, köpek, eşek gibi. Eğer ölen çocuk ise cennet kuşu olduğuna inanılır. Bu çocuk annesi ve babası için orada hizmet eder ve hizmetlerinden dolayı onlar için oranın aydınlık olmasını sağlar.⁴⁰⁰

Ölen kimse itibarlı biri ise onun yakın akrabalarından kadınlar saç örgülerini keserek taziyenin yapıldığı evin duvarına asarlar. Duvarda ne kadar çok kesilmiş saç örüğü var ise ölen kimsenin itibarı da ona göre belli olur.

Ölünün arkasından ağlamak, yas tutmak, üst baş yolmak yasaktır. İnsan doğduğunda nasıl bir sevinç kaynağı oluyorsa ölümlerinde de bir sevinç kaynağı olması gerekir. Hatta cenaze mezara giderken silahlar sıkılmalı, davul-zurna çalınmalıdır.⁴⁰¹ Aslında inançları bunları söylemesine rağmen buna çok fazla uyulmamaktadır. Cenaze yakınları özellikle kadınlar çok fazla kendilerini üzmemekte ve taziyeyi uzatmaktadırlar.

6. Dinden Çıkarılma

Yezidilerin en büyük dini ve dünyevi lideri Şeyhan da ikamet eden Emir`dir. Bu emirin kararlarına kesinlikle karşı çıkılmaz. Yanılması ve hata etmesi düşünülmeyen Emir`in buyruklarına muhalefet etmenin cezası dinden çıkarılmaktır.⁴⁰²

Bunun dışında bir Yezidi şu üç şeyi yaptığı takdirde de dinden çıkarılır:

- a. İhtiyar, şeyh, mir ve pir ailesinden biri ile zinada bulunması,
- b. Yezidi olmayan biri ile zina etmesi,
- c. Kendi isteğiyle başka bir din benimsemesi,

Bu üç günahın birini işleyen yezidi kişi, peşimamın (ihtiyarın)veya mirin fermanı ile dinden çıkarılır. Bu günahı işleyen kişiden diğer yezidiler uzak durur. Bu kişi ile kimse konuşmaz, evine

⁴⁰⁰ A. Taşğın, a.g.mk., s. 200-201.

⁴⁰¹ M. Nuri, a.g.e., s. 34.

⁴⁰² U. Gülsoy, a.g.mk., s. 129-130.

gitmez, evlerine almazlar. Bu kişiyi evlerine alanlar da dinden çıkarılır. Eğer o kişi gerçekten o günahı işlememişse ihtiyara giderek affedilmesini ister. İhtiyar bu kişinin günah işlemediği kanısına varırsa o kişinin bu günahlardan arınması emrini verir. Günahtan arınan kişi Zemzem ve Beyaz Çeşmenin suyu ile yıkandıktan sonra gidip ihtiyarın seccadesini öper, kişi bu şekilde günahından arınır.⁴⁰³

C. Günümüzde Yezidiler

Anayurtları Kuzey Irak, Türkiye ve Suriye olan Yezidilerin sayılarını anlamak için şimdiye kadar bir Yezidi nüfus sayımı yapılmamış olup kesin sayıları bilinmemektedir.⁴⁰⁴ Buna rağmen Yezidilerin nerelerde yaşadıkları ve yasal olmayan şekilde sayıları bilinmektedir. Bugün Yezidi topluluğunun büyük bir çoğunluğu Kuzey Irak, Suriye, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Rusya, Almanya`da, küçük Yezidi grupları ise İran`ın batısı başta olmak üzere Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç, İsviçre, Norveç, Amerika, İngiltere ve Kanada`da bulunmaktadır. Birkaç küçük aile de Avustralya`da yaşamaktadır.

1. Irak`taki Yezidiler

Irak`taki Yezidiler Sincar ve Şeyhan bölgelerinde bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Yezidiler, Kuzey Irak`taki Şeyhan bölgesinde ve bu bölge içerisinde yer alan özellikle, Musul`un yaklaşık 65 km. kuzeyindeki Ba`zri`de, buranın 3 km. kadar kuzeyindeki Şeyh Adî

⁴⁰³ Torî, a.g.e., s. 127-128.

⁴⁰⁴ Yezidilerin bugünkü lideri Muaviye b. İsmail el-Yezidi; 1990 yılı Kasım ayında yayınlanan bir makalesinde sayılarının 10 milyon 600 bin olduğunu, en büyük Yezidi cemaatinin Türkiye`de (1,5 milyon) bulunduğunu söylese de bu sayı, bazı resmi kayıtlarla örtüşmemekte, abartılı görülmektedir. Makale için bkz. E. Sever, a.g.e., s. 105.

⁴⁰⁵ C. Meşkûr, a.g.e., s. 33; U. Gülsoy, a.g.mk., s. 129-130; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313.

türbesinin bulunduğu Laleş çevresinde ayrıca Ba'şika ve Bahzani bölgelerinde yaşamaktadırlar. Buraların dışında, Musul'un 160 km. batısında yer alan, çöl ortasındaki dağlar silsilesini teşkil eden Cebel Sincar⁴⁰⁶ üzerinde de sayıları çoktur. Zaho, Duhokan ve Alkoş bölgelerinde ise az sayıda Yezidi yaşamaktadır.⁴⁰⁷ Irak'taki Yezidi sayısının 300 bin kadar⁴⁰⁸ olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁰⁹ 1975'e kadar Irak'taki Yezidilerin çoğu ya kendilerine ait olan ya da Hıristiyanlarla paylaştıkları küçük köylerde yaşamaktaydılar. Onlar, koyun ve sığır besleyen küçük çiftçiler şeklinde hayatlarını devam ettirmektedirler. 1975'te Irak hükümeti Yezidileri köylerini terke zorladı. Onların yerleşim alanlarını ve köylerini Arap yerleşimcilere verirken Yezidileri de "toplu köylere"(Mujamma'at) yerleşmeye zorladı. Bu şekilde Yezidiler anayurtlarını kaybetmeye başladılar. Yezidiler eski arazilerini çalıştırabilmek için ya yeni Arap sahiplerinden kiralayacaklar veya Musul, Bağdat gibi büyük Irak illerinde iş aramaya başlayacaklardı. 9 Mayıs 1975'te Irak hükümeti Sincar'daki bütün Yezidi köylerini(Yaklaşık 160 kadar) boşaltarak halkı 12 "toplu köye"⁴¹⁰ yerleştirmişti. Yezidi köyleri tahrip edildi, su kuyuları kapatıldı, aşiretlerin çiftlik arazilerine el konuldu. Hükümet, Suriye ile Irak arasında sınır olan Sincar'ın hassas bir bölge olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle burayı askeri güvenlik bölgesi ilan etmiş ve Yezidileri çıkarmıştı. Bir müddet sonra hükümet, köylerini boşaltmak istememeleri üzerine Yezidilerin silahlarına ayaklanma ihtimaline karşı el koydu. Irak hükümeti daha sonra "toplu köylerdeki" Yezidilere islami camileri tanıtmak istedi.

⁴⁰⁶ Sincar, Mezopotamya'da bir ova ile bir dağın ve bunlara nispetle Musul vilayetine tâbi bir kazanın ortak ismidir. Sincar kazası Telafer namında bir nahiye ile 72 köyden meydana gelir. Kazanın iskana elverişli yeri Belât köyüdür. Bu köy, Sincar dağ eteğinde ve gayet verimli bir ovanın kenarında olup, su kaynakları bakımından zengindir. Bkz. Alî Cevad, **Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, II, 451, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul-1314; U. Gülsoy, a.g.mk., s. 130.

⁴⁰⁷ Th. Menzel, a.g.md., s. 415; E. Sever, a.g.e., s. 106.

⁴⁰⁸ Musul valisi Süleyman Nazif Paşa, 1914 yılında bölgede yaklaşık 68.000 Yezidinin yaşadığını söylemektedir (Bkz. U. Gülsoy, a.g.mk., s. 129); yine M. Nuri, 20. yılın henüz başında Şeyhan nahiyesinde 30 köy ve 8000 Yezidi nüfusundan, Sincar nahiyesinde ise 8-10 bin kadar Yezidi nüfusundan bahsetmektedir (Bkz. M. Nuri, a.g.e., s. 39-40); Yezidi lideri Muaviye b. İsmail ise 1990 yılında yayınlanan makalesinde Irak'ta 1 milyon Yezidi'nin var olduğunu iddia etmektedir (Bkz. E. Sever, a.g.e., s. 106).

⁴⁰⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, s. 52-53, İstanbul-1998.

⁴¹⁰ Bu köylerin 7 tanesi Sincar'ın kuzeyinde, 5 tanesi ise güneyinde kalmaktaydı.

Fakat yerleşimci Yezidiler buna olumlu karşılık vermemişti. Bunun ardından hükümet toplu hallerdeki üç Yezidi köyünü güneydeki bir Arap kasabası olan Ba'ajla`ya yerleşirdi. Irak hükümetinin maksadı anlaşıldığı üzere Sincar`daki Yezidi varlığını ulusal bir tehlike olarak görmekte bu nedenle buradaki Yezidi sayısını azaltmaya, topluluğu bölmeye uğraşmaktaydı.

Irak hükümeti Sincar için düşündüğü şeyleri Şeyhan bölgesi için de düşünmekteydi. Şeyhan bölgesi komşu ülkelere sınır olması nedeniyle hassas bir bölge olarak kabul edilmekteydi. Hükümet buradaki Yezidilerin yerlerine Arapları yerleştirmeyi istemekteydi. 16 Mart 1978`te Irak Devrim Konseyi bir resmi emir(Emir no:358) yayımlayarak Şeyhan bölgesindeki Yezidi arazilerine el konularak Araplara tekrar dağıtılacağını açıklamıştı. Bu politika aslında 1975`teki hareketin devamıydı. Bu amaçla hükümet Yezidileri 9 toplu köye yerleştirmeye başladı, ama bunların 7'sine hiç dokunulmadan terkedilmişti. Bu tür politikalar Yezidi popülasyonunun psikolojik, ekonomik ve sosyal durumlarında çok kötü etkiler bırakmıştı. Bu etki ile Yezidiler iş için büyük illere, bölgelere veya diğer ülkelere göç etmeye başlamışlardı.

2. Suriye`deki Yezidiler

Suriye`deki Yezidiler başlıca iki bölgede gruplar halinde yaşamaktadırlar: Birinci grup; Suriye`nin kuzey ve kuzeydoğusu ile Hasaka, Ras al-Ayn, Amuda, Terba Sipî ve Kahtâniye bölgelerinin taşra kesimindeki 44 köyde yaşamaktadırlar.⁴¹¹ Bu bölgede yaklaşık 12 bin Yezidinin yaşadığı tahmin edilmektedir. İkinci grup ise; Halep

⁴¹¹ E. Sever, a.g.e., s. 106.

bölgesindeki Kurdak dağlarında(Afrin) yaşamaktadır. Burada ise yaklaşık 8 bin Yezidinin olduğu düşünülmektedir.⁴¹²

Suriye hükümeti teorik olarak Yezidileri Arap olarak tanımlamaya ve dinlerini çarpıtılmış islami bir mezhep olarak adlandırmaya çalışmıştır. Fakat pratikte onları farklı bir din ve millet olarak kabul etmiştir. Yezidileri farklı bir din ve millet olarak kabul ettikleri için Suriye devleti çok önemli ve hassas kabul ettikleri işlerden onları uzak tutmuştur.

3. Türkiye`deki Yezidiler

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Yezidilerinin meskun olduğu yerler Van, Diyarbakır, Bitlis, Musul ve Halep vilayetlerine bağlıydı.⁴¹³ O dönemde bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan Yezidi nüfusu; 1912`de Sivas`ta 2797, Halep`te 370, Diyarbakır`da 2891, Van`da 1776, Erzurum`da 618 idi.⁴¹⁴

Türkiye Yezidileri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki ekonomik sıkıntılar ve baş gösteren terör olayları neticesinde 1970`li yıllardan itibaren köylerini terk etmeye başlamışlardır. (Batı)Almanya ile Türkiye hükümetleri arasında yapılan bir anlaşma ile bu ülkenin göçmen işçi isteği üzerine bir kısım Yezidinin Almanya`ya göç ettiği bilinmektedir. 1980 ve 1990`lı yıllara gelindiğinde ise Yezidiler, bazı politik ve dini bahanelerin ardına sığınarak, özellikle siyasi mülteci sıfatıyla başta Almanya olmak üzere bir çok Avrupa ülkesine göç etmişlerdir. Bunun bir neticesi

⁴¹² P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313.

⁴¹³ M.Nuri, a.g.e., s. 39; Basri Konyar, a.g.e., s. 98.

⁴¹⁴ Justin McCartyh, **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus** (Çev. Kur. Kd.Alb. İhsan Gürsoy), s. 94-95, Genelkurmay Basım Evi, Ankara-1995; U. Gülsoy, a.g.mk., s. 129-130.

olarak 1980 başlarında Türkiye`deki sayıları 60 bin kadar olan Yezidi nüfusu, bugün ancak 3-4 bin kadardır.⁴¹⁵

1985 yılında Yezidilerin Türkiye`de buldukları yerler şunlardı: **Siirt** ili Kurtalan ilçesi, Beşpınar kasabası, Kurukavak köyü, Beşiri ilçesi Oğuz kasabası, Onbaşı, Ekinciler, Meydancık mezarları, Uğrak, Kuşçukuru, Uğurca, Kumgeçit, Üçkuyular, Deveboynu, Yolkonak, İkiköprü köyleri, Batman ilçesi Yolveren köyü; **Diyarbakır** ili, Bismil ilçesi, Bahçecik, Yasince köyleri, Çınar ilçesi, Gürses köyü; **Mardin** ili, Midyat ilçesi, Çayırlı, Güven, Oyuklu, Yenice köyleri, Çörekli, Koçan mezarları, İdil ilçesi, Mağara köyü, Nusaybin ilçesi, Çilesiz, Balaban, Güneli, Kaleli, Değirmencik, Dibek köyleri, Selvik, Fıskin, Berhok, Arpalia mezarları; **Şanlıurfa** ili, Viranşehir ilçesi, Altınbaşak, Burç, Bozca, Dinçkök, Oğlakçı, Yaban köyleri, Büyükçavuş, Diktaş, Tepeyolu, Aşağıkoşanlar, Çörekli, Çınarlı, Küçükaltınbaşak, Soğanya, Koçar, Hırbıari, Üçgül, Dirgen, Işıklı, Gezdik, Aşağışölenler, Yaprak, Yukarıbağ mezarları; ayrıca Gaziantep ili Kilis ilçesi ve Hakkari`nin dağlık bölgeleri.⁴¹⁶ Bu il ve ilçelerde (Ağustos 1985 nüfus sayımı itibari ile) toplam 24309 Yezidi yaşamaktaydı.⁴¹⁷ Neredeyse tamamına yakını batıya göçen Yezidi köyleri bugün boşalmıştır. Mesela; Viranşehir`in otuza yakın Yezidi köyünün bugün sadece onunda insan kalmıştır. Yukarıbağ mezarası(Kerme), Giresinde, Fistek, Bozca, Gede, Minminik, Oğlakçı, Ağanas, Birje bunlardandır. Yine aynı şekilde Mardin ili Midyat ilçesinde 150 haneden sadece iki hane kalmıştır.

Bugün itibariyle Türkiye`de Yezidiler şuralarda bulunmaktadır: **Diyarbakır** ili merkeze bağlı bir köy; **Mardin** ili Midyat ilçesi yedi köy, Nusaybin ilçesi sekiz köy; **Şanlıurfa** ili Viranşehir ilçesi on bir köy; **Batman** ili merkeze bağlı bir köy, Beşiri ilçesi beş köy ve Oğuz beldesi; **Gaziantep** ili Nizip ilçesi bir köy. Ayrıca Güneydoğu

⁴¹⁵ Ahmet Taşgın, “Anadolu’da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezidiler”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi 23-28 Ekim Ürgüp/Nevşehir-2000, s. 736, Ankara-2001; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s. 313; B. Murat Öztemiş, a.g.e., s. 2.

⁴¹⁶ Ahmet Turan, a.g.e., s. 68; M. Aydın, a.g.mk., s. 33; Th.Menzel, a.g.md., s. 415; A. Özalp, a.g.e., s. 404; C. Meşkür, a.g.e., s. 33; B. Murat Öztemiş, a.g.e., s. 2.

⁴¹⁷ Ahmet Turan, a.g.e., s. 68.

Anadolu bölgesi dışında muhtelif şehirlerde göçler nedeniyle bulunmaktadırlar.⁴¹⁸

4. Rusya(Eski Sovyetler Birliği), Ermenistan ve Gürcistan`daki Yezidiler

Kafkasya bölgesine Yezidilerin göçü 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ile Kırım Savaşı(1853) boyunca ve sonrasında, ayrıca 1877-1878 Rusya-Osmanlı savaşı sırasında devam etmiştir. 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında Hasanlı aşiretine bağlı Yezidiler, Doğu Anadolu`da Ruslara yardım etmişler, Rus kuvvetlerinin yanında savaşa katılmışlardır. 1829`da imzalanan Edirne Antlaşması gereği Osmanlı topraklarını tahliye eden Rus ordularının yanında Hasanlı aşiretine bağlı Yezidiler de bulunmaktaydı. Ruslar Yezidileri Ağrı dağının yamaçlarında, Rus sınırının hemen iç kısmında yer alan Surmalu`ya yerleştirmişlerdir. Daha sonra Yezidiler buradan Erivan bölgesine taşınmışlardır. Bu olayların akabinde Rusya`ya yönelik Yezidi göçü devam etmiştir. Osmanlı ordusunda askerlik yapma görevinden kurtulmak isteyen bin hanelik büyük bir Yezidi topluluğu, bu olayların akabinde 1830`lu yıllarda Rusya`ya geçmiştir. Bu bölgeye göçler 1877-1878 ile 1879-1882 yıllarında da devam etmiş, 1897`de Kafkaslardaki Yezidi sayısı 20 bine, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise yaklaşık 40 bine ulaşmıştır.⁴¹⁹

Bu bölgedeki Yezidiler bugün başta Rusya, Ermenistan ve Gürcistan`da bulunmaktadır.⁴²⁰ Ermenistan`a Yezidiler, Gürcistan`dan 80 yıl önce yerleşmeye başlamışlardır. Genelde kırsal bölgelerde ayrı ayrı yaşamaya başlayan Yezidiler bazı bölgelerde Ermenilerle de

⁴¹⁸ Ahmet Taşgım, a.g.mk., s. 736-739; M. Bilge, a.g.e., s. 34.

⁴¹⁹ U. Gülsoy, a.g.mk., s. 138; J. Guest, a.g.e., s. 323-328; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s.313.

⁴²⁰ Th. Menzel, a.g.md., s. 415; C. Meşkûr, a.g.e., s. 33; P. G. Kreyenbroek, a.g.md., s.313; E. Sever, a.g.e., s. 106.

beraber hayatlarını devam ettirmişlerdir. Şaşırtıcı olmayacak şekilde de hayatları ve alışkanlıkları Ermenilerin etkisi altında kalmıştır.⁴²¹ 19. y.yılın ikinci yarısında Yezidiler aşağıdaki Ermeni köylerinde yaşamaya başlamışlardır: Mirek, Kuraboğaz, Dordaris, Çobanmaz (Chobanmaz), Büyük ve Küçük Djamushlu ve Karabulak.

Gürcistan'daki Yezidiler ise Tiflis, Telavi, Rustavi ve Batumi şehirlerinde yaşamaktadırlar. Burada yaşayan Yezidilerin bir kısmı 1930 lu yıllarda ve 2. Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan'dan buraya göçmüşlerdir. Gürcistan'daki Yezidiler günümüzde buldukları şehirlerin yerlileri konumundadırlar. Onların büyük bir bölümü hizmet alanlarında çalışmakta, genç olanlar ise genellikle eğitim görmektedirler.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce Gürcistan ve Ermenistan'daki Yezidiler sıkı bir ilişki içindeydiler. Daha önce söylediğimiz gibi 1930'ların sonunda ve 2. Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan'da yaşayan Yezidiler'in çoğu Gürcistan'a göçmüştür. Bunun yanında Sovyetler Birliği devrinde Elegez'li (Aragats) ve Ermenistanlı bir grup Yezidi Novosibirisk şehrine daha güçlü bir topluluk oluşturmak için göçmüştü. Bu sıkı ilişkileri, birliktelikleri ve eski Sovyetler Birliği'nin onları sıkıştırmaması Yezidileri rahatlatmıştı. Eski Sovyetler Birliği sınırları içinde (Erivan ve Tiflis'te) Yezidiler kendi radyolarını kurmuşlar, Riya T'aze adlı yayın organları düzenli basılmaya başlamıştı. Yezidilere sosyal hayat içerisinde ayrımcılık yapılmamakta, akademik kurumlara girebilmekteydiler.⁴²² Sovyet rejiminin düşüşü ile birlikte bu bölgedeki Yezidilerin sıkıntıları da başlamıştı. Yezidiler, önceki Sovyetler Birliği rejimine güçlü bir şekilde katılmaktayken şimdi, içinde buldukları toplumlarda evvelki pozisyonlarını kaybetmişlerdir. Ekonomik durumları da hızla kötüleşen Yezidiler iş bulmak için Gürcistan ve Ermenistan'dan göç etmeye başladılar. Bu göç en fazla Rusya'ya yöneldi. Özellikle Moskova, Sen Petersburg,

⁴²¹ Mesela Yezidiler Ermenilerin kiliselerini ve kutsal yerlerini ziyaret etmektedirler.

⁴²² J. Guest, a.g.e., s. 338-339.

Leningard, Krosnodar ve Yoroslavi gibi şehirlere yerleştiler. Hatta bugün Yoroslavi`de Yezidi kültürel-dini bir merkez varlığını sürdürmektedir. Yine Yezidiler günümüzde Rusya Federasyonunun Krosnodar, Stavropol, Rostov ve Volgograd bölgelerinde büyük topluluklar oluşturmaktadır. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan`daki Yezidiler Rusya`dan başka Ukrayna, az da olsa Kazakistan, Kırgızistan, Almanya, Fransa, Belçika ve Avustralya`ya göç etmişlerdir.

Günümüzde Yezidiler Ermenistan`ın Mirek, Kuraboğaz, Dordaris, Çobanmaz(Chobanmaz), Büyük ve Küçük Djamushlu ve Karabulak bölgelerinde, Gürcistan`ın ise Tiflis, Telavi, Rustavi ve Batumi şehirlerinde yaşamaktadırlar. Sovyetler Birliği`nin dağılmasından evvel bu yerlerde 80 bin kadar Yezidi yaşarken Sovyetlerin çöküşünden sonra bu sayının yarısından çoğu özellikle Rusya olmak üzere yukarıda sıraladığımız ülkelere göç etmişlerdir.

5. Diğer Ülkelerde Yezidiler

Bahsi geçen ülkelerin dışında Yezidilerin en yoğun bulunduğu ülke Almanya`dır. 1970 lerin başlarında (Batı)Almanya ve Türkiye hükümetleri arasında yapılan bir anlaşma ile bu ülkenin göçmen işçi isteği sonucu bir kısım Yezidinin Almanya`ya göç ettiği bilinmektedir. 1980 ve 1990 lı yıllara gelindiğinde ise, Almanya`ya para kazanmak arzusuyla gitmek isteyen Yezidiler, bazı politik ve dini bahanelerin ardına sığınarak(Özellikle siyasi mülteci sıfatıyla)⁴²³ bu ülkeye göçe devam etmişlerdir. Bütün bunların sonucu olarak Türkiye`deki Yezidi köylerinin % 60 kadarı Almanya`ya göç

⁴²³ 12 Eylül 1980`den önce Yezidiler siyasi mülteci olarak Almanya`ya giderken, 12 Eylül 1980`den sonra Türkiye`deki siyasi ortam yatıştığında, bu defa da Hıristiyan Cemiyetleri aracılığıyla Almanya`ya giderlerdi. Bu cemiyetler aracılığıyla Alman vatandaşlığına başvurur, oturma izni alırlardı. Daha sonraki yıllarda ise azul olarak Almanya`ya gitmeye çalışmaktadırlar. Bkz. Ahmet Turan, a.g.e., s. 152.

nedeniyle boş durumdadır. Şu anda Almanya`da yaşayan 35 bin kadar Yezidinin çoğunun Türkiye`den geldiği tahmin edilmektedir. Ve Almanya`daki Yezidiler organize olma çabasındadır. Çeşitli kentlerde kurulmuş dernekleri bulunmaktadır. Ayrıca Haziran 1995 yılından bu yana yayın yapan “Laliş, Dengê Yekîtiya Êzîdiyan” (Yezidi Birliğinin Sesi) adlı dergileri de vardır.⁴²⁴

Ayrıca İran`ın Şahpur yakınlarındaki Yezd şehrinde, Tebriz ve Kermenşah bölgelerinde az sayıda Yezidinin yaşadığı bilinmektedir.⁴²⁵

⁴²⁴ S. Banu Yalkut, a.g.e., s. 90.

⁴²⁵ E. Sever, a.g.e., s. 106.

IV. SONUÇ

Yeni bir din olarak günümüzde yaşayan Yezidiliğin senkretist bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. İslam dini ile tanışmadan evvel Mazdek-Zerdüşt inancı ve kültürü içinde olan halk, 1130'lu yıllarda Şeyh Adî b. Müsâfir'in çabalarıyla müslüman olur. Şeyh Adî bu toplumun sahip olduğu eski inanç ve kültürü otuz yıllık bir çalışmayla silmeye çalışır. Şeyh Adî'den sonra Sahr Ebu'l-Berekat ile Adî b. Ebu'l-Berekat, Adeviyye hareketiyle bölge halkına İslami bir şekil ve vasıf verme hususunda başarılı olurlar. Bu kişilerden sonra tarikatı yönetmeye başlayanların, İslami çizgiye pek bağlı kalmaması ve topluluğun, komşu halklarla girdiği mücadeleler, çatışmalar, uğradığı baskınlar Yezidi halkının dağılmasına, dağlık bölgelere çekilmesine, göçebe bir hayat sürmesine neden olmuştur. Bu da onların cahilleşmelerine, yeni ısınmaya ve benimsemeye başladıkları İslam Dini'nden uzaklaşmalarına neden olmuştur.

Yeni bir inanca giren Yezidi halkı eski inanç ve kültürlerini gömlek değiştirir gibi bir kenara atamamışlardır. Kabul edilen yeni inancın da bir müddet sonra zayıflamaya, hakim-güçlü pozisyonunu kaybetmeye başlamasıyla, topluluğun eski inanç ve kültürü hakim-güçlü pozisyona doğru yükselişe geçmiştir.

Burada unutulmaması gereken bir nokta da, zayıf kültür ve inançların, hakim-güçlü-zengin bir kültürün istilasına uğradığında bir dejenerasyon ve asimilasyon sürecine gireceğidir.

İnanç ve kültür itibarıyla zayıf pozisyondaki Yezidi halkının, bu tarihlerde Putperestlik-Zerdüştlük dinlerini benimseyen Tayrahitiler ile tanışması da çok önemlidir. Daha güçlü, hakim bir

kültür ve inanca sahip gözüken Tayrahitiler, Yezidi halkının inanç ve kültüründe bir dejenerasyon ve asimilasyon başlatmışlardır. Tabii ki bu kırılmaya, islami çizgiden uzak, bilgiden yoksun, siyasi amaçlarla hareket eden dönemin liderleri de katkı sağlamıştır. Bunun yanında bu topluluk, zaman içerisinde başka dinlerle de bu tür ilişkiler içerisine girmiştir.⁴²⁶ Tüm bunlar, içinde Zerdüştlük, Putperestlik, Hıristiyanlık ve İslami parçalar barındıran bir dini; Yezidiliği oluşturmuştur.

Bunun dışında ortaya atılan Yezid b. Uneyse, Yezid b. Muaviye ile alakalı görüşlerin Yezidiliğin oluşumuyla alakasız olduğu gözükmektedir. Bu husustaki bir çok görüşün hayali olduğu, tarihi bilgilerle uyuşmadığı veya mitolojik hikayelerden öteye geçemediği görülmektedir.

Aynı problemi Yezidi isminin kaynağı hususunda da yaşamaktayız. Yezid b. Uneyse veya Yezid b. Muaviye'nin, Yezidiliğin kuruluşundaki katkılarından dolayı bu mezhebe adlarının verildiği söylene de bu katkı görülmemekte ve ispatlanamamaktadır. Bizce bu isim Yezidilerin kullandığı dil ve yaşamış oldukları bölgede kullanılan dillerle alakalıdır.

Yezidilerin yaşamış olduğu çevrede özellikle Fars dili, bunun yanında Avesta dili, Pehlevi dili hakimdir ki bu dillerde, tanrı, tapmak, tanrıya tapanlar anlamlarında “İzed”, “Yezdan”, “Yazata”, “Yeztân”, “Yazdan” gibi isim veya fiiller kullanıla gelmiştir. Bu isim veya fiillerin aynı coğrafyada yaşayan Yezidi halkınca kullanılması çok doğaldır. Yezidiler de kendi konuşma dillerinde bunlara yakın kelimeler kullanmaktadır. Bilindiği gibi Yezidiler Kürtçe'nin Kurmanci ağzına yakın bir dil kullanmaktadırlar. Komşu dillerin birbirlerini etkilemelerinden olacak ki, “Aez-yaratmak”, “Yezdanê-yaratan” kavramları Yezidilerce kullanılmakta hatta onlar kendilerini “Allah'a tapanlar, inananlar” anlamında “Ezdî” kavramıyla ifade

⁴²⁶ Yezidi halkı Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Süryani Kilisesi ile de bu anlamda sıcak ilişkiler yaşamıştır.

etmektedirler. Tüm bu kullanımlar Yezidi isminin kaynağı hakkında bizlere ipuçları vermektedir.

Dinlerini şifahen öğrenen Yezidilerin inançları arasında sonradan yaratılmamış yüce bir ilah anlayışı vardır. Yalnız bu yüce Allah, dünyayı, melekleri ve Adem'i yarattıktan sonra bunlarla ilgilenmez olmuş bir nevi "pasif ilah" diyebileceğimiz bir şekle bürünmüştür. Faal olmaktan uzaklaşan yüce yaratıcı, alemin, insanların ve tüm canlıların idaresini, itibarını yükselttiği ve ilahi vasıflar verdiği Melek Tâvus'a ve onun altındaki altı meleğe vermiştir. Dünyanın, insanların, özellikle de Yezidilerin idaresinin Melek Tâvus'a devredilmesi Yezidilerin ibadetlerini ona yöneltmesine neden olmuştur. Yezidiler, ilahi dinlerce Allah'a isyan etmesinin ardından kötülüğün ana kaynağı olarak kabul edilen ve şeytan diye isimlendirilen varlığın, pişman olup gözyaşı döktükten sonra affedildiğine ve itibarının eskiye nazaran daha da yükseltilerek ilahlaştırıldığına iman ederler. Bu karşılaştırma sonucu, şeytanla özdeşleştirilen Melek Tâvus'a iman edip ibadet etmeleri dolayısıyla Yezidilerin, şeytana taptıkları veya kötülük vasıfları olan bir ilahi varlığın yapacaklarından korunmak için ona ibadet ettikleri düşünülse de bu bizce büyük bir yanıştır. Çünkü Yezidi inancı içerisinde Melek Tâvus, şeytanî vasıfları olan bir varlık değil aksine yaptıkları iyi olan, iyilik kaynağı bir varlık olarak kabul edilmektedir. O, insanları, özellikle de Yezidi milletini ve onların dinlerini oluşturan, Yezidilerin ve dinlerinin korunması için zaman zaman yeryüzüne inip yardım eden bir ilahtır.⁴²⁷ Bu anlayış dolayısıyla Yezidiler, faal olmayan, dünya ve içerisindekilerle ilgilenmeyen yüce yaratıcıya değil, tâli derecedeki Melek Tâvus'a ibadet etmektedirler.

Yezidilikte Melek Tâvus başta olmak üzere yedi meleğin çok büyük bir öneminin olduğu açıktır. Yezidiler bu meleklerin kendilerini koruduklarına inanmaktadırlar. Bu meleklerin, Yezidileri

⁴²⁷ Hatta bu yanlış anlayış Yezidilerin, Zerdüştlükte olduğu gibi dualist (iyilik tanrısı-kötülük tanrısı) bir anlayış içerisinde olduğu yorumlarının yapılmasına da neden olmuştur. Fakat söylediğimiz gibi Yezidilikte kötülük vasıfları olan bir tanrı olmadığı gibi mutlak yüce yaratıcı ile tâli derecedeki Melek Tâvus'un mücadele etmesi de söz konusu değildir.

ve dinlerini korumak, iyileştirmek maksadıyla belli aralıklarla hulûl ederek yeryüzüne geldiğine inanılmaktadır. Yezidiler Şeyh Adî'nin, Yezid b. Muaviye'nin ve diğer bir çok yezidi din adamlarının bu şekilde yeryüzüne inmiş melekler olduğuna, kutsal kitaplarının ve dinlerinin bu şekilde oluşturulduğuna inanmaktadırlar. Bu inanç ve bağlılığın neticesi olarak da ilah konumundaki meleklerini sancak dedikleri şekillere bürümüşler, heykelleştirmişlerdir.

Yezidiler ibadetlerini de tâli derecedeki Melek Tâvus'a yapmaktadırlar. Fakat ibadet ve ritüellerinde, her ne kadar ateşe tapmadıklarını söylese de ışık ve ışık kaynaklarını (güneş, ateş gibi) aşırı derecede kutsadıkları açık olarak görülmektedir. Bu, Yezidilerin bir çok dinin iç içe yaşadığı bir coğrafyada bulunmuş olması ve eski inanışlarını unutamamaları nedeniyle gerçekleşmiştir. İslamiyet'ten evvel Mazdek inanışı içerisinde olduğu söylenen halk, eski inanç kırıntılarını yeni inançları arasına sıkıştırmışlardır. Başka bir yorum ise; zaman içerisinde bir çok farklı dine sahip halklarla ilişki içerisine giren topluluk bu kültürlerden etkilenmiş ve dinlerine bu kültürü sokmuştur. Mesela Yezidiler; namazlarını güneşe dönerek kılmalıdır, aynı şekilde namazlarını gizli kılmaları gerektiğinde güneşe ellerini çevirir veya güneş ışıklarının vurduğu bir yere dokunarak ellerini öperler. Yine hac ibadetleri içerisinde kutsal mezarlarda mum ve kandil yakma ritüelleri, ateşe tükürmemeleri gibi örnekler verilebilir.

Yezidiler dinlerini şifahen öğrenirler. Din eğitimi veren kurumları bulunmadığı gibi dini ilmi halleri veya kitapları da mevcut değildir. Bunun nedeni, Yezidi toplumunda eğitim hakkının belli bir zümreye (bazı din adamlarına) verilmesidir.⁴²⁸ Ayrıca ibadetlerde ferdilik esas olduğu için toplu ibadet yapacakları mabetleri de yoktur. Dolayısıyla bir Yezidi dinini temelde, bağlı bulunduğu şeyhinden veya pirinden öğrenir. Diğer üst düzey din adamları ise (Mirler, Peşimamlar veya ihtiyar) şifahi eğitimden ziyade Yezidilerin

⁴²⁸ T. Akpınar, a.g.mk., s. 53.

dini-dünyevi idarelerini sağlamak veya büyük ayinleri-ibadetleri yönetmekle görevlidir. Bunların dışında kalan Kavvallar, Köçekler ise din adamlarının yardımcıları konumunda olup ibadetlerin veya ritüellerin gereklerini yerine getirmekle mükelleftirler. Tüm bu din adamlarından farklı olan Fakirler ise Yezidilere vaaz ve nasihatlerde bulunan, halkın inançlarını ayakta tutan, dinlerinin bir anlamda tasavvufî yönünü yaşayan şahıslardır. Farklı bir yönüne kısaca baktığımız dini teşkilatları Yezidiliğin can damarıdır. Dinin canlılığını yitirmemesi, Yezidi topluluğunda dini teşkilatın düzgün çalışması ile alakalıdır. Yezidilerin dini teşkilatlarını eskisi gibi ayakta tutamamaları ve din adamlarına olan teslimî bağlılığın azalması, dinlerinin unutulmasını beraberinde getirmektedir. Avrupa ülkelerinde yaşamaya devam eden Yezidi toplulukları düşünüldüğünde de bu çok açık bir şekilde görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

AHMET TEYMUR PAŞA; **el-Yezidiyye ve Menşeu Nihletihim**,
Kahire-1347.

AKPINAR, Turgut; “**Yezidiler Şeytana mı Tapar ?**”, Tarih ve
Toplum Dergisi, Sayı 131, s.14-20, Kasım-1994.

AKPINAR, Turgut; “**Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri**”,
Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 133, s.41-54, Ocak-1995.

AYDIN, Mehmet; “**Şeytana Tapma, Yezidi İnanç Esasları**”, Ankara
Ünv.İlah.Fak.Dergisi, Sayı 23, s. 359-366, Ankara-1978.

AYDIN, Mehmet; “**Yezidiler ve İnanç Esasları**”, Belleten Dergisi,
C.52, Sayı 202, s.33-77, Nisan-1988.

AYNÎ, Mehmet Ali; **Milliyetçilik**, Marifet Basımevi, İstanbul-1943.

EI-AZZAVÎ, Abbas; **Tarihu'l-Yezidiyye Aslu Akidetihim**, Bağdat-
1353/1935.

EI-BAĞDÂDÎ, Abdülkadir b. Tahir; **el-Fark Beyne'l-Firak**(Çev: E.
Ruhi Fırlalı), İstanbul-1979.

BAŞBUĞ, Hayri; **Yezidilik İnancı**, Türk Dünyası Araştırmaları
Vakfı, İstanbul-1987.

BEYSANOĞLU, Şevket; **İnanışları Gelenek ve Görenekleriyle Yezidiler**, Ankara-1988.

BİLGE, Mahmut; **Yezidiler, Tarih-İbadet-Örf ve Adetleri**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşğın), Ankara-2002.

CARNOY, A. J.; “**Yezidis**”, Encyclopedia of Religion and Ethics, C.12, s. 830-831, Edinburgh-1980.

CEVAD, Ali; **Memalik-i Osmaniyye`nin Tarih ve Coğrafya Lugatı**, C.2, s.451, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul-1314.

ÇELİK, Ahmet; **Yezidiler (Dün-Bugün)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. İlah. Fakültesi, Ankara-1977.

ÇÖL, İsmail Bey; **el-Yezidiyye Kadîmen ve Hadisen**, Beyrut-1934.

ÇUBUKCU, İ.Agah; “**Yaşayan Yezidilik**”, Ankara Üniv. İlah. Fak. Dergisi, C.28, s.23-26, Ankara-1986.

el-EŞ'ARİ; **Makâlâtü'l-İslamiyyin**, Kahire-1950.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İstanbul-1996.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; “**Yezidilik**”, Türk Ansk., C.33, s.441-443, Ankara-1984.

FUCCARO, Nelida; “**Yezidism**”, British Journal of Middle Eastern Studies, Vol.26/S.1, s.104-105 Durham-1999.

- GEYLÂNİ, Abdülkadir; **Kalâidü'l-Cevahir (Cevherden Gerdanlıklar)**
(Çev: Naim Erdoğan), İstanbul-1972.
- GUEST, John S.; **Yezidilerin Tarihi Melek Tâvus ve Mushaf-ı Reş`in İzinde** (Çev:İbrahim Bingöl), İstanbul-2001.
- GÜLSOY, Ufuk; “**Sıradışı Bir Dini Topluluk: Osmanlı Yezidileri (XIX. Ve XX. Yüzyıllar)**”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı 7, s.129-162, İstanbul-2002.
- GÜNDÜZ, Şinasi; **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Samsun-1988.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **İslam İnançları Sözlüğü**, C. 3, s.724-725, İstanbul-1984.
- İBN. HALLİKÂN; **Vefeyatü'l-A‘yan** (Nşr. İhsan Abbas), C.3, s. 254, Beyrut-1968-72.
- İBN. KESİR; **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, C.11, s.243, Beyrut-1977.
- İBN. TEYMİYYE; **Mecmû'u Fetâvâ** (Nşr. Abdurrahman b. Muhammed), C. III, s. 254, Riyad 1381-1386.
- İBN. TEYMİYYE; **Mecmûatu'r-Resaili'l-Kübra**, C. I, s.273, Kahire 1328
- İHSAN NURİ PAŞA; **Kürtlerin Kökeni**(Çev: M.Tayfun), İstanbul 1977.
- İNAN, Abdulkâdir; “**Küçük Asya Yezidilerinin Şeytana Tapmaları**”, Dârü'l-Fünûn İlah. Fak. Mecmuası, Sene 5, Sayı 20, s.17-42, İstanbul-1931.

KAŞGARLI, Mehlika Aktok; **Doğu ve Güney Doğu Anadolu**

Uygarlığına Giriş, Türk Kültürünü Araşt.Enst., Ankara-1984.

KAŞGARLI, Mehlika Aktok; **“Doğu ve Güney Doğu Anadolu`nun**

Tarihi İnanç Yapısı”, Türk Dünyası Araşt. Dergisi, Sayı 40, s.39-75, Şubat-1986.

KÎLÂNÎ, Muhammed Seyyid; **Zeylü el-Milel ve’n-Nihal**, Şehristani

el-Milel ve’n-Nihal sonunda, Kahire 1391/1961.

KONYAR, Basri; **Diyarbakir Yıllığı**, Ulus Basım, Diyarbakir-1936.

KREYENBROEK, Philip G.; **“Yazidi”**, The Encyclopaedia Of İslam (New Edition), C. 11, s.313-316, Leiden-2001.

LAYARD, Austen Henry; **Ninova ve Kalıntıları**(Çev: Zafer Avşar), İstanbul-2000.

MARUFOĞLU, Sinan, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, İstanbul 1998.

McCARTHY, Justin; **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus**(Çev: Kur. Kd. Alb.İhsan Gürsoy), Genelkurmay Basım Evi, Ankara-1995.

MELMİSANLI, Mehmet; **“Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe**

Eserler Üzerine”, Tarih ve Toplum Dergisi, C.9, Sayı 54, s. 387-391, Haziran-1988.

MENZEL, Thomas; **“Adî b. Müsâfir”**, İ.A., C.1, s.137-138, İstanbul 1986.

MENZEL, Thomas; “**Kitabu’l-Cilve**”, İ.A., C. 6, s.826-828, İstanbul 1986.

MENZEL, Thomas; “**Yezidiler**”, İ.A., C.13, s. 415-423, İstanbul 1986.

MEŞKÛR, Muhammed Cevad; **Mevsûatü’l-Firaku’l-İslamiyye**, Beyrut-1995/1415.

MİLLİNGEN, Major Frederick; **Kürtler Arasındaki Doğal Yaşam** (Çev: Nuray Mestçi), İstanbul-Tarihsiz.

NASRALLAH, Hasan; **Tarihu Ba‘albek**, C.2, s.345-349, Beyrut 1984.

NURİ, Mustafa; **Abede-i İblis, Yezidi Taifesinin İtikadı, Adâtı, Evsafı**, İctihat Matbaası, İstanbul-1328.

ÖZALP, Ahmet; “**Yezidiyye**”, Şamil İslam Ansk. C. 6, s.403-405, İstanbul-1994.

ÖZTEMİR, B. Murat; **Yezidiler ve Süryaniler**, İstanbul-1988.

SEVER, Erol; **Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni**, İstanbul-1993.

SIRMA, İhsan Süreyya; “**Melek Tâvus ve Adab-ı Tenkid**”, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 138, s.55-57, Haziran-1995.

ŞEREFHAN; **Şerefnâme Kürt Tarihi**(Çev. E. Bozarslan), İstanbul 1971.

TAŞĞIN, Ahmet; “**Geri Dönüş: Yezidilerde Ölüm**”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 154, s.195-204, Ocak-Şubat-2005.

TAŞĞIN, Ahmet; “**Anadolu`da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezidiler**”, Uluslar arası Anadolu İnançlar Kongresi 23-28 Ekim Ürgüp/Nevşehir-2000, s.731-752, Ankara 2001.

TORÎ; **Kürt Kültür Tarihi**, İstanbul-1999.

TORÎ; **Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik Ve Yezidiler**, İstanbul-2000.

TURAN, Ahmet; **Güneydoğu Anadolu Yezidileri Tarihçeleri, Coğrafi Dağılımları İnançları, Örf ve Adetleri**, 19 Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi (Doçentlik Tezi), Samsun-1987.

TURAN, Osman; **Doğu Anadolu Türk Devletler Tarihi**, İstanbul 1973.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul-1971.

ULUDAĞ, Süleyman; “**Adeviyye**”, D.İ.A., C. 1, s. 391, İstanbul-1988

ULUDAĞ, Süleyman; “**Adî b. Müsâfir**”, D.İ.A., C. 1, s. 381, İstanbul 1988.

YALKUT, Sabiha Banu; **Melek Tâvus`un Halkı Yezidiler**, İstanbul 2002.

YALTKAYA, M. Şerafeddin; “**Yezidiler**”, Darü’l-Fünûn İlah. Fak. Mecmuası, Sene 1, Sayı 3, s.1-35, İstanbul-1926.

YALTKAYA, M. Şerafeddin; “**Yezidiler (EK)**”, Darü’l-Fünûn İlah.
Fak. Mecmuası, Sene 1, Sayı 4, s.273-275, İstanbul-1926.

YALTKAYA, M. Şerafeddin; “**Yezidiler (EK)**”, Darü’l-Fünûn İlah.
Fak. Mecmuası, Sene 2, Sayı 8, s.24-27, İstanbul-1926.

YOUNG, M. J. L.; “**The Yezidis**”, Journal of the Royal Asiatic
Society, No:1, s.190-192, London-1988.

YEZİDİ DİN ADAMLARININ GELDİKLERİ AİLELER
ÜMEYYE OĞULLARI

